

ADOLF ARMBRUSTER

ROMANITATEA ROMÂNILOR

istoria unei idei

BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ
DE ISTORIE A ROMÂNIEI

BE

editura
enciclopedică

Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților".
Proiect realizat cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național.

COLECȚIA „BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ DE ISTORIE A ROMÂNIEI”

ADOLF ARMBRUSTER

ROMANITATEA ROMÂNILOR ISTORIA UNEI IDEI

Ediția a II-a revăzută și adăugită

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A

CUVÂNT INTRODUCȚIV

Capitolul I **AFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A ROMANITĂȚII ORIENTALE (SEC. X — XII)**

- § 1. — Apariția poporului român
- § 2. — Primele mărturii asupra conștiinței romanității la români
- § 3. — Pastores Romanorum

Capitolul II **DESCOPERIREA LATINITĂȚII LIMBII ROMÂNE (SEC. XIV — XV)**

- § 1. — Apariția statelor feudale române
- § 2. — Umanismul și romanitatea orientală la începutul expansiunii otomane
- § 3. — Romanitatea moldovenilor în cadrul rivalității ungaro-polone din a doua jumătate a veacului al XV-lea

Capitolul III **POLITIZAREA IDEII ROMANITĂȚII ROMÂNILOR (SEC. XVI)**

- § 1. — Roman și Vlahata
- § 2. — Reluarea ofensivei otomane la nord de Dunăre și sfârșitul independenței țărilor române
- § 3. — Țările române sub dominație străină
- § 4. — Cartea tipărită în limba națională
- § 5. — Istoriografia umanismului polon și Contrareforma

Capitolul IV **DOMNIA LUI MI HAI VITEAZUL ȘI UNIREA CELOR TREI ȚĂRI ROMÂNE**

- § 1. — Lupta antiotomană a lui Mihai Viteazul
- § 2. — Legătura lui Mihai

Capitolul V **BAROCUL ȘI EPOCA DE AUR A CULTURII MEDIEVALE NAȚIONALE**

- § 1. — Barocul istoriografic european și romanitatea românilor
- § 2. — Romanitatea carpato-dunăreană și rivalitatea austro-otomană din a doua jumătate a veacului al XVII-lea
- § 3. — Istoriografia barocă săsească din a doua jumătate a veacului al XVII-lea
- § 4. — Epoca de aur a culturii medievale românești

Capitolul VI **POLITIZAREA NAȚIONALĂ A IDEII ROMANITĂȚII**

- § 1. — Țările române sub regimuri de dominație străină
- § 2. — Începutul luptei naționale pentru emanciparea politică și socială

CONCLUZII

ROMANITATEA ROMÂNILOR. ISTORIA UNEI TEZE DE DOCTORAT

BIBLIOGRAFIE

INDICE

CAPITOLUL I

AFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A ROMANITĂȚII ORIENTALE (SEC. X – XIII)

§ 2. PRIMELE MĂRTURII ASUPRA CONȘTIINȚEI ROMANITĂȚII LA ROMÂNI

Abandonând pe *valachus* - nume care sub un înveliș necesită o exegeză specială pentru a se valorifica semnificația semantică revelatoare pentru originea latină a poporului român - ne îndreptăm privirea asupra scrierilor ce afirmă răspicat originea romană a poporului și limbii române.

La începutul acestor mărturii se află împăratul bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul (912-959). Pe la mijlocul veacului al X-lea, savantul împărat își redactează scrierile sale de bază *De cerimoniis*, *De thematibus* și *De administrando imperio*. Ocupându-se, în treacăt, de așezarea slavilor în Balcani și de evenimentele și procesele organice declanșate de aceasta, Constantin al VII-lea înfățișează în *De administrando imperio* deosebit de bine întrepătrunderea lumii paleo-slave cu cea proto-românească, venind parcă să confirme teoria „pânzelor de populație.” Vorbind de această populație - proto-românească pentru perioada narată, dar mai mult românească pentru momentul redactării scrierii - Constantin al VII-lea îi aplică un termen, surprinzător pentru un autor bizantin și încă împărat, anume acela de *romani* (Ρω άvoi), în vreme ce pentru bizantini el folosește denumirea de *romei* (Ρω αvoi).¹⁹ Faptul e surprinzător pentru că din împrejurări anterioare (Carol cel Mare) și ulterioare (Otto cel Mare) lui Constantin al VII-lea cunoaștem gravitatea implicațiilor politice ale folosirii acestui termen pentru realități nebizantine. Evident, împăratul bizantin nu poate ignora pretenția imperiului pe care îl conduce de a fi singurul moștenitor al Imperiului roman. Orice încercare din afara Bizanțului de a uzurpa această succesiune adoptând numele Romei nu putea fi tolerată și n-a fost acceptată teoretic niciodată de către bizantini; concesiile făcute occidentalilor în această direcție pun întotdeauna în evidență caracterul de inferioritate politică al titlurilor lor „romane” în raport cu poziția eminentă a împăraților bizantini.

Și totuși Constantin al VII-lea îi numește *romani* pe acești coloni de origine romană. Din capul locului trebuie să facem o rectificare și o precizare: Constantin al VII-lea afirmă că ei ar fi urmași ai unor locuitori colonizați de către împărații romani (îndeosebi de Diocletian): „ei se numesc romani și acest nume l-au păstrat pînă astăzi.”²⁰ Aflăm deci că acești urmași ai colonizării romane își zic *romani* și că li se mai zicea *romani* în vremea lui Constantin al VII-lea; împăratul, deci, nu face altceva decât să reproducă cele spuse de ei sau despre ei. Din punctul de vedere al concepției imperiale romane privind hegemonia universală a Imperiului Bizantin, această afirmație e surprinzătoare în opera unui bizantin, dacă ținem seama de reacțiile violente stârnite la Bizanț de utilizarea termenului de *roman* de către occidentali. Dar există totuși o deosebire esențială între afirmația eruditului bizantin și cele ale occidentalilor. Pe când în Occident aceste afirmații erau mereu asociate cu pretențiile de hegemonie politică, elementul etnic, roman, fiind inexistent sau limitat la locuitorii Romei, în cazul romanilor lui Constantin al VII-lea raportul acesta este net inversat. Afirmația împăratului macedonean are evident conținut etnic; nici o pretenție

¹⁹ Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, §§ 29 sqq., ed. Bonn, p. 125 urm.

²⁰ Dată fiind importanța afirmațiilor împăratului bizantin reproducem pasajele de bază în traducerea lui V. Grecii: „Să se știe că împăratului Diocletian tare i-a plăcut de țara Dalmația; de aceea aducând de la Roma oameni mulți cu familiile lor, i-a așezat cu sălașele lor pe aceștia în acea țară a Dalmației; acestora li s-a spus romani, pentru că de la Roma au fost mutați, și aceasta denumire o poartă pînă în ziua de azi...” (§ 29). „Să se știe că croații care locuiesc în părțile Dalmației se trag din croații nebotezați... Acești croați s-au prezentat la împăratul romeilor Iraclie... pe timpul când arabii au izgonit cu război de acolo pe romanii pe care împăratul Diocletian, aducându-i de la Roma i-a colonizat acolo; de aceea s-au și numit romani, pentru că ei de la Roma au fost strămutați...” (§ 31); Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanós*, trad. V. Grecu, București. 1971. p. 41, 50 (*Scriptores Byzantini*, VII). Pentru acești *romani* vezi comentariile lui Gyula Moravcsik la ediția sa a lui Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, Dumbarton Oaks, 1967. s.v.; vezi și C. Jirecek, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag, 1879-1880 (extras din „Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften”); idem, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I-III, Wien. 1901 - 1904 (extras din „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, phil.-hist. Klasse).

politică nu era legată de afirmarea originii romane sau nu poate fi sesizată. Dealtminteri, din punctul de vedere al împăratului, acești „romani” erau locuitori ai Imperiului Bizantin. Acesta este aspectul bizantino-imperial al mărturiei lui Constantin al VII-lea. Dar să mai stăruim puțin asupra acestor *romani*. Credem că nu greșim când susținem că afirmația împăratului bizantin stă la cumpăna a două etape decisive din istoria psihicului poporului român: sfârșitul procesului de formare etnică și lingvistică a poporului român și totodată prima manifestare a conștiinței poporului nou constituit. Prima afirmație a noastră se bazează pe *Strategikonul* lui Maurikios,²¹ care menționează existența elementului roman la nord de Dunăre la începutul veacului al VIII-lea²² și în *Acta s. Demetrii*,²³ dovada persistenței elementului roman la nord și sud de Dunăre la sfârșitul secolului al VIII-lea și în a doua jumătate a celui următor. Prin ce se deosebesc aceste afirmații de cele ale lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul? În primul rând, ele se situează în epoca de naștere a poporului român, referindu-se deci la o populație proto-românească, mai mult romană, încă, decât românească.²⁴ De aceea lipsește complet orice aluzie la o nouă conștiință colectivă. În *Acta s. Demetrii*, dimpotrivă, se surprinde o conștiință romană antică, orientală și legată exclusiv de trecut. La Constantin al VII-lea constatăm tocmai prezența acestei conștiințe elementare, decisive pentru afirmația noastră că avem de-a face cu un nou popor, de origine romană, dar nu romanic, ci român. Și faptul că împăratul „născut în purpură” îi aplică numele strămoșilor²⁵ și nu cel pe care-l vom întâlni mai târziu în documentul lui Vasile al II-lea arată că acest nume încă nu-și făcuse apariția în lumea bizantină prin intermediul slavilor;²⁶ totodată el vine să confirme adevărul că românii nu s-au numit pe ei înșiși altfel decât după numele cetății-mame (Roma) și că ideea care stă la originea termenului de *valachus* trebuie căutată la români, unde semnificația generală a numelui s-a transformat într-una specială.

Părăsim pe savantul împărat și ne îndreptăm privirile spre noul popor a cărui prezență se lasă întrezărită în scrierile lui. Remarcasem faptul că un alt împărat bizantin semnalează pentru prima oară existența lui sub denumirea ce va deveni tradițională. Două generații mai târziu, valahii sud-dunăreni vor cauza mari neplăceri Imperiului bizantin și vor stârni mânia și indignarea unui comandant de seamă al armatei imperiale: Katakalon Kekaumenos. În *Strategikonul* său,²⁷ scris pe la mijlocul celei de a doua jumătăți a veacului al XI-lea, Kekaumenos dă frâu liber resentimentelor

²¹ Pus pentru ultima oară în lumină în deplina sa importanță pentru istoria românilor de P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 87, 88, 93, 94, 111, 122, 147, 155, 175. Vezi acum Mauricius, *Arta militară*, ed. H. Mihăescu, București, 1970, p. 285 (*Scriptores Byzantini*. VI).

²² Pentru această datare vezi Linn White jr., *Tecnica e società nel medioevo*, Milano, 1967, p. 34. Pentru identificarea autorului celui mai însemnat tratat militar bizantin vezi Alphonse Dain, *Urbicius ou Mauricius*. in „Revue des études byzantines”, XXVI. 1968, p. 123 -136.

²³ *Acta S. Demetrii, Miracula*. II. 195-196, in J.P. Migne, *Palrologiae cursus completus. Series graeca*, tom. 116, col. 109, 531, 1 361 urm. Cf. și D. Onciul, *Despre controversata chestiune romană*, în *Scrieri istorice*. I. p. 266-269, și G. Popa-Lisseanu, *Continuitatea românilor în Dacia. Dovezi nouă*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist. Seria III. tom. XXIII, 1940-1941, p. 188-191.

²⁴ Despre limba lor latină ne furnizează prețioase detalii Priscus, *Excerpta*, ed. Bonn, p. 190, 206; Theophylactus Simocatta, *Historiae*, II, 15, ed. Bonn, p. 99, și Theophanes, *Chronographia*, ed. Bonn, I, p. 398 (*torna torna, fratre!*).

²⁵ Cu această afirmație, Constantin Porfirogenetul se situează mai degrabă la sfârșitul unei tradiții decât la începutul uneia noi; după el nici un alt izvor extern nu îi va desemna pe români cu termenul de *romani* timp de câteva veacuri. În Occident, în timpul lui Constantin al VII-lea nici un alt popor de gintă latină nu se mai numea „roman”, în afară de locuitorii Romei; cf. pentru această problemă G. Paris, *Romani, Romania, lingua Romana, Romanicum*, în „Romania”, I, 1872. p. 1 urm.

²⁶ De aceea va trebui să se renunțe la căutarea numelui românilor în denumiri ca *Blachernae, Blachorechynoi*; ultima încercare de acest gen la E. Lozovan, *Romains et barbares sur le Moyen-Danube*, loc. cit., p. 229 urm.

²⁷ În general s-a scris surprinzător de puțin despre opera lui Kekaumenos, în ceea ce privește conținutul ei ca document pentru concepțiile politice bizantine din veacul al XI-lea; mai mult s-a scris despre forma ei și cel mai mult despre paternitatea operei. Istoriografia cunoaște o amplă discuție privind-o pe autorul operei; o ipoteză susținută de Georgina Buckler și apărută de G. Moravcsik îl identifică cu generalul Katakalon Kekaumenos, cealaltă teorie respinge această identificare fără să propună o altă identificare (N. Bănescu, N. Iorga, G. Ostrogorski, P. Lemerle). Din vasta bibliografie cităm: J. Karayannopulos, *Die Frage der Autorschaft am Strategikon des Kekaumenos*, în „Byzantinische Zeitschrift”. 47, 1954, p. 257-265; Paul Lemerle, *Prolégomenes à une édition critique et commentée des „Conseils et Récits” de Kékauménos*, Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques, Mémoires, tom. LIV, fasc. I, Bruxelles, 1960.

provocate de „hainirea” valahilor. Trecând peste aspectul subiectiv, remarcăm următoarele cuvinte ale generalului bizantin despre români: „(valahii) nu țin niciodată credință cuiva, cum nu au făcut-o nici vechilor împărați romani. Împăratul Traian a trebuit să se lupte cu ei și i-a zdrobit făcându-i prizonieri. Așa-zisul rege al lor, Decebal, a fost ucis și capul său expus în mijlocul Romei pe o lance. E vorba aici de așa-numiții daci și bessii. Mai înainte trăiau în apropierea Dunării și pe Saos, pe care azi îl numim Sava, unde stau acum sârbii, în locuri inaccesibile și greu accesibile...”; ei s-au răsculat împotriva bizantinilor, dar „romanii furioși îi zdrobesc” silindu-i să se retragă spre sud, în Epir și Macedonia, și să se așeze în Elada.²⁸ Izvorul acesta, descoperit relativ târziu, a cunoscut diferite interpretări, dar cea mai aproape de realitate ni se pare a lui Dimitre Onciul pe care ne-o însușim cu mici nuanțări și rectificări. Ce putem deduce din acest pasaj referitor la tema pe care ne-am propus s-o urmărim? Elementul cel mai prețios furnizat de Kekaumenos este legătura pe care o face între acești valahi și cucerirea Daciei de către Traian. Despre acest eveniment, autorul a putut lua cunoștință din izvoarele antice târzii și bizantine,²⁹ dar ceea ce nu putea alia din aceste izvoare e faptul că acești vlahi erau urmașii romanilor din Dacia lui Traian.³⁰ Kekaumenos nu ezită să mute începuturile vlahilor chiar în epoca Daciei antice pentru a dovedi două lucruri: o permanență istorică constând într-o atitudine a vlahilor față de împărații romani (necredincioși lui Traian la fel ca și lui Constantin al X-lea Ducas în timpul căruia se răsculasera) și legitimitatea moștenirii romane a Bizanțului. De aceea generalul-strateg nu-i numește pe vlahi *romani* ci îi identifică cu două popoare antice dacii și bessii.³¹ Ostilitatea lui Kekaumenos față de vlahi are nu numai motive personale, expuse pe larg în scrierea sa, ci rădăcini mult mai profunde; explicația noii atitudini bizantine trebuie căutată nu în schimbări survenite în mentalitatea și programul politic imperial de la Constantin al VII-lea - care le mai acordase românilor titlul nobil de romani - la Constantin al X-lea Ducas, ci în transformările petrecute în societatea românească. Dacă în vremea lui Constantin al VII-lea Porfirogenelul, vlahii sud-dunăreni nu constituiau încă o forță politică ostilă Imperiului bizantin, constatarea nu mai este valabilă pentru epoca lui Kekaumenos. Într-un veac, societatea românească evoluase atât de mult din punct de vedere etnic și politic, încât se încumetase să înfrunte, de data aceasta însă zadarnic, puterea imperiului. Dar nesupunerii i se adăuga o altă „provocare”: revendicarea titlului glorios de urmași ai romanilor, nu cu finalitate politică, ci cu motivări etnice, mai

²⁸ *Vademekum des byzantinischen Aristokraten*, Graz, 1956, cap. 187 (=Byzantinische Geschichtschreiber, V). *Strategikonul* a fost dat la iveală relativ recent; cf. B. Vasilievski, *Sovety i raskazy vizantiiskago bojarina XI veka*, Petersburg, 1881; a doua ediție apare tot la Petersburg sub titlul de *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, ed. B. Vasilievski et V. Jernstedt, Petropoli, 1896. De la apariția ei, lucrarea s-a bucurat de o deosebită atenție din partea istoricilor care s-au ocupat de începuturile românilor; cf. W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, în „Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, philosophisch-historische Klasse, vol. 99, Wien, 1881 - 1882, p. 492-498; S. Mangiuka, *Die Vlachien des Kekaumenos*, în „Romänische Revue”, V, 1889, p. 178 -185; G. Murnu, *Când și unde se ivesc românii întâia dată în istorie*, în „Convorbiri Literare”, XXXIX, 1905, p. 97- 112; idem, *Kekavmenos și românii în veacul al XI-lea*, *ibidem*, p. 577-650 (ambele lucrări au fost reproduse în G. Murnu, *Istoria românilor din Pind, Vlahia Mare*, București, 1913, p. 7-30; 33-158). Ultimul istoric român care s-a ocupat îndeaproape de pasajele din *Strategikon* privindu-i pe români este D. Onciul; cf. între altele *Teoria lui Roesler*, *loc. cit.*, I, p. 195 urm.; vezi și p. 326, n. 20; *Tradiția istorică în cheștiunea originilor române*, *loc. cit.*, II, p. 200 urm.; vezi și p. 262. După D. Onciul aceste pasaje nu au mai fost supuse unei analize noi, istoricii români mulțumindu-se să-și însușească interpretările lui G. Murnu sau D. Onciul. Dar iată că de la Paris, prietenul Neagu Djuvara produce o adevărată revoluție după revoluție: *Sur un passage controversé de Kékauménos. 1) De / 'origine des Valaques de Grèce. 2) L'auteur n'est pas Katakálón Kékauménos*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXX (1991), 1-2, p. 23-66.

²⁹ M. Gyóni, *L'oeuvre de Kékauménos, source d'histoire roumaine*, în „Revue d'histoire comparée”, III, 1945, p. 152 -167 (capitolul *Les sources historiques de Kékauménos*).

³⁰ D. Onciul, *Teoria lui Roesler. loc. cit.*, p. 195: „...identificarea dacilor cu vlahii nu poate să aibă alt temei decât o tradiție întunecată despre originea daco-românilor de la cucerirea acestei țări de către romani... Ea este, după toată probabilitatea, tradiție națională, pe care Kekavmenos putea s-o cunoască prin contactul său și al familiei sale cu românii și bulgarii”.

³¹ D. Onciul caută să identifice pe dacii lui Kekaumenos cu românii nord-dunăreni, bessii reprezentând, după opinia istoricului, ramura sud-dunăreană a românilor (*loc. cit.*, p. 198 urm.). Fără a nega această posibilitate, credem că sub dacii autorului bizantin se ascund românii; când se vorbește de bessii, Kekaumenos se referă la elementul politic dominant în epoca la care se referă expunerea, fie că e vorba de pecenegi, fie că e vorba de elemente slave.

apropiate de realitate. Kekaumenos a avut fără îndoială cunoștință de această revendicare a românilor ca unul care a trăit în vecinătatea lor și care a întreținut puternice legături cu ei; el le refuză însă denumirea încă acordată de Constantin al VII-lea. În lumina noii situații politice, afirmarea originii romane nu mai putea lăsa indiferent statul bizantin, pentru care aceasta înceta de a mai fi o simplă curiozitate etnică. Teama comandantului bizantin era întemeiată, cum o vor dovedi evenimentele petrecute un veac mai târziu, când acțiunea politică a vlahilor se va îmbina din nou cu afirmarea originii lor romane.

Ce concluzii se degajă din citatul lui Kekaumenos? Pe lângă cele expuse mai sus, trebuie subliniat caracterul autohton românesc al acestei afirmații. Generalul bizantin a avut legături directe cu această lume post-romană, unde subsista, evident, în formă destul de vagă amintirea unui trecut glorios.³² La acestea Kekaumenos adaugă cunoștințele sale dobândite din lectura izvoarelor antice și bizantine. Mai puțin informat pare să fie cu privire la localizarea evenimentelor narate și care s-au desfășurat cu veacuri înainte. Trecând peste aceste erori (expresia sa „pe Dunăre” s-ar putea referi la Dacia nord-dunăreană nu la regiunea Savei) reținem, în sfârșit, amintirea unei deplasări de populație românească de la nord la sud și nu invers, cum a căutat să dovedească o bună parte din istoriografia europeană până în zilele noastre.

Din aceeași vreme ne parvine o altă știre prețioasă despre originea poporului român, de data aceasta dintr-o lume neașteptată, anume din lumea arabo-persană. Între numeroasele izvoare musulmane pentru Europa orientală și sud-estică din veacurile IX-XIII se găsește și un tratat al geografului persan Gardīzī intitulat *Podoaba Istoriilor*, scris, după A. Decei, între 1049-1053,³³ după V. Minorsky în 1094.³⁴ Gardīzī, descriind realitatea etnică și politică a Europei răsăritene așează între slavi (bulgari), ruși și unguri „un popor din Imperiul Roman (ăz Rum); și toți sunt creștini și pe ei îi numesc N-n-d-r. Și ei sunt mai mulți decât maghiarii, dar sunt mai slabi.”³⁵ Pasajul a cunoscut câteva interpretări.³⁶ În analiza și interpretarea acestui citat trebuie să pornim de la elementele clare furnizate de geograful persan: un popor creștin mai numeros decât ungurii, dar mai slab³⁷ - din punct de vedere al organizării politice, desigur - decât ei, și de la elementul esențial prin care ei se deosebesc de vecinii lor: originea romană, „din Imperiul roman.”³⁸ Ca așezare geografică, Gardīzī fixează acest popor într-un spațiu cuprins între Dunăre și „un munte mare” care poate fi identificat cu Carpații.³⁹

Din aceste dale rezultă că nu poate fi vorba de altă populație decât cea românească, acolo unde Gardīzī tratează despre N-n-d-r.⁴⁰ Cât privește numele acestui popor exprimat

³² Mărturii permanente ale prezenței romanilor în Dacia au fost pe lângă cele vii (românii) și vestigiile antice din fosta provincie imperială ca și Columna lui Traian. Ca și pe români, și mărturiile neînsuflețite le găsim menționate în veacul al X-lea. Mai întâi e însuși Constantin al VII-lea care nu uită să pomenească de urmele „podului lui Traian la capătul Turciei («Ungariei»); *De administrando imperio*, XL, ed. Bonn. p. 173 -174; cf. și I. Nistor, *Ungurii în Dacia Carpatină*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXIV, 1941-1942, p. 483. Spre sfârșitul veacului al X-lea aflăm de o reproducere a Columnei în Occident; cf. A. Bitay, *Columna Traiana inspirând un monument al artei germane medievale de pe la anul 1000*, în „Revista Istorică”, XXIII, 1937, p. 10-11.

³³ A. Decei, *Asupra unui pasaj din geograful persan Gardīzī (a. 1050)*. București, 1936, p. 3 (extras din volumul *Omagiu frați/or Alexandru și Ion Lapedatu*).

³⁴ V. Minorsky, *Hudud al Alam*, London. 1938 (Gibb Memorial Series); cf. și Gh. I. Brătianu. *Tradiția istorică despre voivodatele românești din Ardeal*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXVII, 1944-1945, p. 108 urm.

³⁵ A. Decei, *op. cit.*, p. 8; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 108, traduce astfel acest pasaj: „un neam din Râm (ai cărui membri) sunt creștini; (sunt) numiți N-n-d-r. Ei sunt mai numeroși dar mai slabi decât ungurii”.

³⁶ Cf. articolele lui A. Decei și Gh. I. Brătianu.

³⁷ Notarul anonim al regelui Bela se referă în termeni similari la situația românilor; cf. *Gesta Hungarorum*, XXV, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1934, p. 44 (= *Izvoarele istoriei Românilor*, I).

³⁸ A. Decei, *op. cit.*, p. 24, arată că persanii aveau cunoștințe surprinzător de exacte despre Roma și romani.

³⁹ A. Decei, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁰ Așa se exprimă A. Decei și Gh. I. Brătianu; H. Grégoire crede că ar fi vorba de bizantini; cf. *L'habitat primitif des Magyars*, în „Byzantion”, XIII, 1938, p. 267 urm. Împotriva lui A. Decei și Gh. I. Brătianu ia poziție A. Boldur. *V-n-n- t-r din scrisoarea caftanului Iosif și N-dr-r al lui Gardīzī*, în „Studii și cercetări istorice”, XIX, 1946, p. 197; vezi și C. Cihodaru, *Există știri despre români în operele unor scriitori afgani sau persani din secolele X-XI?* în „Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza - Iași”, seria III, Istorie, tom. XV (1969), fasc. 2, p. 157-170.

de acest grup de consoane s-a emis ipoteza, foarte verosimilă de altfel, că în el trebuie să bănuim numele propriu al unui conducător al acestui popor.⁴¹ Demn de subliniat ni se pare faptul că geograful persan, străin mentalității politice bizantine, raportează acest popor la Imperiul Roman, înțeles în primul rând ca entitate etnico-lingvistică, ca Romania deci, și nu ca organizație politică; altminteri, românii din opera lui Gardīzī ar intra în componența Bizanțului, căci Gardīzī cu greu se putea referi la Imperiul Roman (german) din Europa occidentală, condus în perioada redactării *Podoabei Istoriilor* de Henric al IV-lea.

Dar să revenim în imediata apropiere a românilor.

La un veac după mărturiile lui Kekaumenos, aflăm din alte două surse amănunte prețioase cu privire la originile poporului român. Anonimul prezbiter (preot) din Dioclea (episcopie în Muntenegru) scrie pe la 1160-1170⁴² o cronică a slavilor. Cel mai vechi cronicar dalmatin, cum e considerat prezbiterul, înfățișează în cronica sa o fază destul de avansată a procesului de asimilare a românilor sudici de către slavii balcanici, în unele regiuni ale Peninsulei Balcanice. Comentând venirea bulgarilor în peninsulă, preotul-cronicar scrie: „Bulgari... ceperunt... totam Provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo veto Morovlachi, hoc est nigri Latini vocantur.”⁴³ În alt loc, prezbiterul descrie efectele provocate de această invazie și dislocarea acestei provincii latine.⁴⁴ Reținând acest amănunt, scoatem în evidență apropierea pe care prezbiterul o face între această „provincia Latinorum”, locuită de „romani”, la venirea bulgarilor și care, în timpul său, se transformase într-o „Valachia” - termen folosit prima oară de contemporanul prezbiterului, anume de Benjamin de Tudela - locuită de vlahi, care erau urmașii romanilor. Prezbiterul stabilește o corelație justă între acești „romani” și „morovlachi”, indicație prețioasă pentru înțelegerea procesului de dislocare a romanității sud-dunărene în fragmente bine conturate.⁴⁵

În timp ce românii sud-dunăreni se dizolvă în masa slavă, dispărând în cele din urmă, cu excepția unor mici insule etnice, se afirmă și se întăresc cei de la nord de Dunăre, lucru ce se poate observa și în tot mai frecventa apariție a lor în izvoarele medievale, dovadă a rolului și importanței lor istorice. Și, fapt cu totul revelator pentru acest început de schimbare de poziție, în vreme ce prezbiterul din Dioclea deplânge soarta unor români din sudul Dunării, un alt cronicar, de data aceasta bizantin, înfățișează pe confrății lor nord-dunăreni participând, alături de comandantul imperial Leon Vatatzes la o campanie antimaghiară, în anul 1167. Secretar al bazileului Manuel Comnenul, Kynnamos a fost foarte bine informat asupra acestei campanii, care, pornind de la Marea Neagră, a parcurs teritoriul românilor de la nord de Dunăre. Amintind participarea românilor la această campanie, Ioan Kynnamos adaugă observația despre vlahi: „se zice că sunt coloni veniți de demult din Italia.”⁴⁶

Ne aflăm aici înaintea primei dovezi despre conștiința originii romane la românii nord-dunăreni; și, lucru cu totul semnificativ, Kynnamos nu revendică pentru el paternitatea constatării, ci specifică amănuntul prețios că „se zice” (λέγονται)⁴⁷ că ei sunt

⁴¹ A. Decei, *op. cit.*, p. 25.

⁴² Când rabinul Benjamin de Tudela călătorea prin Balcani, prezbiterul mai era în viață; cf. D. Găzdaru, *loc. cit.*, p. 108.

⁴³ Presbyter Diocleatis, *Regnum Slavorum*, în I.G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, III, Viennae, 1748, p. 478; D. Găzdaru, *loc. cit.*, p. 108, urmărește influența exercitată de această cronică asupra istoriografiei medievale.

⁴⁴ I. G. Schwandtner, *op. cit.*, III, p. 479.

⁴⁵ Expuse pe larg acum de P. P. Panaitescu. *op. cit.*, p. 123 urm.

⁴⁶ Ioannes Cinnamus, *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, VI, ed. Bonn. p. 260 „οἱ τῶν Ἑλλάδος ἀποικοὶ πάλαι εἶναι λέγονται; <Valachi> qui Itolorum coloni quondam fuisse perhibentur”. D. Onciul a acordat în istoriografia românească cea mai mare atenție acestui citat: vezi *Dragoș și Bogdan, fundatorii principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, I, ed. cit., p. 104; *Teoria lui Roesler*, *ibidem*, p. 146, 161, 199; *Despre controversata chestiune română*, *ibidem*, p. 273; *Din istoria românilor din Maramureș*, *ibidem*, p. 326; *Originile principatului Țării Românești*, *ibidem*, p. 597; *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, *ibidem*, II, p. 202-203; *Ideea latinității și a unității naționale*, *ibidem*, p. 263.

⁴⁷ Vezi și Ș. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur românité au moyen-âge*, în „Revue Roumaine d' Histoire”, IV (1965), I, p. 19.

urmași ai colonilor romani; constatarea fie că i-a parvenit istoricului bizantin prin mijlocirea unui participant la expediție care a cunoscut direct populația românească din câmpia munteană,⁴⁸ fie a făcut-o personal în cazul în care a participat la acțiunea militară bizantino-valahă.

Domnia lui Manuel I Comnenul (1143-1180) tindea să reia politica, e drept efemeră, de restaurare a Imperiului Roman după exemplul lui Iustinian. Dacă în răsărit, Manuel reușise în bună parte în tentativele sale, el dădu greș în cele din urmă în Occident, fiind nevoit să bată în retragere în fața lui Frederic I Barbarossa. În schimb, la Dunărea de jos, Manuel I Comnenul obținuse rezultate mai însemnate decât Iustinian; în adevăr, el reușise să cuprindă în Imperiul Bizantin o mai mare parte din Dacia antică, în formă de semidependență. Dar moartea împăratului (1180) a pus capăt acestei domnii glorioase și programului ei de reconquistă; totodată ea marchează începutul unei crize interne care va duce în cele din urmă la prima cădere a Constantinopolului (1204). Profitând de această stare și nemaifiind dispusă să suporte exploatarea imperială, populația româno-bulgară de la sud de Dunăre - în cooperare și cu sprijinul celei româno-cumane de la nord de fluviu - se răscoală în anul 1186 instaurând al doilea Imperiu Bulgar, în care elementul român a fost, cel puțin în perioada de început, cel dominant. Acest imperiu a cuprins, contrar unor teze mai vechi și mai recente, și părți însemnate din stânga Dunării.⁴⁹

Apogeul Imperiului Vlaho-bulgar e marcat de domnia lui Ioniță cel Frumos (1196-1207), personalitate politică de dimensiuni europene ce domină autoritar spațiul sud-est european, bucurându-se de un remarcabil prestigiu pe întregul continent.

Sesizând această poziție, papa Innocențiu al III-lea - personalitate occidentală echivalentă cu cea sud-est europeană a lui Ioniță - în politica sa ecumenică care cuprindea întreaga Europă creștină, intră în legătură cu Ioniță pentru a-l atrage, atât bisericește cât și politicește, de partea Romei pontificale.

Ni s-a păstrat o bună parte din corespondența purtată în acest scop între Innocențiu al III-lea și Ioniță, în care, asemenea unui *leitmotiv*, revine ideea romanității românilor. Căruia dintre acești doi corespondenți îi aparține inițiativa nu se poate stabili astăzi, întrucât corespondența lasă să se întrevadă existența câtorva scrisori pierdute. Astfel, chiar în al doilea an al pontificatului său, papa, interesându-se asupra intențiilor țarului româno-bulgar față de biserica romană și rugându-l să primească pe legatul apostolic, scrie: „Nos autem audito, quod de nobili Urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis generositatem contraxeris...”⁵⁰ Răspunsul lui Ioniță continuă

⁴⁸ D. Onciul, *op. cit.*, I, p. 98 și urm. și 146 crede că partea cea mai numeroasă a acestor vlahi se află mai degrabă în Țara Românească decât în Moldova; A.D. Xenopol, *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884, p. 117 urm., susține că așezările acestor români se aflau în Moldova. Recent, P. Ș. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous le règne de Manuel Comnène*, în „Byzantina”, I, 1969, p. 169-186, reluând o teorie mai veche, crede că acești valahi erau de la sud de Dunăre.

⁴⁹ Cea mai convingătoare argumentare a acestei teze a dat-o D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în *Scrieri istorice*, I, p. 224 - 227; Radul Negru și *originile Principatului Țării Românești*, *ibidem*, p. 410 urm.; *Originile principatului Țării Românești*, *ibidem*, p. 488 n., 499 urm. Bibliografie mai recentă: N. Bănescu, *O problemă de istorie medievală: crearea și caracterul statului Asăneștilor (1185)*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., Seria III, tom. XXV, 1942-1943, p. 543-590; Robert Lee Wolff, *The „Second Bulgarian Empire”. Its Origin and History to 1204*, în „Speculum”, XXIV (1949), 2, p. 167-206; H. Grégoire, *Les Roumains dans la formation de l' Empire des Assénides*, în „Revue des études roumaines”, VII-VIII, 1961, p. 94-95; Șt. Ștefănescu, *Rumâno-bolgarskie sveazi v IX-XIV vv. i stanovlenie rumânskoi gosudarstvennosti* (Relațiile româno-bulgare în veacurile IX - XIV și formarea statelor românești), în „Romanoslavica”, IX, 1963, p. 531-542. Vezi acum studiul lui B. Primov despre *Săzdavaneto na Vtorata bălgarska dărjava i uceastieto na vlasile* (Crearea celui de al doilea țarat bulgar și participarea vlahilor), în *Bălgaro-rumănski vrazki i otnoșenia prez vekovet* (Legături și relații bulgaro-românești de-a lungul veacurilor), I, Sofia, 1965, p. 9-54; *idem*, *Mejdunarodno znacenie na Vtorata bălgarska dărjava v perioda na neinoto săzdavane i utvărjdavane* (Însemnătatea internațională a celui de al doilea stat bulgar în perioada creării și afirmării sale), în „Istoriceski pregled”, XXII, (1966), 1, p. 22 - 46.

⁵⁰ *Acta Innocentii PP III (1198-1216)*. E. Registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Teodosius Haluscynskij, Roma, 1944, p. 207 (*Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis*, *Fontes*, series III, vol. II). La edițiile acestei corespondențe, inserate de editor înaintea fiecărei scrisori va trebui adăugată ediția din Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/I, p. 1 urm. (citată în continuare Hurmuzaki).

partitura începută de Innocențiu al III-lea: „Unde multas egimus gratias omnipotenți Deo, qui visitavit nos... et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patriae nostrae, a qua descendimus.”⁵¹ Acest răspuns poartă data de 27 noiembrie 1202.

Exact aceeași dată poartă o altă scrisoare a papei către împăratul vlaho-bulgar în care Innocențiu al III-lea nu uită să invoce un șir de argumente în favoarea trecerii la catolicism a lui Ioniță și a poporului său: „Hoc igitur attendentes iam pridem nobilitatem tuam per nuntium et literas nostras duximus visitandam, ut intellecto devotionis affectu, quem habes ad Romanam ecclesiam, matrem tuam, maiores ad te nuntios postmodum mitteremus, qui tam te, qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse, quam degentem sub te populum verbo pascere et exemplo, et de benevolentia et gratia sedis apostolicae redderent certiore... “. În final, Innocențiu scrie: „Expedi enim tibi tam ad temporalem gloriam quam salutem aeternam, ut sicut genere sic sis etiam imitatione romanus et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse, ecclesiae Romanae instituta sequatur, ut etiam in cultu Divino mores videantur patris redolere.”⁵²

Doi ani mai târziu (25 februarie 1204), într-o scrisoare către Ioniță, papa revine asupra originii romane a românilor: „Bulgarorum et Blachorum populis tanto nos reputamus specialius debitores, quanto non solum fidem catholicam per sedem apostolicam olim devotius receperunt, sed descenderunt etiam ex sanguine Romanorum, quorum sumus proiectui el ministerio specialius depulati, qui tamquam peculiaris populus noster nobis tam in spiritualibus quam temporalibus nullo subiacent mediante. Ut igitur eius magisterium recognoscant, a quo sciunt se spiritualiter didicisse quod credunt, et quod sunt carnaliter accepisse, cum secundum carnem descenderint ex nobilibus Romanorum, nos ...eos confirmare volumus in fide catholica, et in devotione sedis apostolicae roborare...”⁵³

Leitmotiv-ul reapare în corespondența papei cu Vasile, mitropolitul de Târnova. Acesta adăugase o epistolă la scrisoarea lui Ioniță către papă în care-i mulțumea pentru nunții papali și-i anunța trimiterea unui sol propriu fără a uita să adauge: „quia ipse (sc. dominus noster Imperator) ac totum Imperium eius bonam devotionem ad Ecclesiam Romanam habent, tamquam heredes descendentes a sanguine romano.”⁵⁴ În scrisorile către Vasile, Innocențiu al III-lea revine încă de două ori asupra romanității lui Ioniță și a poporului român: „...Bulgarorum el Blachorum ecclesiam, quae a Romanis etiam secundum carnem et sanguinem descendisse dicitur... ut qui a Romanis traxerunt originem, ecclesiae Romanae inslituta sequantur.”⁵⁵ Și peste un an, adică în 1203: „Nos autem iamdudum, ut de ipsius et subiectorum eius devotione ac statu terrae possemus effici certiores, cum non velimus simpliciter, sed obtemus etiam, ut sicut descendit ex nobili prosapia Romana, sic etiam ecclesiae Romanae instituta sequatur et ab ea magisterium calholicae fidei et honoris suis suscipiat incrementum...”⁵⁶

Citatele acestea au semnificații și implicații adânci. Trebuie să distingem mai întâi două aspecte, de care se vor lega tradiții foarte importante: cel de proveniență internă, românească, legat de persoana lui Ioniță, român de origine; cel extern, legat de persoana papei ca exponent al unei politici de hegemonie universală. Să le analizăm pe scurt.

Din această corespondență rezultă clar că e vorba de o conștiință românească, autohtonă, pe care poporul român o avea despre originea sa „nobilă”, romană. Surprindem aici pentru prima oară atât afirmarea legăturii dintre originea etnică și Roma, așadar, legătura directă dintre valahi și romani, cât și mândria românilor de a avea o asemenea

⁵¹ *Acta Innocentii PP III*, p. 563. Scrisoarea a fost tradusă „de bulgarico in graecum et de graeco postea in latinum”.

⁵² *Ibidem*. p. 226 și 228.

⁵³ *Acta Innocentii PP III*, p. 249.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 564.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 229

⁵⁶ *Ibidem*, p. 242.

descendență. Cu ea Ioniță se făleşte înaintea papei Innocențiu al III-lea. El putea s-o facă fără teama de a provoca mânia și indignarea papei care, spre deosebire de împărații bizantini, nu avea pretenții de hegemonie politică, ci, în primul rând, pe cea de hegemonie bisericească, în subordinea căreia trebuia să cadă în cele din urmă și cea temporală, politică. Și afirmația lui Ioniță venea tocmai în întâmpinarea acestor pretenții papale, deosebit de clar formulate în corespondența lui Innocențiu al III-lea.⁵⁷

Și Innocențiu al III-lea s-a folosit din plin de acest argument în politica sa, inaugurând o tradiție cu care ne vom întâlni de multe ori. Numai că interesele celor doi corespondenți nu convergeau - chiar dacă se suprapuneau într-o zonă restrânsă. Ioniță urmărea în primul rând scopuri politice, consacrarea imperială din partea urmașului Sfântului Petru. În plină afirmare a politicii de reconstituire a unității lumii creștine sub hegemonia Romei, Innocențiu al III-lea și-a îndreptat privirile și asupra bisericii răsăritene; în cadrul acestei politici el a acordat o atenție deosebită noii realități politice din Peninsula Balcanică, invocând ca argument spiritual și politic originea romană a românilor. Fără să anticipăm asupra expunerii noastre, vom remarca acest început al unei tradiții care a evoluat însă divergent; de la Ioniță încolo, nici un alt domnitor român nu a mai invocat originea romană, tocmai pentru că ea putea constitui un argument în mâinile catolicismului și o primejdie pentru credința lor ortodoxă care, în gândirea medievală, se identifica uneori cu ființa națională; papalitatea, în schimb, odată aflată de la Ioniță originea romană a poporului român, a folosit această nestemată politică în prozelitismul ei religios în țările române.

Creația româno-bulgară cu centrul la sud de Dunăre a fost, însă, sub raport politic cântecul de lebadă al românismului sud-dunărean. După moartea lui Ioniță, imperiul său a cunoscut o decădere rapidă, proces care s-a desfășurat paralel cu asimilarea românilor balcanici de către slavii meridionali. Viitorul va fi al românilor nord-dunăreni, prezenți activ în creația Asăneștilor și care, în veacul următor, vor continua experiența politică dobândită, e drept încă sub un înveliș cumano-tătar, de care însă, se vor emancipa destul de repede.

Tocmai din această pricină, părăsim romanitatea sud-dunăreană pentru a ne concentra atenția asupra celei carpato-dunărene.

§ 3. PASTORES ROMANORUM

S-a arătat în paginile precedente, că istoricul Comnenilor, Ioan Kynamos, afirma despre românii nord-dunăreni că „se spune” că ar fi vechi coloni italici. În chip surprinzător, la prima vedere, afirmația e confirmată dintr-o direcție opusă cronografului bizantin: din lumea maghiară, împotriva căreia se îndreptase armata bizantină. Dar, la o analiză atentă surprinderea inițială dispare pentru că afirmațiile amintite pot fi reduse la un numitor comun, sursa lor originală fiind însuși poporul român.

În contextul nostru nu prezintă interes major controversa asupra perioadei în care și-a redactat opera anonimul „P. dictus magister quondam regis Bele notarius.”⁵⁸ Importante sunt cele spuse de Anonymus despre români (*blachi*).

⁵⁷ În afara citatelor sus-menționate, amintim un pasaj sugestiv dintr-o scrisoare a papei către patriarhul din Constantinopol, scrisă în anul 1199: „Dicitur enim universalis Ecclesia, quae de universis constat ecclesiis, quae graeco vocabulo „catholica” nominatur; et secundum hanc acceptionem vocabuli, Ecclesia Romana non est universalis Ecclesia, sed pars universalis Ecclesiae, prima videlicet et praecipua, veluti caput in corpore; quoniam in ea plenitudo potestatis existit, ad ceteras autem pars aliqua plenitudinis derivatur. Et dicitur universalis Ecclesia illa una, quae sub se continet ecclesias universas, et secundum hanc nominis rationem Romana tantum universalis Ecclesia nuncupatur, quoniam ipsa sola singularis privilegio dignitatis ceteris est praelata; sicut et Deus universalis Dominus appellatur, non quasi iam divisus in species aut specialissimas aut etiam subalternas, sed quoniam universa sub eius domino continentur”; *Acta Innocentii PP III*, p. 192. În același context terminologic vor trebui plasați și acei *Valachi* respectiv *Cumani nigri* din veacul al XIV-lea semnalati de Sergiu Iosipescu, *La Colonia delli Romani negri che dicono Valachi. La romanité des Roumains dans la conscience européenne du XIVe siècle*, în „Revue Roumaine d' Histoire, XVIII (1979), 4, p. 673/685.

⁵⁸ Bibliografia privind identificarea lui Anonymus este imensă. Dintre istoricii români cităm: A.D. Xenopol,

În înțelegerea și interpretarea știrilor furnizate de notarul anonim trebuie să ținem seama de două elemente: a) Cronica lui Anonymus se bazează pe o cronică internă, maghiară, de curte, *Gesta Ungarorum*, scrisă probabil în timpul lui Ladislau cel Sfânt;⁵⁹ b) în redactarea cronicii sale, Anonymus are permanent în vedere o situație actuală și compară realitățile contemporane cu cele ale trecutului.

Să analizăm mai întâi primul element. La cronică din care s-a inspirat pare să facă aluzie însuși notarul anonim în prologul său. Știri sigure despre ea ne furnizează cronicari apuseni. Primul care o face este Odo de Deogilo (Deuil) care, însoțindu-și regele (Ludovic al VII-lea) în cruciada a II-a (1147) a aflat de această cronică din care se inspiră la descrierea Ungariei. Între altele, cronicarul francez afirmă: „Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula Iulii Caesaris extitere.”⁶⁰ Aproape un veac mai târziu, în 1237, dominicanul Ricardus scria despre călătoria confratelui Iulian la tătari în raportul său *Ungaria Magna*: „Qui (sc. septem duces cum populis suis) cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum.”⁶¹ Spre deosebire de Odo, Ricardus nu vorbește de „pășunile lui Caesar” ci despre „pascua Romanorum”. Credem că Ricardus este mai aproape de originalul cronicii maghiare și că Odo, în amintirea cuceririi Galiei de către Caesar, a înlocuit termenul vag cu unul care, în ochii francezilor, capătă un sens concret.⁶² Prima noastră ipoteză e confirmată de alt cronicar, Thomas de Spalato, arhidiacon la mijlocul veacului al XIII-lea: „Hec regio (sc. Ungaria) dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum.”⁶³ În anul 1240 a trecut prin Ungaria și un călugăr cistercit, autorul unei

Teoria lui Roesler, p. 96/110; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în „Scrieri istorice”, I, p. 176/192; N. Iorga, *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, IX, 1921, p. 193-223; X, 1923, p. 1-21 (apărut și în limba română în „Revista Istorică”, VI, 192 (1, p. 193-201; VII, 1921, p. 1-22; VIII, 1922, p. 10-27); Ilie Gherghel, *Pascua Romanorum: Pabula Iulii Caesaris? - Un capitol din nomenclatura istorică română*, în „Revista Arhivelor”, I (1926), 3, p. 383-397; I. Lupaș, *Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din secolul XII-XVI*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, VII, 1936-1938, p. 1-85; Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre voievodatele românești din Ardeal*, loc. cit., p. 83-92. Dintre istorici străini, amintim: K. Schimemann, *Die Römer des anonymen Notars*, în „Ungarische Jahrbücher”, VI, 1926, p. 448-457; C.A. Macartney, „*Pascua Romanorum*”, în „Századok”, LXXIV (1940), 1-3, p. 1-11; idem, *The Medieval Hungarian Historians. A Critical and Analytical Guide*, Cambridge, 1953. Istoriografia maghiară s-a ocupat cel mai mult de Anonymus, fără ca să ajungă la o *communis opinio*. Cităm pentru lucrări mai vechi prezentarea lui V. Motogna, *Anonymus” în istoriografia ungurească mai nouă*, în „Revista Istorică”, XIII, 1927, p. 361-370. Din lucrări mai recente spicuim Szilágyi Loránd, *Az Anonymus-kérdés revíziója* (Revizuirea problemei lui Anonymus), în „Századok”, LXXI, 1937, p. 1-54; 136-202; idem, *A 200 éves Anonymus-kérdés* (Problema lui Anonymus în ultimii 200 de ani), în „Magyar Könyvszemle”, LXX, 1946, p. 5-24; György János, *Gesta rerum - gesta nobilium. Tanulmány Anonymus krónikájáról* (Gesta rerum - gesta nobilium. Studiu asupra cronicii lui Anonymus), Budapesta, 1948; Karsai Géza, *Az Anonymus-codex első leveli. Kutatási beszámoló* (Primele file ale Codicelui Anonymus. Dare de seamă asupra cercetărilor), în „Magyar Könyvszemle”, LXXXIV (1968), 1, p. 42-51; cf. și L. Demény, *O contribuție valoroasă cu privire la identificarea lui Anonymus*, în „Revista arhivelor”, XII (1969), 1, p. 316-317.

⁵⁹ Hóman Bólint, *A szent László-kori Gesta Ungarorum* (Gesta Ungarorum din epoca lui Ladislau cel Sfânt), Budapesta, 1925; idem, *La première période de l'historiographie hongroise*, în „Revue des études hongroises”, III, 1925, p. 1-40 (extras).

⁶⁰ Odo de Deogilo, *De Ludovici VII profectio in Oriente*, în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XXVI, p. 60, 62 (= J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series latina*, CLXXXV, col. 1213).

⁶¹ *De facto Ungariae magne a fratre Riccardo invento tempore domini Gregorii pape noni*, I, 2, în Heinrich Dörrie, *Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O.P. ins Ural-Gebiet (1234/35) und nach Russland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peler über die Tartaren*, în „Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen”, Phil.-hist. Klasse. 1956, nr. 6, p. 151. Ricardus își începe relația astfel (I, 1): *Invenzum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod...*, ceea ce a fost adus în legătură cu cronică lui Anonymus pentru a se dovedi că el nu putea fi notarul lui Bela al II-lea. Dar Ricardus se referă mai degrabă aci la cronică de curte a ungurilor, căci după ultimele cercetări ale lui Karsai Géza, loc. cit., p. 42-51, Anonymus pare să fie totuși „Pavsa dictus magister”, notar al lui Bela al IV-lea și Ricardus nu putea deci să-i cunoască cronică, Anonymus fiind contemporanul lui Ricardus. Referirea lui Ricardus dovedește o foarte largă răspândire a acestei cronică maghiare de curte, cunoscute anterior lui Odo de Deogilo și după el lui Thomas de Spalato.

⁶² K. Schünemann, loc. cit., p. 453, n. 3, crede că Odo a făcut o confuzie citând greșit un pasaj din Isidor de Sevilla; cu toată erudiția istoricului german, el nu poate demonstra convingător evoluția de la „Cereris horreum” la „pabula Iulii Caesaris.”

⁶³ Thomas Spalatensis Archidiaconus, *Historia Salonitana*, în *Monumenta specantia historiam Slavorum*

cronici păstrate în mănăstirea cistercienilor din Sticna (Slovenia). *Chronicon rhythmicum Sitticense* a fost scrisă după luna august 1245. Invazia tătarilor ocupă un loc central în fragmentul păstrat al cronicii. În strofa a patra, regatul ungarilor este numit „pascua Romanorum.”⁶⁴ Credem că la baza acestei identificări se află cronica maghiară pe care autorul lui *Chronicon rhythmicum Sitticense* a văzut-o cu ocazia vizitei sale la curtea regelui Bela al IV-lea.

Și acum să ne îndreptăm privirea asupra cronisticii maghiare, la începutul căreia stă *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus. Relatând venirea ungarilor în Pannonia, anonimul notar amintește faptul, cunoscut și izvoarelor apusene amintite mai sus, că ungurii au dat de o populație numeroasă, alcătuită din mai multe neamuri.⁶⁵ Anonymus identifică aceste neamuri, între care apar și românii, „adică păstorii romanilor”: „...terram (Pannoniae) habitarent Sclaui, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum.”⁶⁶ Iată deci, cum o vagă amintire despre pășunile romanilor, deci un amănunt impersonal, se transformă în concepția lui Anonymus, tocmai pentru că avea în vedere o realitate etnică contemporană, într-o identificare a romanilor cu „blachii”, ca descendenți direcți ai romanilor. Fără îndoială că Anonymus are cunoștință și de „pascua Romanorum” și de „pastores Romanorum,”⁶⁷ dar el, primul, face legătura între acest fond comun al cronicii de curte și al izvoarelor externe, cu „blachii”, căci era mai aproape de aceste realități etnice noi. La aceasta se adaugă desigur și cunoașterea trecutului roman al Daciei antice, dobândit de Anonymus din „hystoriographi, qui gesta Romanorum scripserunt.” Notarul regelui Bela arată că în spațiul carpato-panonian a existat o continuitate romană permanentă și că abia ungurii au izgonii pe români din Pannonia. Același lucru îl făcuse și Attila, dar, după moartea acestuia, principii romani reveniseră și-și așezaseră păstorii în acest spațiu. Pe vlahi (*blachi*) îi numește întâia oară la nararea venirii ungarilor în Câmpia Tisei, deci într-o epocă în care într-adevăr etnogeneza românilor se afla pe punctul de a se încheia. Prin afirmația lui Anonymus - bun cunoscător al realităților majore contemporane din vecinătatea sa - surprindem faptul că el era convins de continuitatea elementului roman în spațiul carpato-panonian și de descendența românilor din romanii antici, ca ramură a Romaniei; în cadrul acesteia, Anonymus distinge pe lângă *blachi*, pe romanii antici, romanii din Roma, romanii din Alpi etc.⁶⁸

meridionalium, XXVI (Scriptores, III), p. 42.

⁶⁴ „(14) Senum tradunt pagini,
codices maiorum, exstittisse primitus
regnum Ungarorum
Romanorum pascua
cultumque deorum,
leonum habitacula,
cubilia Pardorum.” Cf. *Chronicon rhythmicum Sitticense*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, ed. Emericus Szentpétery, Budapestini, 1938, p. 606 (la p. 601-604 prefata lui M. Kos conține date despre autorul cronicii).

⁶⁵ Primul care identifică între aceste neamuri și pe români, *volohi*, este cronicarul rus Nestor (mort la 1112). Știrea despre aceste neamuri o aflăm și de la cronicarul englez Ranulphus Higden („monachus Cestrensis”, cca 1280-cca 1363). În lucrarea sa *Polychronicon*, I, Londra, 1865, p. 172, descriind Pannonia cunoaște acest amănunt precum și faptul că acești locuitori au fost izgoniți de noii veniți. Știrea ar putea proveni chiar de la Anonymus care-și făcuse studiile în Occident și avea legături strânse cu intelectualitatea engleză; cf. Fest Sándor, *Anonymus angol forrásai* (Izvoarele engleze ale lui Anonymus), în „Egyetemes Philologiai Közlöny”, LIX (1935), 4-6, p. 162-179.

⁶⁶ Anonymus Bele regis notarius, *Gesta Hungarorum*, IX, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1934, p. 32 (*Izvoarele istoriei Românilor*, I); vezi și ediția din *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, ed. Emericus Szentpétery, Budapestini, 1937, p. 45. Analiza conjuncției *ac* cu sens explicativ la I. Gherghel, *loc. cit.*, p. 387. și Ernst Gamillscheg. *Blachi ac pastores Romanorum*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani - august 1940*, București, 1943, p. 270-276. Vezi acum Stelian Brezeanu, „Romani” și „Blachi” la Anonymus. *Istorie și ideologie politică*, în „Revista de istorie”, XXXIV (1981), 7, p. 1313-1340.

⁶⁷ *Gesta Hungarorum*, IX, ed. G. Popa-Lisseanu, p. 32: „Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et ilire terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie”; XI, p. 34: et mortuo illo (Athile rege) preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocauissent pastores suos” (ed. Szentpétery, p. 46).

⁶⁸ Pentru diferitele accepțiuni ale „romanilor” lui Anonymus, vezi K. Schünemann, *loc. cit.*, p. 450 urm., și I.

Constatările lui Anonymus nu sunt izolate în vechea cronică maghiară. La sfârșitul veacului al XIII-lea își scrie cronică Simon de Kéza, folosind ca sursă un alt tip de cronică internă, *Gesta Hungarorum*, compusă în vremea lui Ladislau Cumanul. Dar, ceea ce e mult mai important, în comparație cu notarul anonim, e faptul că Simon de Kéza a trăit în mijlocul românilor cunoscându-i de aproape. Aceasta explică și precizările de valoare excepțională din pasajul despre români, expediate până acum în anexă la cele spuse de Anonymus, fără să se insiste asupra deosebirilor, aparent de detaliu, dar cu semnificație adâncă. Ambii cronicari au ca element comun ideea că românii sunt „păstoriile romanilor”: „Pannonie, Panfilie, Macedonie, Dalmacie el Frigie ciuitates, que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licenția impetrata, transierunt, Blackis, qui ipsorum (Romanorum) fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia.”⁶⁹

Simon de Kéza surprinde aici în mod simbolic dispariția tuturor ramurilor României orientale în afară de români. Desigur că nu putem da dreptate canonicului bihorean în privința procesului în sine astfel cum ni-l prezintă, dar înșirarea provinciilor deromanizate după părerea lui de huni corespunde în linii mari dispariției romanității din aceste centre, în veacurile care au urmat căderii Romei. Simon de Kéza, spre deosebire de Anonymus, plasează începuturile „blackilor” în epoca de glorie a hunilor; eroarea conține totuși ideea continuității elementului roman, reprezentat în vremea cronicarului prin români (*blacki*). Tocmai această continuitate romană apare într-o lumină complet nouă la Simon de Kéza. După el, românii singuri au rămas locului, nu au cerut lui Attila să plece, ci, în calitatea lor de sedentari și păstori romani („coloni” și „pastores”) au rămas de bună voie („sponte”). Simon de Kéza revine încă o dată asupra acestei idei: „Postquam autem filii Ethele in prelio Crumheld cum gente Scitica fere quasi deperissent, Pannonia exstitit X annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis aduenis remanentibus in eadem, qui uiuente Ethela populari seruicio sibi seruiebant.”⁷⁰

Pasajul capătă o semnificație deosebită dacă examinăm mai atent aceste popoare „străine” care au rămas după pieirea hunilor, căci Simon de Kéza enumera exact popoarele mari din Europa răsăriteană, dintre care singuri românii (*Ulachi*) erau de origine romană.

Dacă cronică notarului anonim nu a fost folosită de cronicarii maghiari de mai târziu, nu același lucru putem afirma despre *Gesta* lui Simon de Kéza. Pasajele lui despre români le vom regăsi, cu mici excepții, în *Chronicon pictum* (1358),⁷¹ *Chronicon Posoniense*,⁷² *Chronicon Dubnicense*,⁷³ *Chronicon Budense*,⁷⁴ ultimele trei fiind din veacul al XV-lea.

Ultimul izvor care se încadrează în contextul creat de Anonymus și Simon de Kéza este *Descriptio Europae Orientalis*, scrisă probabil în anul 1308 de un autor anonim francez⁷⁵

Gherghel, *loc. cit.*, p. 385 urm.

⁶⁹ Simon de Kéza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, IV, § 1, ed. G. Popa-Lisseanu, București, 1935, p. 32 (*Izvoarele istoriei Românilor*, IV); vezi și ediția Szentpétery din *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 156-157.

⁷⁰ *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, IV, § 7, ed. cit., p. 37 (= ed. Szentpétery, p. 163).

⁷¹ Editat de G. Popa-Lisseanu, București, 1937 (*Izvoarele istoriei Românilor*, XI), „... vlachis qui ipsorum colora existere ac pastores remanentes sponte in Pannonia” (cap. VI, *Fugate nationes*, ed. cit., p. 12, vezi și p. X, p. 17). Titlul capitolului revelă că autorul cronicii îi considera pe români ca o „natio”. În această cronică se fac primele aluzii și la vestigiile antice romane din Transilvania; cf. cap. XV, p. 21. Vezi și ediția Szentpétery, I, p. 269 urm., și II, p. 62 (*Chronicon Monacense*). *Cronica pictată* a fost copiată de Ioan Thurocz, *Chronica Hungarorum* (I, 17, citatul despre români, ed. I. G. Schwandtner, *loc. cit.*, I, p. 71). Ea a fost tradusă și de Heinrich von Mügel, *Vngerisch Coronica* în a doua jumătate a veacului al XIV-lea; cf. cap. IX: „Do nu die stete sahen daz sie von den Hungern teglich verderbt warn, do namen sie urlaub von kunig Eczel und czugen hin gen Pullen. Do pliben di Wollochen in Panonia, die ir mair vnd ir hirten waren”, ed. Szentpétery, II, p. 120 (vezi și p. 126).

⁷² Edit. M. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, IV, Budapestini, 1885, p. 15: „Vlachis qui ipsorum coloni erant, vel extitere ac pastores, remanentibus sponte in Pannonia”; cf. și p. 21 (= ed. Szentpétery, II, p. 25, 30).

⁷³ Edit. M. Florianus, *op. cit.*, III, Lipsiae, 1884, p. 17: „Vlachis qui ipsorum coloni extitere remanentibus sponte in Pannonia”; vezi și p. 23 (cu ordinea inversă a enumerărilor popoarelor).

⁷⁴ Edit. J. Podhradzky, Budae, 1838, p. 24: „Vlachis qui ipsorum coloni ac pastores remanentibus sponte in Pannonia”; cp. și p. 32 (la fel cu *Chronicon Dubnicense*).

⁷⁵ Pentru aceasta, vezi introducerea lui O. Górka la ediția princeps *Anonymi descriptio Europae Orientalis*, Cracovia, 1916, și cea a lui G. Popa-Lisseanu, *Descriptio Europae Orientalis*, București, 1934 (*Izvoarele istoriei*

și concepută ca instrument de informare pentru cele două personalități franceze interesate în politica est și sud-est europeană: Carol Robert de Anjou și Carol de Valois, primul pretendent la coroana maghiară, cel de al doilea la coroana Imperiului latin de Constantinopol. Ca realitate componentă a spațiului descris și familiar autorului, românii apar în această descriere conform opiniei vremii, larg răspândite de altfel, care în punctele ei esențiale concordă cu cele din izvoarele maghiare: valahii sunt păstorii romanilor, deci descendenți romani - popor de origine romană - care au continuat opera romană în spațiul carpato-dunărean: „Notandum (est hic) quod inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus ualde magnus ets patiosus qui uocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores, ac in ungaria ubi erant pascua romanorum propter nimiam terre uiriditalem et fertilitatem olim morabantur. Sed tandem ab ungaris iude expulsi, ad partes illas fugierunt; habundant enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes...”⁷⁶ Cu ușurință se recunoaște împrumutul din cronicile maghiare. Ceea ce însă în cronici apărea neclar, anume unde s-au refugiat „păstorii romani” din Pannonia la venirea hunilor, respectiv a ungarilor, ni se spune aci răspicat, fără a se susține că e vorba de toți romanii din Pannonia: citatul lasă loc liber interpretării că o parte din ei au rămas locului, deci la nord de Dunăre. Găsim deci o a doua aluzie (după cea a lui Kekaumenos) la o mișcare de populație romană de la nord de Dunăre la sud.

În afara izvoarelor citate până acum, în care românii apar ca păstori ai romanilor, întâlnim o tradiție înrudită și în alte izvoare externe; din aceste izvoare rezultă atenția deosebită acordată românilor și ocupației lor de păstori, considerată ca un fel de specific național românesc, deosebită față de celelalte popoare vecine. Astfel trebuie înțelese aceste știri⁷⁷ și nu ca o identificare exclusivă a valahilor cu păstori. Păstoritul a fost una din ocupațiile străvechi ale românilor, moștenită, împreună cu ființa etnico-națională, de la daco-romani; el va deveni cu timpul o parte integrantă a vieții românești atât de specifice și fundamental deosebite de cea a vecinilor. Nici un izvor însă nu stabilește o identitate între români și păstori. Această identificare este o „cucerire” a istoriografiei naționaliste moderne, un appendice al teoriilor despre imigrarea românească târzie sau chiar al negării caracterului roman al poporului român.

Tot o influență a vechilor cronici maghiare va trebui să presupunem la autorul anonim al *Cântecului Nibelungilor*,⁷⁸ amplă frescă a societății germane medievale, datorată unui trubadur din bazinul Dunării superioare și contemporană cu Walther von der Vogelweide și Wolfram von Eschenbach. În *Nibelungenlied* apar și românii ca popor bine conturat care se deosebește de celelalte popoare sud-est europene. Dar autorul poemului știe și de originea romană a acestor „vlahi”, origine exprimată prin numele conducătorului, „ducelui” celor 700 de români ce vin la curtea regelui hunilor:

„Der herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant,
mit siben hundert mannen kom er fur si gerannt.”⁷⁹

Românilor, II).

⁷⁶ *Descriptio Europae Orientalis*, IV, edit. O. Górká, p. 13; ed. G. Popa-Lisseanu. p. 17

⁷⁷ Vezi de exemplu o știre franciscană din 1326: „... Walachones schismatici quorum nonnulli in pascuis et tentatoriis habitant. animalia quibus abundant pascendo” (cf. „Revista Istorică”, XIII, 1967. p. 86). Pasajul se referă la românii din Moldova. Știrile asemănătoare despre românii din sudul Dunării sunt mai numeroase, vezi pentru aceasta S. Novakovic, *Les problèmes serbes*, în „Archiv für slavische Philologie”. XXXIII, 1911, p. 456 urm. O confirmare a calității produselor lactate ale românilor sud-dunăreni puse în lumină de dominicanul francez, autor al *Descrierii Europei orientale*. întâlnim în documente raguzane din veacul al XIV-lea; vezi L. Șăineanu, *Istoria filologiei române. Studii critice*, București, 1892, p. 271; Ph. Meyer, *Die Hauplurkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Leipzig, 1894, p. 40, n. 2; N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., Seria II, tom. XXXVI în 1913-1914m p. 449.

⁷⁸ Vezi B. Homanm, *Geschichtliches im Nibelungenlied*, în „Ungarische Jahrbücher”, III, 1923, p. 135-156; 195-219.

⁷⁹ „Der Nibelunge not.”, XII, 1 283-84, ed. K. Lachmann, Berlin, 1878, p. 174. Pentru acest personaj și localizarea ducatului, vezi A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*. p. 114-116; D. Onciul, *Teoria lui Roesler*, în *Scrieri istorice*, I, p. 146- 147; idem. *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești*, *ibidem*, p. 389-390, 410, 423; idem, *Românii în Dacia Traiană*, *ibidem*, II, p. 154-155; C. Lacea. *Das Nibelungenlied und die Rumänen*, în „Die

Discuția în jurul citatului s-a purtat îndeosebi asupra localizării acestui „ducat” și asupra personajului Ramunc, în care N. Iorga și Gh. I. Brătianu văd un personaj real, Roman Mistislavici, principe al Haliciului și Galiției de la începutul veacului al XIII-lea, pe când A. D. Xenopol, D. Onciul și G. Popa-Lisseanu cred, cu mai mult temei, că avem de-a face cu un personaj fictiv, purtând numele poporului, așa cum se numea el însuși. Acest eponim stă, deci, ca un fel de *pars pro toto* și ceea ce trebuie subliniat, este că el exprimă, pe lângă ideea originii romane a acestor „vlahi” și cea a continuității lor din romanii antici, pentru că „vlahii” apar în vremea hunilor.

Dar versurile bardului german indică și existența unei instituții politice statale, locale încă, - *Walachenland* - care prefigurează Țara Românească, constituită un veac mai târziu. Pregătirea acestei faze o surprindem în *Cântecul Nibelungilor*. Pe plan spiritual, versurile amintite confirmă relativ largă răspândire a cunoștințelor despre români în Apus în plin ev mediu. Din numeroasele prezențe românești în izvoarele medievale din veacul premergător întemeierii statelor românești, mai reținem două știri care lasă să se întrezărească la autorii menționați conștiința despre caracterul deosebit al românilor, în comparație cu popoarele vecine: Rudolf von Ems (mort cca 1254) și Roderigo Jimenez (cca 1180-1247). Primul compune la mijlocul veacului al XIII-lea o cronică universală în 36.000 de versuri, în care apar și românii:

„Dien Ungirn sint gesezzin
inwendig ir Kluse tor
und ir lantmarchin davor
windeschir lande vil:
inrehalp in Kluse zil
Kotziler und Koltzil sint
und manege unkristenlichu Kint
in vromdin sundir sprachin
Valwen und wilde Vlachen
jensit des sneberges hant
sint lant du si begant.”⁸⁰

Reținem din aceste versuri Capiul că Rudolf von Ems știa că românii se deosebesc prin limba pe care o vorbesc de vecinii lor. Același lucru îl afirmă la 1243 și spaniolul Roderigo Jimenez de Rada din Toledo în cronică Spaniei *Chronica Hispaniae ab origine prima*. El compune prima listă medievală a popoarelor și limbilor europene contemporane în care apar și românii ca realitate etnică și lingvistică bine conturată în Europa răsăriteană. Toate limbile romane din Occident le include în marea familie a limbii latine. Dintre limbile romanice, singură cea română apare separat, împreună cu bulgara, ceea ce se explică prin întrebuințarea limbii slavone în biserică; îndată, însă, ce Roderigo Jimenez

Karpathen”, I (1908), 16, p. 505 - 506; G. Popa-Lisseanu, *Românii în poezia medievală*, Iași, 1934 (*Izvoarele istoriei Românilor*; III), cf. la aceasta, recenzia lui N. Iorga în „Revista Istorică”, XX, 1934, p. 385, și anterior, *ibidem*, XIX, 1933, p. 114; Gh. I. Brătianu, *Roman și Vlachata în tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, în „Analele Academiei Romane”, Mem. sect. ist., Seria III, tom. XXVII, 1944-45, p. 40-13; Francis P. Magoun jr., *Geographical and Ethnic Names in the Nibelungenlied*, loc. cit., p. 129-130; Fritz Schuster, *Herzog Ramunc aus dem Walachenland*, in „Südost-Forschungen”, XI, 1946-1952, p. 284-290.

Ramunc mai apare o dată în *Cântecul Nibelungilor* anume la cântarea festivităților și jocurilor de arme organizate cu ocazia vizitei burgunzilor la curtea lui Attila, vizită care se va sfârși cu nimicirea Nibelungilor: „Schrûtan und Gibeke ûf den buhurt riten, / Râmunc und Hornboge, nâch Hiunischen siten” (XVII, 1818 unu., ed. cit., p. 240). „Ducele” Ramunc este un personaj bine cunoscut și în partea a doua a acestui poem (*Die Klage*) ca și în alte creații ale literaturii germane medievale. Problematika „ducelui” și a românilor săi a fost reluată de A. Armbruster, *Nochmals „herzoge Râmunc uzer Vlâchen lant”*, acum în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, Bukarest, 1991, p. 75-93.

⁸⁰ Rudolf von Ems, *Weltchronik*, v. 2553 și urm., ed. Gustav Ehrismann, Berlin, 1915 (*Deutsche Texte des Mittelalters* 20). Cf. și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 11-16, și A. Borst, *op. cit.*, II / 2, p. 776-777 cu o bogată bibliografie despre cronicile universale rimate din evul mediu.

enumera popoarele sud-est europene, românii, *Blaci*, apar independent de celelalte popoare din acest spațiu.⁸¹

La sfârșitul primului capitol, se impune o retrospectivă, sumară, cu scopul de a rezuma esențialul din evoluția ideii de romanitate a poporului român.

Evident că mărturiile românești scrise nu avem în acest sens pentru că lipsesc încă, în această fază de existență românească, monumente literare originale. În schimb, toate mărturiile externe scrise indică drept sursă de informare însuși poporul român care furnizează aceste știri autorilor citați, direct sau mijlocii, voit sau involuntar. Faptul este valabil în primul rând pentru masa slavilor în sânul căreia trebuie căutată inițiativa denumirii românilor prin termenul de *vlahi*. Constatarea este valabilă însă și pentru împăratul Constantin al VII-lea, pentru Kekaumenos, Gardīzī, Kynnamos, ca să nu mai vorbim de Innocențiu al III-lea sau de cronicarii maghiari.

Formulate răspicat sau implicit, aceste mărturii dovedesc cunoștința despre o continuitate romană în spațiul - încă vast și puțin diferențiat din punct de vedere politic românesc - cuprins între Carpați, Dunăre și Balcani, cu prelungiri apusene până în Câmpia panonică. Noua realitate etnică, contemporană acestor autori și scrieri, dar totodată corespunzător romanității antice din acest spațiu, este poporul român; la aceasta se adaugă vagi amintiri despre antecedentele glorioase ale acestui popor ce-și cunoaște trecutul, evocat de altfel de scrieri antice și atestat de vestigiile romane păstrate în spațiul românesc. Un amănunt demn de reținut este faptul că nici un autor, încă, nu aduce în sprijinul susținerii tezei originii romane a poporului român limba sa vorbită. În schimb, nu lipsesc indicii asupra faptului că acest popor vorbește o limbă deosebită de cea a vecinilor, limbă care se adaugă la celelalte caracteristici ale sale.

Astfel de afirmații și mărturiile asupra existenței unor organisme politice statale românești deschid perspectiva unei noi etape în evoluția ideii romanității românilor; în această nouă etapă, viața românească se va desfășura în cadrul unor formații statale proprii și conștiința romanității se va consolida, întemeindu-se, printre altele, și pe latinitatea limbii române.

⁸¹ Vezi și Arno Borst, *op. cit.*, p. 762-764, cu rectificarea din vol. IV, p. 2091. Istoricul german, nedându-și seama de sensul acestei duble mențiuni a românilor, o data printre bulgari, datorită slavonei bisericești, și o dată ca popor independent, își exprimă a doua oară nedumerirea cu privire la acești *Blaci*.

CAPITOLUL II

DESCOPERIREA LATINITĂȚII LIMBII ROMÂNE (SEC. XIV – XV)

§ 3. ROMANITATEA MOLDOVENILOR ÎN CADRUL RIVALITĂȚII UNGARO-POLONE DIN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XV-LEA

Spre mijlocul celei de a doua jumătăți a veacului al XV-lea se constată o scădere a preocupării umaniștilor europeni față de pericolul otoman, provocată în parte de dezinteresul cu care au fost întâmpinate apelurile lor de cei cărora le erau destinate. Izbânda lui Iancu de Hunedoara la Belgrad, în vara anului 1456, urmată de victoriile lui Vlad Țepeș și ale lui Ștefan cel Mare au oprit pentru câteva decenii ofensiva otomană, îndreptată acum în alte direcții cu mai mult succes. Pe de altă parte, Umanismul italian ieșise din faza culminantă, iar cel nordic încă nu-și atinsese maturitatea. Toate acestea explică răirea referințelor la romanitatea românilor în legătură cu expansiunea otomană. Pe prim plan apare acum Moldova. Prestigiul ei crescuse enorm datorită victoriilor lui Ștefan. Dar aceste victorii nu sunt însoțite de știri contemporane despre romanitatea românilor.⁵⁷ În schimb, cunoaștem o serie de astfel de știri legate de efortul Ungariei de a-și restaura dominația asupra Moldovei. Citatul lui Nicolae de Modrussa ne introdusese în atmosfera curții maghiare a lui Matei Corvin, adevărat mecen al umanismului din Europa de sud-est.

Între umaniștii iluștri de la curtea lui Matei Corvin întâlnim și pe Janus Pannonius (1434-1472), cel mai de seamă umanist maghiar, nepot al lui Ioan Vitéz.⁵⁸ Între numeroasele poezii dedicate regelui-protector se găsesc și câteva care cântă pretinsa victorie a lui Matei Corvin asupra lui Ștefan cel Mare în anul 1467.⁵⁹ Într-una din aceste poezii intitulată *Conqueritur de mora regis Matthiae in Moldavia*, Ioannes Ungheretius amintește și de romanitatea moldovenilor:

„Sarmatici montes et vos septemplicis Istri
Caerulea Euxinio cornua mixta Mari,
Ac tu Romanis olim possessa colonis
Sed iam corrupto, barbara terra, sono
Quid dominum lentis longe retinetis in armis?...”⁶⁰

Citatul trebuie pus în legătură atât cu romanitatea moldovenilor cât și cu cea a regelui maghiar însuși.

Originea „romană” a lui Matei Corvin a fost cântată de un alt poet umanist, italian de origine, Alessandro Cortesi (1460-1491),⁶¹ cunoscut mai ales pentru al său *De Mathiae Corvini regis Hungariae laudibus bellicis carmen*.⁶² Alexander Cortesius înfățișează și el

⁵⁷ În schimb, se leagă o afirmare autohtonă a conștiinței unității de neam la români; cf. scrisoarea lui Ștefan cel Mare din 8 mai 1478 către senatul venețian: „...Et pero, io ho sollicitado de cazar Basaraba vayvoda de l'altra Valachia (subl. n.) et de metter un altro signor Christian, zoe el Drachula, per intenderse insieme...”, cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 344.

⁵⁸ Pentru Janus Pannonius vezi acum R. Gerézdi, *Janus Pannonius*, în *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari*, a cura di M. Horányi e T. Klaniczay, Budapest, 1967, p. 91 - 112; T. Kardos, *Petrarca e la formazione dell' umanesimo ungherese*, *ibidem*, p. 67-90.

⁵⁹ Vezi Ș. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: La campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d' Histoire”, VIII (1969), 6, p. 967-979. În cronicile vremii scrise în Ungaria, expediția de la Baia e înfățișată drept o victorie a lui Matei Corvin; cf. Gh. I. Brătianu, *Lupta de la Baia (după izvoare ungurești)*, în „Revista Istorică”, V, 1919, p. 216-224; vezi și excelenta monografie a lui Șerban Papacostea, *Etienne le Grand, prince de Moldavie (1457-1504)*, Bucarest, 1975.

⁶⁰ S. Teleki, *Iani Pannonii Poemate quae uspiam reperiri potuerunt omnia*, I, Utrecht, 1784, p. 454. Aceste versuri au fost semnalate pentru prima oară în istoriografia noastră de V. Bogrea, *Un umanist ungar despre noi*, în „Revista Istorică”, VI, 1920, p. 181.

⁶¹ Alessandro Cortesi a rămas necunoscut istoriografiei române; amănunte despre el se găsesc la G. Tiraboschi, *Storia della letteratura italiana*, Milano, 1822-1826, vol. III, p. 1408-1411; VI / 1, p. 446-455; F. Pintor, *Da lettere inedite di due fratelli umanisti (Alessandro e Paolo Cortesi)*, Perugia, 1907.

⁶² Editat în anexă la A. Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades qvatvor cvm dimidia*, Basileae, 1568, p. 866-890. Din numeroasele aluzii la originea romană a regelui Matei Corvin spicuim:

„Romuleae decus Hunniadae memorabile gentis

campania în Moldova ca o victorie a lui Matei Corvin, amintind în acest loc și de românii de origine romană:

„An procul expulsos Nomadas, serasque luentes
Pastores rupto Siculos pro foedere poenas?
Trinacriae Siculos quondam, Scythiaeque colonos,
Fortia magnanimos praebentes colla Valachos,
Qui referunt prisca Romanam ab origine gentem?”⁶³

Dar originea romană a lui Matei Corvin a jucat un rol important la un nivel mult mai înalt. La observația disprețuitoare a lui Frederic al III-lea despre Matei Corvin, „natus a Valacho Patre,”⁶⁴ acesta își justifică pretențiile asupra coroanei Sfântului Imperiu Roman - purtată de Frederic al III-lea - cu originea sa romană.⁶⁵ În acest scop se creează legenda descendenței Corvineștilor dintr-o nobilă familie romană numită Corvina. Este evident că suportul real al originii romane a lui Matei Corvin a fost descendența sa din români. Dar, trebuie să remarcăm faptul că nici un autor contemporan care scrie despre originea romană a lui Matei Corvin nu o pune în legătură directă cu originea sa română, tocmai pentru că aceasta ar fi contravenit pretențiilor sale asupra țărilor române, din motivele arătate la începutul acestui capitol. După moartea lui Matei Corvin, Antonio Bonfini nu ezită să recunoască deopotrivă originea romană „corviniană” a lui Matei și cea română, aceasta din urmă fiind o confirmare contemporană a celei antice.⁶⁶ Nici un alt istoric din veacul al XV-lea nu a dezvoltat atât de mult ideea originii romane a poporului român ca Antonio Bonfini (cca 1427-1502), umanist italian care și-a trăit ultimii ani (1486-1502) la curtea maghiară.⁶⁷ În opera sa istorică, neterminată, el stăruie de mai multe ori asupra trecutului românesc, amintind în câteva locuri și originea romană a neamului. Bonfini își începe *Decadele* cu o descriere a Europei sud-estice cu ample digresiuni în trecutul antic al acestei regiuni. Descriind Dacia antică,⁶⁸ Bonfini amintește pe larg de cucerirea și stăpânirea romană în Dacia; prezența romanilor e atestată atât de inscripții și ruine, cât și de înșiși românii: „Deinde quum Daci iterum defecissent, eos Traianus in ditionem suam redegit: el quum assiduo bello res Daciae exhaustae forent, multas illuc colonias deduxit, in hodiernum usque dtem Romanam linguam referentes.”⁶⁹ Vorbind de cruciada a IV-a și de intervenția românilor în istoria politică a Imperiului latin, Bonfini continuă: „Valachi enim

Quo duce Pannonium pulsauit sidera nomen” (ed. cit., p. 868).

„Atque equidem, nasci Romano semine, multum est,

Mathia armipotens...” (ibidem). Recent, P. Iroaie, *Umanesimo romeno*, Trapani, 1967, p. 140-141, analizează poemul lui Cortesius (după o ediție din 1608) punând accent pe afirmarea originii romano-valahe a Corvineștilor.

⁶³ Ed. cit., p. 888.

⁶⁴ Cf. I. Hurdubețiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen. Von Johann Thunmann bis Ernst Gamillscheg*, Breslau, 1944, p. 7.

⁶⁵ Pentru această descendență vezi și P. Ransanus, *Epitome rerum Hungaricarum*, Budae, 1746, *Oratio authoris* (lipsește în ediția Schwandtner din același an), p. 12-13. P. Ransanus (1428-1492) (vezi despre el *Călători*, I, p. 435-436) se adresează lui Matei Corvin astfel: „Romanus itaque es genere, Romanus es origine. Romanum te ac latinum hominem nos Itali asserimus, affirmamus praedicamus”. Cel mai mult a stăruit asupra acestei descendențe A. Bonfini; pentru raporturile internaționale din acest spațiu și timp vezi Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III und das Reich. Zum hunyadisch-hahshurgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1975. În ciuda unor grave rezerve la adresa acestei cărți, autorul a republicat-o neschimbată în anul 1989.

⁶⁶ Antonius Bonfinius, *Rerum Ungaricarum decades qvatvor cvm dimidia*, Basileae, 1568, decad. III, lib. IX, p. 538 urm.; vezi și p. 448.

⁶⁷ Pentru viața și opera sa vezi Giulio Amadio, *La vita e l'opera di Antonio Bonfini primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare*, Monalto Marche, 1930; idem. Antonio Bonfini e S. Giacomo della Marca, Monalto Marche, 1936; Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, loc. cit., p. 17-19; N. Iorga, *Cărți reprezentative în viața omenirii*, III / 9, în „Revista Istorică”, XV, 1929, p. 304-310. Importanța acestui izvor pentru trecutul românesc a fost subliniat îndeosebi de către D. Onciul, *Tradiția istorică în cheștiunea originilor române*, ed. cit., II, p. 205-206.

⁶⁸ Pentru îmbogățirea sensului denumirii de *Dacia* de către Bonfini vezi A. Armbruster, loc. cit., p. 437.

⁶⁹ Decad. I, lib. I, ed. cit., p. 9.

e Romanis oriundi, quod eorum lingua adhuc fatetur, quum inter lanla uarias Barbarorum génies sita adhuc extirpāri non potuerit, ulteriorem Istri plagam, quam Daci ac Getae quondam incoluere, habitarunt nam citeriorem Bulgari, qui e Sarmatia prodire, deinde occuparunt. E legionibus enim, colonijs, a Traiano ac caeteris Romanorum Imperatoribus in Daciam deductis, Valachi promanarunt: quos Pius a Flacco pronunciatione Germanica Vlachos dici voluit: nos contra, ἀπὸ τοῦ (3άλλειν, χαι ἀπο της ἀχιδος diclos esse censuimus, quum sagiltandi arte praepolleant. Nonnulli Valachiae, a Diocletiani filia nomeai inditum censuere, quae illorum Principi nupsisse fertur.”⁷⁰

Antonio Bonfini revine asupra originii românilor când caută să demonstreze descendența romană, „corviniană”, a regelui Matei. Despre Iancu de Hunedoara susține: „Hic enim Valacho patre, matre uero Graeca natus... Pater namque inter Valachos, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt, et ex Romanis superfuisse colonis (ueluti linguae similitudo testatur) sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuisse dicitur.”⁷¹

După el, la originea Corvineștilor se află Valerius Volusus, un roman al cărui neam e mai vechi decât Roma. Bonfini urmărește apoi arborele genealogic al acestui neam glorios până în vremea lui Diocletian și a fiicei sale Valeria: „Quin et Valeriam Diocletiani filiam, e Dalmatia oriundi, Galieno imperatori desponsatam, a Valeriis quoque profluxisse credunt. Quam quum Dalmatae Valacham propria lingua dicant, hinc Valerium (ut aliqui putant) prouinciam suam Valachiam appellasse prodiderunt. Quanquam uariae Barbarorum eruptiones, Daciam populi Romani prouinciam et Getarum regionem, una cum Pannonijs inundassent: colonias tarnen, legionesque Romanas, quae recenter extrauerant, non potuisse interire. Inter Barbaras obrutae, Romanam tandem linguam redolere uidentur: et ne omnino eam deserant, its reluctantur, ut non tantum pro uitae, quantum pro linguae incolumitate certasse uideantur. Quis enim assiduas Sarmatarum inundationes et Gothorum, item Vnnorum Vandalorum et Gepidarum eruptiones, Germanorum excursus et Longobardorum (si bene supputarit) non uehementer admiretur seruata adhuc inter Dacos et Getas Romanae linguae vestigia? Quos nune Valachos, ab optima sagiltandi disciplina, dicimus. Hic igitur per tot deinde tempora, sanguis Coruini sane delituit: in Coruino tandem pago repullulauit.”⁷²

Toate afirmațiile lui Bonfini privind originea românilor au un element comun: românii sunt urmașii coloniei și ai legiunilor romane din Dacia; acest adevăr e dovedit de limba lor romană, pentru care românii s-au luptat, ținând la ea mai mult decât la propria lor ființă. În jurul acestui argument se aduc alte afirmații, menite să confirme romanitatea românilor: ruine și inscripții romane, toponimii romane, Corvineștii și numele poporului român. Bonfini cunoaște teoria lui Pius al II-lea despre derivarea numelui de *valachus* din cel al generalului Flaccus în „virtutea unei pronunții germane.” Dar dacă această explicație e acceptată la începutul lucrării, în cursul expunerii intervin două schimbări: una așază la originea lui *valachus* pe fiica lui Diocletian, Valeria, transformată în „Valachia” datorită pronunției „dalmatinilor”; alta pornește de la caracterul războinic al românilor. Prima nu aparține lui Bonfini, ci „unora”. Dar acești „nonnulli” nu ne sunt cunoscuți și va trebui să-i căutăm probabil în cercul umaniștilor maghiari de la curtea din Buda. Poate că e vorba și de o creație proprie, menită să sprijine descendența patriciană romană a Corvineștilor. Cea de-a doua etimologie „ab optima sagittandi disciplina” e revendicată de Bonfini *expressis verbis*; el o stabilește recurgând la o asemănare fonetică. Etimologia e desigur fantezistă dar nu lipsită de interes.⁷³

⁷⁰ Decad. II, lib. 7, ed. cit., p. 304-305; de Flaccus și teoria lui Pius II amintise Bonfini încă în Decad. I. lib., 1: „Getae vero, quos Valachos nunc dicimus, Pius Flaccos appellat...” (ed. cit., p. 7); vezi și *Călători*, I, p. 482.

⁷¹ Decad. III, lib. 4, ed. cit., p. 448; vezi și Decad. III, lib. 9, ed. cit., p. 538.

⁷² Decad. III, lib. 9, ed. cit., p. 542. Pasajul despre limba românilor se află tradus în *Călătări*, I, p. 483.

⁷³ Explicația trebuie căutată în primul rând în opinia generală europeană despre vitejia românilor: Enea Silvio Piccolomini: „Is Valachis fortissimis et bellicosissimis nationibus transdanubium, ut ante diximus late dominantibus bello attritis tributa gravia imperavit” (Al. Marcu, *loc. cit.*, p. 370) și L. Chalcocondil: „Este acest neam, dacii, viteaz în ale războiului” (ed. cit., p. 63). Pe acest fond comun se grefează interpretarea lui Bonfini. Ea este oarecum prefigurată

Antonio Bonfini și-a dobândit aceste cunoștințe de la autori antici, de la umaniștii contemporani dar și din surse mijlocit sau nemijlocit românești. Aceasta ne-o dovedește atât pasajul despre apărarea și păstrarea limbii române de către vorbitorii ei cât și dintr-un episod, aparent secundar: pentru a sublinia originea lui Iancu de Hunedoara, Bonfini susține că acesta, auzind că Sigismund pleacă în Italia pentru a fi încoronat, s-ar fi dus cu el „ut Romanos progenitores ac rerum dominos inviseret.”⁷⁴ Aceasta dovedește încă o dată puternica conștiință de neam la români.

Faptul că în timpul domniei lui Matei Corvin originea romană a românilor era cunoscută la curtea regelui e dovedit și de o scriere, rămasă până de curând inedită, a dominicanului Petrus Ransanus (Pietro Ransano, 1428-1492), sicilian de origine, care a avut de îndeplinit mai multe misiuni diplomatice la curtea regelui Matei Corvin. Acest umanist este autorul unei lucrări istorice intitulată *Annales omnium temporum*, din care au fost publicate cărțile 43 și 44 sub titlul *Epitome rerum Hungaricarum*. Primul ei editor, Ioan Sambucus (umanist maghiar) a eliminat din acest fragment tocmai pasajul referitor la originea romană a românilor; anume capitolul intitulat *Ioannis Blanci patria, genus, virtus*: „Oriundus is fuit a regione quam appellant Valacchiam: quae parte quadam decursus Danubij a panonijs disternitur. Daciam eam nominavit antiquitas. Coeterum eius portio quae Danubij alveo propinqua est, a nonnullis Ripensis Dacia dicitur. Quos igitur vetustissimi terrarum descriptores Dacos nominavere eos hodie Valacchos nos vocitamus. Dicitur autem Vallachia corrupte a vulgo pronunciato vocabulo. Nanque a P. Flacco Romano nomine qui colonias eo deduxit Flaccia primum dicta est: Progressu vero temporum: convenientibus illuc finitimis qui Romanorum lingua loqui nesciebant Valacchiam pro Flaccia pronunciavere. Vicit deinde ille vulgi obstinatio: ut etiam apud Romanorum posteros corruptum regionis nomen in hanc diem remanserit.

Valacchi igitur se italorum esse posteros affirmant. Idque hoc praecipue confirmam argumento quot ipsorum lingua permulta efferuntur quae sunt sermoni italorum affinia. Quo vero tempore italorum coloniae deductae in Daciam fuerint: ex quorundam graecorum scriptis ita proditum reperi. Transmigrans Flavius magnus Constanlinus ab Italia in Thraciam ut conditam a se amplissimam urbem quam Romaneam id est Romam novam appellari voluit, claritudine incolarum redderet clariorem: ex Roma atque alijs multis praeclaris italiae civitatibus innumeros cuiusque ordinis viros secum adduxit: qui non modo novam urbem, verum etiam ipsius thraciae Greciaque et aliarum quae inde haud procul absunt regionum loca incolerent. Nimium postea abundante italorum multitudine: delegit aliquot e suis romanis viros primarios quibus fidebat: quos ad provincias quarum erat suspecta fides, adducendas colonias misit. Ita alijs aliae, sed flacco Dacia decernitur. Ad eam regionem ipse una et alij complures e romana nobilitate viri profecti idoneis in locis colonias constituunt. Plena tunc erat Dacia italorum hominum, civium praesertim Romanorum. Quibus cum regio mire placuisset: italiae eos coepit oblivio. Igitur iunctis sibi matrimonio foeminis tum indigenarum tum finitimorum qui fuerant itali, daci seu Valacchi effecti sunt. Ab ea regione, cui Janco apud italos est cognomen, ex praeclaris natus maioribus, hoc est Romanorum posteris oriundus est. Genus namque suum refert in antiquissimam corvinorum familiam. Quam rem cum alijs tum vero maxime his ostendi ait (sicuti ego ex nonnullis hungaris accoepti) indiciis.”⁷⁵ Se remarcă, așadar, afirmația caracterului autohton al conștiinței romanității la români. P. Ransano acceptă teoria etimologică a lui Pius al II-lea, dar îl prezintă pe Flaccus ca pe o căpetenie a lui

prin următoarea afirmație despre daci: „Nec desunt, qui Dacos et Dauos a δακ, hoc est pugna, quum bellicosissimi fuerint, nomen accepisse uelint: Getas uero a gesis (quum S in T more Graeco saepe mutetur) quae Romana pila sunt, appellauere. Gesus enim longus contus est...”, Decad. I, lib. 1, ed. cit., p. 8.

⁷⁴ Decad. III, lib. 9, ed. cit., p. 538.

⁷⁵ Vezi P. Iroaie, *I romeni nell' opera di Ransano*, în „Il Veltro”, XIII (1969), 1-2, p. 184-185; tot acolo expunerea vieții și operei lui Ransano (p. 165-180) precum și un fragment în care dominicanul sicilian analizează sensurile expresiei de *Romania* (p. 183-184), premergând în acest domeniu cu un veac pe Löwenklau (Leunclavius).

Constantin cel Mare, iar pe români ca descendenți ai coloniștilor romani trimiși de Constantin în Dacia. Teoria colonizării constantiniene mijlocește lui Ransano cheia de înțelegere pentru descendența corviniană a Huniazilor, expusă pe larg în continuare.

Mărturiile despre romanitatea moldovenilor nu vin numai din direcția maghiară, ci în egală măsură și de la al doilea concurent la suzeranitate asupra Moldovei, Polonia. La loc de frunte trebuie amintite scrierile italianului Filippo Buonaccorsi Callimaco (1438-1496), ajuns la curtea iagellonă principal consilier politic, atât în problemele interne cât și mai ales în cele externe.⁷⁶ În activitatea sa neobișnuită a întreprins numeroase călătorii, printre care și în Moldova.⁷⁷ În scrierile sale istorice, românii sunt menționați de mai multe ori. În două lucrări e afirmată și originea romană a poporului român, de fiecare dată însă în strânsă legătură cu politica polonă față de Moldova.

În cuvântarea redactată de Filippo Buonaccorsi cu scopul de a fi rostită la adunarea principilor convocați de Innocențiu al VIII-lea la 25 martie 1490 la Roma - se pare că însuși autorul și-a citit discursul⁷⁸ - apar referințe la români. Cuvântarea face istoricul luptelor antiotomane, în cadrul cărora e relevată în chip deosebit contribuția lui Vlad Țepeș și a lui Ștefan cel Mare. Autorul arată apoi măsurile care trebuie luate pentru reluarea luptei împotriva turcilor, deosebit de importantă pentru țările sud-est și est-europene. Enumerând aceste popoare el observă că românii sunt singurul neam neslav. Totuși și ei trebuie să accepte conducerea Poloniei în cruciada plănuită căci, dacă în cazul celorlalte popoare această supremație a Poloniei se justifică prin comunitatea de neam, în cazul românilor justificarea este de ordin politic: suzeranitatea coroanei polone asupra „Valachiei.”⁷⁹ În acest context se situează și observația cu privire la romanitatea românilor: „Sed utcunque immensus uel infinitus potius, eadem ubique lingua et praeter Romanorum coloniam Valachiam gentes omnes eadem primordia profitentes.”⁸⁰ Pe lângă aspectul național (afirmarea descendenței romane atestate de limba română) citatul prezintă interes și pentru înțelegerea opticii papale. Afirmatia lui Callimachus în adunarea convocată de Innocențiu al VIII-lea nu poate fi considerată gratuită sau menită doar să evidențieze erudiția oratorului. Ne aflăm probabil înaintea primei încercări de „politizare” a ideii romanității românilor, de utilizare a ei în slujba efortului de a determina papalitatea și puterile occidentale să adopte măsuri eficiente în lupta antiotomană. Ceea ce în cazul discutat e încă nebulos, va deveni deosebit de clar și concret în veacul următor.

Mult mai amănunțit se exprimă umanistul italian despre români într-una din lucrările sale biografice. În biografia cardinalului Zbigniew Olésnicki, episcop de Cracovia și contemporan cu Philippus Callimachus.⁸¹ El își începe lucrarea cu un amplu excurs în istoria antică a Europei răsăritene. Callimachus este foarte bine informat despre originile și trecutul slavilor, a căror comunitate etnică o redă în mod just. Dar el își îndreaptă atenția și spre sciți și spre luptele lor cu romanii. Luptele acestea se sfârșesc prin

⁷⁶ M. Baffi, *La romanità della Romania e gli umanisti italiani*, loc. cit., îl numește de-a dreptul „il Machiavelli polacco”.

⁷⁷ I. Garbacik, *Materiały do dziejów dyplomacji Polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Varșovia, 1966, p. 12 urm. Între călătorii străini care au trecut prin Moldova lui Ștefan cel Mare ar trebui amintit și grecul Marullo Tarcaniota; el evocă în elegiile sale amintiri aventuroase legate de spațiul românesc, raportat adesea la Dacia antică. El a dus desigur în Italia noi informații despre romanitatea orientală, întregind astfel viziunea umanistilor italieni despre latinitatea sud-est europeană; cf. Al. Marcu, *Umanistul Marullo Tarcaniota în părțile noastre către 1470.1480*, în „Studii Italiene,” VI, 1939, p. 159-164.

⁷⁸ Ph. Callimachus. *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo Oratio*, ed. Irmira Lichonska, Varsoviae. 1964. p. 8; vezi și N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe et XVIe siècle, 1453-1547*, V, București, 1915, p. 176.

⁷⁹ Ed. cit., p. 50, 84 urm.

⁸⁰ Ed. cit., p. 86. Dintre ultimele lucrări despre Callimachus amintim pe lângă cele din ediția citată, Ignacy Zarebski, *La corrente italiana nel primo Umanesimo polacco*, în vol. *Italia. Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, Wrocław, Warszawa, Krakow, 1967, p. 35-37.

⁸¹ Despre Zbigniew Olesnicki vezi I. Zarebski, loc. cit., p. 39 urm.

trimiterea în „Mysia Inferior”⁸² a unei legiuni însoțite de 2000 de cetățeni romani. Callimachus continuă: „Fama nouae coloniae aliquamdiu motus Scythios compescuit. Deinde non solum propulsantibus, sed egregie etiam inferentibus bellum Romanis datae acceptaeque sunt utrinque paene innumerabiles clades, cum pleraque a caesaribus supplementa et auxilia suis mitterentur. Ad extremum cum tam negligentius iuuari a suis ea colonia coepisset, altrita continuis Scytharum incursionibus facile in Polonorum ditionem ac tus concessit, a quibus postea strenue defendebatur, uerum cum imperio suorum nomen quoque immutauit. Nam Poloni, qui eos Italos scirent, lingua sua appellarunt eodem nomine, quo ceteros Italiae indigenas uocant, sed rudi admodum accentu. Mox ubi Latinae litterae in Poloniam illatae sunt emollito paulatim uocabulo submitiori accentu Valachos clixerunt. Quod nomen ueluti quodam consensu ceterarum gentium ad haec usque tempora in illis perdurat.”⁸³ Din acest citat se desprinde cu claritate convingerea lui Buonaccorsi despre descendența românilor din coloniștii romani, precum și despre continuitatea așezărilor lor pe teritoriul fostei Dacii romane. De pretențiile coroanei polone asupra Moldovei, cărora le dă o vechime exagerată, se leagă interpretarea justă a etniconului *valachus* „căci polonii care îi știau pe aceștia ca fiind italici, i-au numit în limba lor cu același nume, cu care îi numeau pe ceilalți locuitori indigeni ai Italiei.”⁸⁴ Pretențiile Poloniei față de „Valachia” apar chiar în pasajul următor în care Callimachus înfățișează discutabila expediție în Moldova a lui Cazimir al III-lea cel Mare din anul 1359. De relatarea aceleiași expediții de către un alt umanist, de data aceasta polon de origine, se leagă o a doua încercare de a interpreta denumirea latină a românilor: este vorba de Jan Dlugosz (1415-1480): „(1359) *Stephano Moldaviae Voievodae*, apud *Valachos* mortuo, quorum maiores et aboriginarii de *Italiae* Regno pulsi (genus et natio *Volscorum* esse fuisseque creduntur) veteribus Dominis et colonis *Ruthenis*, primum subdole, deinde abundante in dies multitudine, per violentiam expulsis, illam occuparunt, in *Ruthenorumque* ritus et mores, quo facilius proveniret occupatio, a propriis degenerantes, transmigrarunt.”⁸⁵

S-a arătat în capitolul precedent că la originea lui *valachus* se află numele unui trib celt *volcae* amintit încă de Caesar. Jan Dlugosz pune la originea acestui etnicon numele unuia dintre cele mai vechi neamuri din Italia: „genus et natio *Volscorum*,” cunoscut desigur, din autorii antici, familiari cronicarului polon.⁸⁶ Pe lângă aceasta pasajul mai conține și o explicație, evident falsă, a caracterului dublu al vieții culturale a românilor în evul mediu: fondul și esența romană într-o formă slavă.⁸⁷ Ca și Callimachus, Dlugosz caută prin această interpretare să justifice istoricește pretențiile polone asupra Moldovei. Ele și-au găsit poate prima încercare concretă în anul 1359, cu ocazia pretensei campanii polone în Moldova. Tocmai de acest eveniment se leagă la ambii istorici excursul în trecutul românilor și discuția asupra originii lor.⁸⁸

⁸² „quae hodie Valachia nuncupatur”; cf. Ph. Callimachus, *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. Irmina Lichonska, Varsoviae, 1962, p. 26.

⁸³ Ed. cit., p. 28.

⁸⁴ Această știre a lui Callimachus a fost relevantă în istoriografia noastră relativ târziu; vezi I. Nistor, *Lucius Aprobianus*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., Seria III, tom. XXIII, 1940-1941, p. 133-176. Recent I. C. Chițimia, *Umanistul polonez (!) Filippo Buonaccorsi-Callimachus și originea latină a poporului român*, în „Romanoslavica”, XV, 1967, p. 203-209, reia această temă fără să cunoască însă studiul lui Ion Nistor.

⁸⁵ Ioannes Dlugossus seu Longinus, *Historiae Polonicae libri XII*, I, Lipsiae, 1711, col. 1122.

⁸⁶ Jan Dlugosz a fost un excelent cunoscător al literaturii clasice, cf. I. Zarebski, *loc. cit.*, p. 40 urm.; W. Madyda, *Johannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, II, Berlin, 1962, p. 185-191.

⁸⁷ D. Onciul crede că afirmația lui Dlugosz „se raporta în primul rând la întemeierea principatului Moldovei, de către românii descălecători din Maramureș” (*Din istoria Bucovinei*, în *Scrieri istorice*, I, p. 302, n. 50; aceeași interpretare în *Originile principatului Moldovei*, *ibidem*, p. 683, n. 8).

⁸⁸ De acest citat se leagă o indicație metodologică pentru cei care ar intenționa să cerceteze exhaustiv vechile izvoare istorice (înainte de toate tipăriturile din secolele XVI-XVII) în vederea depistării mărturiilor asupra originii românilor. Acestea nu se găsesc de regulă la prima menționare a românilor; autorul înfățișează originea românilor de

Se pune pe bună dreptate întrebarea dacă nu există cumva vreo influență a lui Dlugosz asupra lui Callimachus în privința teoriei lor despre originea numelui de *valachus*. Fără îndoială că umanistul italian l-a cunoscut și pe Dlugosz și opera sa.⁸⁹ Amândoi se ocupă de *valachus* și de originea romană a românilor cu ocazia expunerii expediției din 1359 și a faptelor eroice săvârșite cu această ocazie de Zbigniew Olesnicki în nordul Moldovei. În această privință s-ar putea ca Filippo Buonaccorsi să-l fi urmat pe Dlugosz. Dar teoria lui Callimachus despre români poartă pecetea originalității și nu se poate susține că și-a însușit-o de la Dlugosz.

În cronica lui Jan Dlugosz, ca și în lucrările lui Philippus Callimachus, nu putem constata în nici un loc vreo atitudine ostilă față de români. E drept că amândoi umaniștii nu au trăit momentul culminant al relațiilor moldo-polone din vremea lui Ștefan cel Mare: expediția lui Jan Olbracht și eșecul suferit în Dumbrava Roșie (Codrul Cosminului, 1497). Expediția - asemănătoare cu cea a lui Matei Corvin cu 30 de ani în urmă prin finalitatea sa - a avut același deznodământ cu cea maghiară din 1467: înfrângerea agresorului. Acest eșec polon va contribui, printre altele, la schimbarea atitudinii cronicarilor poloni din veacul următor față de români.⁹⁰

Am urmărit evoluția ideii romanității orientale de-a lungul a două veacuri de existență statală românească proprie. Să recapitulăm principalele etape ale acestei evoluții: însuși numele primului stal medieval român conține - asemănător cu cel al poporului - ideea originii romane a înfăptuitorilor Țării Românești. În veacurile XIV-XV, spațiul țărilor române iese din anonimatul internațional în care se afla în veacurile premergătoare, fiind cuprins de marile curenți ale realităților politice europene. Ca urmare a acestei schimbări de poziție, contactele externe se intensifică. Țările române intră astfel adânc în conștiința europeană, integrându-i-se prin ceea ce aveau distinctiv: locuitorii ei români de origine romană, dovedită acum în primul rând prin latinitatea limbii. Ca un *novum* științific înregistrăm primele încercări de explicare etimologică a numelui românilor.

Două elemente pe care le surprindem în germene la sfârșitul acestei perioade se vor afirma pe deplin în veacul al XVI-lea, devenind piloni noi pe care - pe lângă cele dobândite anterior - se va baza ideea originii romane a poporului român:

a) afirmarea limbii române scrise de către românii înșiși, impunerea acesteia în dauna celei slave pe care o eclipsează în importante sectoare ale vieții spirituale române;

b) politizarea ideii originii romane a poporului român. Constatasem un început în acest sens la Filippo Buonaccorsi. În veacul al XVI-lea ideea originii romane va deveni un instrument foarte des întrebuințat, al acelei *Machtpolitik* urmărite de diferite forțe politice în țările noastre în veacul al XVI-lea.

regulă într-un excurs la unul din evenimentele majore din istoria poporului român; astfel, aceste mărturii se pot întâlni la începutul, la mijlocul sau la sfârșitul operei; de aici se impune necesitatea cercetării lor în mod amănunțit, fără a „ușura” munca consultând indicii lucrărilor, complet nesatisfăcătoare și înșelătoare.

⁸⁹ Se pare că Ph. Callimachus este autorul biografiei lui Dlugosz, *Vita Ioannis Dlugosz Senions canonici Cracoviensis* (ed. Micislaus Brozek, Varsaviae, 1961; pentru paternitatea operei vezi prefața ediției citate, p. 7-22, îndeosebi p. 9-11).

⁹⁰ De la sfârșitul veacului al XV-lea reține atenția și un mic tratat intitulat *De situ, moribus et diversitate Scythiacarum gentium*, scris în anul 1499 de către Nicolaus de Rosenberg „eques polonus, orator Regis Polonorum apud Sacrum Imperium”. Tratatul acesta, editat târziu de Kollar în anexă la ediția operelor lui N. Olahus, a trecut neobservat în istoriografia română. Vorbind despre migrațiile popoarelor barbare, Rosenberg amintește și de teritoriul fostei Dacii și de *Valachi* „gens olim Romana, a Traiano primum in Dacia deducta, pastoritiae prae ceteris dedita, temporumque progressu in gentem magnam aucta...” (apud N. Olahus, *Hungaria et Atila*, Vindobonae, 1763, p. 215-216; vezi și p. 209); Posada (1330) și Dumbrava Roșie (1497) au contribuit decisiv la revizuirea imaginii românului la unguri și polonezi, vezi acum Adolf Armhruster, *Das Rumänienbild der Ungarn und Polen*, în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, București, 1991, p. 167-176; pentru bătălia din 1497 vezi acum Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea*, în *Romanoslavica*, XVII, 1970, p. 525-553; vezi și Adolf Armbruster, *Der Donau-Karpaten-raum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, 1990.

CAPITOLUL III

POLITIZAREA IDEII ROMANITĂȚII ROMÂNILOR (SEC. XVI)

Veacul al XVI-lea marchează trecerea la un stadiu superior de dezvoltare pentru cea mai mare parte a societății europene. El a adus, în Europa occidentală, triumful statului modern și adâncile transformări produse de cele mai de seamă procese ale vremii: apariția clasei burgheze, răspândirea Renașterii și a Umanismului, marile descoperiri geografice, Reforma și Contrareforma.¹ Aceste procese nu au ocolit nici Europa răsăriteană și sud-estică; dar în aceste părți ale continentului s-au resimțit mai puternic curentele occidentale care răspundeau realităților și preocupărilor specifice, condiționate în primul rând de pericolul otoman; expansiunea otomană a continuat și în veacul al XVI-lea să fie factorul extern cel mai însemnat în viața politică a țărilor române. Pe plan spiritual, principalele influențe externe au venit din parte Umanismului, a Reformei și a Contrareformei.

Pe acest fond general va evolua în veacul al XVI-lea ideea romanității nord-dunărene. Imaginea dobândită anterior se îmbogățește cu două elemente componente noi: una legată de începutul scrisului în limba națională; cealaltă, de natură externă, se află în corelație cu politizarea ideii originii romane a poporului român.

§ 1. ROMAN ȘI VLAH ATA

Proveniența autohtonă, românească, a principalelor mărturii asupra romanității românilor din veacul al XV-lea o aflăm confirmată într-unui din primele produse istoriografice naționale. Începuturile istoriografiei române nu sunt anterioare veacului al XV-lea. În letopisețele moldovenești scrise în timpul domniei lui Ștefan cel Mare nu se ivește, evident, nici o ocazie pentru considerații privind originile popoarelor, dar ele pregătesc trecerea spre o fază istoriografică superioară: cea a cronicilor de la începutul veacului al XVI-lea.² Acestea sunt, însă, scrise în limba slavonă, dar trebuie privite ca produse ale gândirii românești, între aceste cronici se numără și o cronică anonimă a Moldovei, scrisă imediat după moartea lui Ștefan cel Mare, adică în primii ani de domnie a lui Bogdan al III-lea cel Orb. Cronică aceasta, intitulată *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei, de când s-a început Țara Moldovei, în anul 6867 (1359)* s-a păstrat într-un letopisetz rusesc și a fost editată de slavistul Ioan Bogdan.³

Această cronică anonimă reproduce o tradiție internă, moldovenească, complexă, despre originea poporului român. Iată cum prezintă cronicarul anonim această tradiție: „La anul 6867 (1359) pornit-au din cetatea Veneției doi frați, Roman și Vlahata, ce erau de legea creștinească și fugeau de goana ereticilor împotriva creștinilor, și ajuns-au la locul ce se cheamă Vechiul Râm și și-au zidit sieși cetate după numele lor Roman, și și-au trăit ei și neamul lor până au trecut Formos papa de la pravoslavnic la lătinie.

Și după despărțirea legii lui Christos și-au zidit latinii o nouă cetate și i-au pus numele Noul Râm și au chemat pe romăneni la sine în lătinie, în Noul Râm, dar romănenii n-au voit, ci au început

¹ Cf. G. Ritter, *Die Neugestaltung Deutschlands und Europas im 16. Jahrhundert*, Frankfurt Berlin, 1967; A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968.

² Vezi Al. Piru, *Literatura română veche*, București, 1961; G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, 1969; G. Mihăilă, *Istoriografia română veche (sec. XV-lea - începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă*, în „Romanoslavica”, XV, 1967, p. 157-202.

³ I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, București, 1891; studiile introductive au fost republicate în Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, p. 270-372. Cronicile au fost reeditate de P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, București, 1959. Vezi și N. Iorga, *Câteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., Seria II, tom. XXXIII, 1910-1911, p. 129-146; A. V. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenski*, în „Studii”, XVI (1963), 5, p. 1099-1121.

luptă mare cu dâșii și nu s-au despărțit de legea creștinească. Și de atunci încolo au fost mereu în luptă unii cu alții până la domnia lui Vladislav, craiul unguresc... Auzind Vladislav, craiul unguresc, de năvala tătarilor, trimise îndată la Râm, la împăratul și la papa, să-i vie în ajutor; trimise la vechii râmieni și la românii. Atunci s-au unit noii râmieni cu vechii râmieni și au venit la Țara Ungurească spre ajutorul craiului Vladislav..." Râmlenii noi sfătuiesc în taină pe Vladislav să trimeată pe râmlienii vechi în prima linie de bătaie pentru a fi nimiciți de tătari. Într-adevăr, cei care se bat primii cu tătarii sunt râmlienii vechi, urmași de unguri și de râmlienii noi, „cei de legea latinească.” Tătarii sunt înfrânți, iar Vladislav, în marea sa bucurie, cinstindu-i pe râmlienii vechi le descoperă viclenia râmlienilor noi. Vladislav îi cheamă pe râmlienii vechi în țară ca să nu se mai întoarcă la Râm și să piară de mâna râmlienilor noi. Vladislav le condează teritoriul dintre apele Mureșului și Tisei, „locul ce se chiamă Criș; așa s-au așezat acolo râmlienii.”⁴

Pasajul acesta se prezintă la prima lectură extrem de confuz pentru că anonimul cronicar e complet lipsit de simț istoric și critic; evenimente despărțite de intervale cronologice mari sunt alăturate după principiul simultaneității sau într-o succesiune cauzală ireală. Privite separat, afirmațiile cronicarului moldovean au, în general, un fond istoric real depistat cu multă acuritate de D. Onciul⁵ și Gh. I. Brătianu.⁶ Ce se poate deduce din această tradiție pentru problema pe care ne-am propus s-o cercetăm? Se constată în primul rând amintirea Romei (atât a celei vechi cât și a celei noi) în originile, geneza și trecutul românilor. Acestei amintiri i se adaugă cea a unei „faze catolice” din trecutul românesc și a politicii papale în lumea ortodoxă. Dar pentru vremea cronicarului, această „fază catolică” e depășită. „Râmlienii” pot fi identificați cu ortodocșii, iar „latinii” cu catolicii. Deosebirea dintre „râmlienii” vechi și noi nu trebuie să se facă exclusiv după criteriul confesiunii: romanii antici pot fi în concepția cronicarului „râmlienii vechi”, pe când prin „râmlienii noi” putem înțelege toate popoarele romanice contemporane cronicarului. Admițând această ipoteză se poate presupune, însă, că autorul cronicii anonime știa că dintre toate popoarele romanice doar românii țin de credința ortodoxă, el căutând să sublinieze această situație deosebită prin antinomia „vechi-nou”. Deosebirea aceasta poate fi aplicată masei românilor, care cuprinde și o pătură subțire de catolici. Se vede, așadar, că afirmația aceasta lasă loc la mai multe interpretări; nu fără temei, se poate presupune că în concepția cronicarului s-au contaminat cunoștințele despre romanii antici și popoarele romanice, și cele despre catolici și ortodocși.

Tradiția aceasta, pe care o întâlnim la cronicarul anonim, izbește în primul rând prin amintirea celor doi frați Roman și Vlahata. Gh. I. Brătianu a căutat - ca și în cazul ducelui Ramunc - să-i identifice pe acești doi frați cu două personaje istorice reale.⁷ P. P. Panaitescu, la rândul său, pune la originea celor doi frați existența dualismului politic românesc în evul mediu, frații eponimi fiind mențiți să explice existența celor două principate, Țara Românească și Moldova.⁸

Valoarea istorică a acestor frați eponimi nu trebuie căutată în existența lor reală, fizică. Amintirea lor e indiciul unei stări de spirit populare transpuse în cronică de către un autor anonim. Cu aceasta aflăm și în societatea românească concretizarea unui fond legendar comun Europei antice și medievale: așezarea la originea popoarelor a doi frați⁹ (două exemple celebre: Romulus și Remus; Cech și Lech). Originalitatea variantei românești a acestei teme generale rezultă din ingenioasa îmbinare, de către cronicar, a celor două denumiri ale românilor: cea internă (*român*) și cea externă (*vlah*, *valachus*). Astfel, *Roman* și *Vlahata*, pe lângă conștiința originii romane confirmă

⁴ Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche*, p. 185-188 (textul slav), p. 235-237 (traducerea românească) în ediția lui P. P. Panaitescu, p. 154-157 (textul slav), p. 158-161 (traducerea lui Panaitescu).

⁵ *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în *Scrieri istorice*, II, p. 5-18.

⁶ *Roman și Vlahata în tradiția istorică a descălecătuului Moldovei*, în vol. *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, p. 149-165.

⁷ Gh. I. Brătianu, *loc. cit.*, p. 156 urm. Autorul îi identifica pe cei doi frați cu „voevozii ruteni” Roman și Olaha (Aloha) amintiți de Giovanni da Pian del Carpine (Plano Carpini). Identificarea a fost respinsă de A. Boldur, *Întemeierea Moldovei*, în „Studii și cercetări istorice”, XIX, 1946, p. 176 urm.

⁸ P.P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?*, *loc. cit.*, p. 143.

⁹ Vezi A. Borst, *op. cit.*, Lajos Vargyas, *Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad*, Budapesta, 1967; pentru legenda vânătorii de zimbri cf. M. Eliade, *Dragos et la „chasse rituelle”*, în „Revue des études roumaines”, XI - XII, 1969, p. 31-59.

și o altă tradiție, pe care o constatasem la notarul anonim (*Blachi ac pastores Romanorum*) și la papa Clement al VI-lea (*Olachi Romani*).¹⁰

În cele ce urmează vom încerca să schițăm cadrul spiritual în care s-a născut și izvorul probabil al legendei celor doi frați. După cum se știe, ea ni s-a păstrat într-un text rusesc. Or, la începutul veacului al XVI-lea în cercurile ruse culte capătă largă răspîndire teoria translației „noului Râm” de la Constantinopol la Moscova. Teoria aceasta are în primul rând un sens politico-spiritual, cu accente evidente de exaltare națională.¹¹ Aceasta este cadrul spiritual în care se integrează, la modul cel mai general, legenda despre Roman și Vlahata. Izvorul care a putut sugera autorului cronicii anonime ideea despre râmlienii vechi și noi este, probabil, istoria polonilor a lui Jan Dlugosz. Cronica istoricului polon, deși editată târziu, a circulat în manuscris imediat după moartea autorului ei.¹² Nu este exclus, deci, ca autorul anonim al cronicii moldovene să o fi cunoscut, dat fiind faptul că Moldova întreținea în această epocă întinse relații cu regatul polon. În cartea a doua a cronicii lui Dlugosz, anonimul moldovean a putut să afle legenda întemeierii orașului Romove, nume care în evul mediu a slujit drept argument de bază pentru susținerea pretenției prezenței a romanilor în Prusia, Livonia și Lituania, prezență care ar fi dat naștere popoarelor „romance” ale prusienilor, livonienilor și lituanienilor. Potrivit legendei narate de Dlugosz, Romove a fost întemeiat de către cetățeni romani plecați din Italia din cauza războaielor civile dintre Caesar și Pompeius și care și-au numit „metropola” Romove în amintirea Romei părăsite în mod forțat.¹³

Asemănarea dintre această legendă și cea românească despre Roman și Vlahata este izbitoare; ea se accentuează dacă ne gândim că „Roma nouă” și „românenii” („Novâi Râm”; Romanovții) și „Romove” se apropie fonetic.

Nu știm dacă anonimul moldovean s-a inspirat din cronica lui Dlugosz; aceasta rămâne o ipoteză. În schimb, legenda Romovei a fost pusă în legătură directă cu „colonia romanilor” din „Wallachia”, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, de către un diplomat german, care, în Polonia și Rusia, s-a inspirat dintr-un manuscris al cronicii lui Dlugosz.¹⁴

§ 2. RELUAREA OFENSIVEI OTOMANE LA NORD DE DUNĂRE ȘI SFÂRȘITUL INDEPENDENȚEI ȚĂRILOR ROMÂNE

Odată cu trecerea pragului dintre veacurile XV-XVI, Renașterea și Umanismul se transformă din mișcări culturale și spirituale italiene în curente general-europene. Desigur că și în a doua jumătate a veacului al XV-lea au existat la nord de Alpi fenomene ce prevestesc (sau fac chiar parte din) Renașterea sau Umanismul timpuriu, dar ele sunt cu totul eclipsate de cele din Italia. Situația se schimbă radical în veacul al XVI-lea. Abia acum se poate vorbi de o europeanizare a Umanismului și a Renașterii, ele devenind curente spirituale ale întregului continent.

Începutul veacului al XVI-lea aduce și reluarea ofensivei otomane spre Europa centrală cu o pronunțată amenințare pentru țările române care își vor pierde în cele din urmă independența fiind mai temeinic integrate Imperiului Otoman.

Se repetă, așadar, o situație întâlnită și în veacul anterior: preocupările tipic umaniste se îmbină cu cele legate de expansiunea otomană, în centrul lor aflându-se romanitatea poporului român. Deosebirea fundamentală se află în faptul că de data aceasta nu mai e vorba numai de umaniști italieni. Umaniștii europeni afirmând romanitatea poporului român, amenințat de turcii

¹⁰ Din *Viața mitropolitului Maxim*, scrisă după anul 1516, aflăm de străduințele fostului despot Gh. Brancovici (călugărit sub numele de Maxim) de a împăca pe Bogdan al III-lea cel Orb cu Radu cel Mare, „domnii ambelor Dacii”. Grigore Ureche însoțește această intervenție a mitropolitului muntean cu observația „pentru că sântu creștini și o seminție” (Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 138). Această afirmație, bazată probabil pe *Viața mitropolitului Maxim*, dovedește și pentru Țara Românească existența unei conștiințe naționale despre vechimea și unitatea neamului (cf. A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 67-68).

¹¹ Vezi Hildegard Schaefer, *Moskau das Dritte Rom. Studien zur Geschichte der politischen Theorien in der slawischen Welt*, ed. a II-a, Bad Homburg, 1963, p. 65 urm.

¹² H. Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig, 1873. p. 264 urm.

¹³ I. Dlugosz, *op. cit.*, ed. cit., I, col. 119.

¹⁴ Este vorba de Daniel Prinz von Buchau, vezi mai jos, p. 111, n. 134.

otomani, caută uneori să dea o coloratură politică acestei afirmații: ele vor deveni în curând principii fundamentale ale unor programe politice.

Primii umaniști care afirmă la începutul veacului al XVI-lea originea romană a poporului român sunt Marcantonio Coccio (cca 1436-1506), Felix Petancici (1445 - după 1517)¹⁵ și Raffaello Maffei (1451 - 1522, zis și Volterrano).¹⁶

Istoricul italian Marcantonio Coccio, zis și Sabellico, a devenit cunoscut la vremea sa prin *Istoria Venetiei* și mai ales datorită *Enneadelor* sale, o istorie universală scrisă în 92 de cărți și care urmărește principalele evenimente ale istoriei lumii de la început și până în anul 1504. Sabellico acordă o atenție deosebită istoriei românilor. Expunerea războaielor daco-romane, bazată pe cunoașterea izvoarelor antice (autorul studiasse la „Academia Romană” a lui Pomponius Leto), este una din primele lucrări științifice ale Renașterii despre trecutul daco-roman al românilor. Obârșia romană a românilor este analizată cu ocazia narării politicii orientale a lui Sigismund de Luxemburg: „Valachi italicum genus hominum: horum terram Daci olim tenuerunt: nunc Teutones, Siculi et Valachi tenent... Valachorum nobilissimi qui agriculturam et qui pecuariam exercent, quae res ipsius gentis arguit originem: pendunt tributum regi sed semel id cuique regum et confestim ab eius declaratione tum singule familie dant bovem tributum nomine. Sexaginta millia numero et amplius esse tradunt. Iussi ab bellum exire capitale est non paruisse. Est Valachia Transilvanie contermina... Gethica olim fuit tellus quae nunc Valachia est: quibus locis Darius Hidaspi filius pene periit; Gethae Romanis armis demum subacti sunt ac deleti: Coloniaque eo missa est Flacci ex quiritum gente: vt credere est dedueta, vnde primum Flaccia dein corrupta voce Vallacia dicta. Astipulatur huic opinioni Romanus sermo qui adhuc in ea gente durat caeterum adeo ex omni parte corruptus vt vix Romano homini intelligatur. Romanorum litterarum vsus, elementorum forma aliquantenus inuersa: sacrorum ritus qui et Grecis: due Valachorum factiones: Dragule et Dani...”¹⁷ Se observă așadar o adoptare a teoriei lui Pius al II-lea, îmbogățită însă cu afirmarea că și ocupația românilor le-ar trăda originea.

Raguzanul Felix Petancici a înfățișat în anul 1502 regelui maghiar Vladislav al II-lea un proiect de cruciadă împotriva turcilor. El acordă o atenție deosebită itinerariilor eventuale ale expediției cruciate. Printre aceste drumuri, Felix Petancici îl amintește pe cel care trece prin Transilvania și Țara Românească. Cu prilejul descrierii acestui drum, el nu uită să amintească despre Dacia și despre „Târgoviște, capitala românilor” („Tragoviscus, metropolis Valachorum”): „Haec (sc. Valachia maior) est provincia Dacia dicta apud veteres, Romanorum colonia (unde eius aborigines hac etiam nostra tempestate) passim latino utuntur colloquio.”¹⁸

¹⁵ Vezi *Călători străini despre țările române*, I, p. 440-442.

¹⁶ Cf. Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, loc. cit., p. 7-8; *Călători*, I, p. 476-477.

¹⁷ Marcus Antonius Coccius Sabellicus, *Rapsodie historiarum Enneadum. Ab orbe condito Ad an num Salutis Humane 1504*, Venundatur In Parrhisiorum Academia Ab Ioanne Parvo, Optatum cepit finem ex edibus Ascensianis Pridie Natalis dominici 1509, pars III, Enneadis X, Lib. II, fol. CXLIX; X, 4, fol. CLXVIII urm.: luptele lui Iancu de Hunedoara („Valachus genere cognomine Albus”); X, 6, fol. CLXXVIII: înfrângerea nocturnă a trupelor otomane de către Vlad Țepeș („Vlad Droulas, Dacorum dux”); pars. II, VII, 4, fol. CLXXXVII urm.: războaiele daco-romane. Sabellicus discută în multe rânduri confuzia între *daci* și *dani*, respectiv *Dania* și *Dacia*, care este „nunc Valachia” (o data plasează această identificare la expunerea unor evenimente din veacul IX; pars II, IX, 5, fol. CLXIX). Sabellicus a rămas necunoscut în istoriografia noastră; opera sa ar trebui trecută printre incunabilele în care se pomenesc românii căci prima ediție a *Enneadelor* a apărut la Veneția în anii 1498-1504; ediția completă a operelor lui Sabellicus a apărut la Basel în anul 1538 (2 volume); vezi acum și F. Gilbert, loc. cit.

¹⁸ F. Petancici, *Via, quae ex Pannonia per Transyhaniam et Valachiam ducit versus Thraciam et Pontum*, în A. Veress, *Acta et Epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapestini, 1914, p. 111 (greși datat: „Wien, 1515”). Textul în traducerea românească în *Călători*, I, p. 443-444. Opusculul lui Petancici a fost publicat după moartea autorului de umanistul german Ioannes Cuspinianus (1473-1529) sub titlul *Dissertatio de itineribus quibus aggrediendi sunt Turcam ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem*, Viennae, 1522. Textul a fost retipărit de multe ori și tradus în numeroase limbi (într-o traducere germană din veacul al XVI-lea, acest citat e astfel redat: „Dise Landtschafft haben die Alten Daciam genant, unnd ist von den Roemern mit Einwohnern besetzt worden. Deshalb die, so daselbst erzogen und geboren sind, brauchen noch zue unsern Zeitten allenthalben die lateinisch Sprach”; cf. N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 60 n.). De aici s-a ajuns ca uneori să fie atribuit lui Cuspinianus (de exemplu T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913)*,

Raffaello Maffei (Volterrano) nu a avut ocazia să treacă prin țările române. A fost, în schimb, ca și Felix Petancici, în Ungaria. Lucrarea sa de bază, *Commentarii Urbani* (publicată în 1506) conține numeroase referiri la trecutul românilor, luate mai ales de la Pius al II-lea și Bonfini. După ce stăruie îndelung asupra istoriei Daciei antice, Raffaello Maffei continuă: „In his hodie regionibus,¹⁹ eo quod Romanos, ut dixi, accepere colonos, pleraque uocabula loquuntur lingua semiitalica, argumento est nomen Valachiam enim appellant, quod Valach Italicum lingua ipsorum dicatur.”²⁰ Umanistul italian explică deci romanitatea românilor prin colonizarea romană a teritoriului românesc, prin „limba semi-italică” a românilor ca și prin numele poporului și al țării. Prin această observație, Raffaello Maffei se numără și el printre primii umaniști care părăsesc derivarea etniconului *valachus* din numele generalului Flaccus.²¹

Începutul celui de-al doilea deceniu al veacului al XVI-lea aduce mari schimbări pe plan internațional cu implicații asupra soartei țărilor române. În Imperiul Otoman criza dinastică se sfârșește cu urcarea pe tron a lui Selim I (1512-1520). Noul sultan reia programul expansiunii otomane. Această nouă amenințare determină în apus pe papa Leon al X-lea (1513-1521) să acorde o atenție sporită închegării unei coaliții ofensive antiotomane. Conciliul de la Lateran din primăvara anului 1514 era menit să dezbată această problemă. Din partea Poloniei participă la acest conciliu Jan Laski, arhiepiscopul de Gnezno. Ca și Philippus Callimachus cu ani în urmă, prelatul polon expune un amplu plan de măsuri concrete în vederea stăvilirii amenințătoarei ofensive otomane; el nu uită nici celălalt scop al conciliului: unirea celor două biserici, pentru care face de asemenea propuneri constructive. În expunerea sa, Jan Laski introduce un excurs amplu referitor la realitățile românești: „Rutheni Walachii sunt feroces armigeri. Quadraginta millium communis populi

Paris, 1914, p. 73) pentru că în edițiile vechi ale operelor umanistului german a fost inclusă și scrierea lui Petancici. Dar și I. Cuspinianus cunoaște vag romanitatea și vechimea românilor: „Flaccis ferocissimis, quos nos Valachos dicimus et bellicocissimis nationibus trans Danubium, mare versus Euxinum late dominantibus, bello prius et crebris excursionibus labefactatis atque attritis, tributa gravia imperavit” (*De Turcarum origine, Religione, ac immanissima eorum in Christianos tyrannide*, Lugduni Batavorum, 1654, p. 72). Într-o *Oratio protreptica qua Christiani ad bellum Turcicum excitantur*, ținută „nuper” după bătălia de la Mohács, Ioannes Cuspinianus scrie: „Qui deinceps per Transalpinam Vualachiam ob montes praecipites et in caelum usque vergentes, ut sic dicam, fit arctor: sed mirae profunditatis, vt Traianus Caesar, olim debellaturus Decibalum Regem in Persas proficiens occasionem sumens pontem supra Danubium mira arte et ingenio stravisse feratur: cuius fragmenta hodie adhuc extant, cum inscriptione: TRAIANI NERVAE FILII CAESARIS VERE PONTIFICIS, quod paucis etiam doctissimis notum est” (apud Ioachim Camerarius, *De rebus Turcicis comentarii duo accuratissimi*, Francofurti, 1598, p. 130). Scurt timp după bătălia de la Mohács, Ștefan Brodarics (1470-1539) descrie și el acest pod: între orașele de pe Dunăre enumera și „...Severinum, ubi pontis olim a Traiano imperatore extructi vestigiu eciam nunc apparent...” (cf. N. Iorga, *op. cit.*, I. București, 1895, p. 107-108; *Călători*, I. p. 447-448 redă un traducere doar descrierea Transilvaniei). În prima jumătate a veacului al XVI-lea episcopul de Modrușa Simun Kozicic afirmă „construi Traian pod de piatră pe Dunăre, peste care trecură romanii din țara sârbească în Transilvania și Moroviaha... Învingând Traian acea țară (Dacia), o coloniza cu romani; din care pricină morovlahii afirmă și acum că sunt romani”; apud S. Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 146.

¹⁹ Adică spațiul dac, corespunzător Transilvaniei (septem Castra) și „Valachiei”, împărțite în două: „Prima Montana dicitur continua Metanastis: nunc Transylvanis inter Danubium et Carpatum montem altera cui Montauiae nomen est a flumine appellatae”. R. Maffei este primul care face legătura dintre râul Moldova și principatul român cu același nume.

²⁰ R. Volaterranus, *Commentariorum Urhanorum octo et triginta libri, aceuratus quam ante hac excusi*, Basileae, 1559, p. 184; alte ediții ale opere la CI. Isopescu, *loc. cit.*, p. 7, η. 2; *Călători*, I, p. 478-479, nu traduce decât un fragment din *Comentarii* „Despre dani și draguli”, împrumutat în bună parte de la Pius al II-lea. Toate referirile la români din această operă se găsesc la CI. Isopescu, *loc. cit.*, p. 9-12. Contemporan cu Volterrano își scrie *Geografia* venețianul Domenico Mario Negri (apare abia în 1557). Această descriere e foarte bogată în amănunte geografice (localități, râuri) atât antice cât și moderne, dar e complet lipsită de știri istorice contemporane; autorul afirmă doar latinitatea limbii morlacilor; cf. CI. Isopescu, *loc. cit.*, p. 19-27.

²¹ Același lucru se poate spune despre un contemporan și conațional al lui R. Maffei, Benvenuto di S. Georgio. Descriind peripețiile ducelui de Monferrato în cruciada a IV-a, Benvenuto di S. Georgio („Presidente del Senato dell’ illustrissimo Principe Signor Guglielmo Ottavo, Marchese di Monferrato”) scrie: „...i Valachii, i quali si dicevano essere proceduti da Romani, e possedevano la ulteriore parte del Danubio, congiunti colle genti della Bulgaria citeriore, sollicitati e pregati da’ Greci, venivano con potentissimo esercito al soceorso di essa Citta di Adrianopoli...”, cf. *Historia Montis-Ferrati ab origine Marchionum illius tractus usque ad annum MCCCXC*, în L. A. Muratorius, *Rerum Italicarum Scriptores*, XXIII, Mediolani, 1733, col. 367.

constituunt exercitum vel circa. Incolunt propriam lerram Moldaviam sive Mysiam. Idioma habent commune cum rutheno et italico vulgari. Nam dicunt se esse Romanorum quondam milites, ad praesidia Pannoniae contra Scythas missos. Unde est, quod iure pro magna parte idioma habent italicum, sed ritum ruthenicum.”²² Vedem, aşadar, că arhiepiscopul de Gnezno atribuie înşişi românilor afirmarea romanităţii lor. Spre deosebire de Callimachus, Jan Laski nu mai susţine atât de categoric pretenţiile exclusive ale Poloniei asupra Moldovei; domnii români sunt prezentaţi ca fiind în fapt independenţi, căci ei prestează omagiul „când regelui Ungariei, când regelui Poloniei, când turcului.”

Finalitatea politică a discursului lui Jan Laski este evidentă. Ea se reflectă cu claritate şi în pasajul despre români: aceşti coloni romani sunt capabili de a ridica o însemnată armată împotriva turcilor; în acelaşi timp, ei nu trebuie lăsaţi sub influenţa cneazului moscovit, de care-i apropia credinţa comună, dar îi separa originea complet diferită; toate acestea, dar mai ales originea lor, justifică „graţia Sfântului Scaun.”

Dar domnia lui Selim I nu a concretizat temerile occidentalilor. El a consolidat frontierele afro-asiatice (Egiptul, Persia, Siria) ale vastului Imperiu Otoman, pregătind expansiunea europeană a urmaşului său.

În acest răstimp, menţiuni asupra romanităţii românilor - independente de problema expansiunii otomane - se întâlnesc la numeroşi umanişti europeni: Joachim Vadianus (Watt), Stephan Taurinus (Stieröchsel), Ioannes Boemus Aubanus, Ioannes Candidus, Franz Friedlieb (Franciscus Irenicus).

Umanistul elveţian Joachim Vadian (1484-1551) a editat în 1518 opera geografului antic Pomponius Mela. El a adăugat la tratatul de geografie comentarii în care se străduieşte să înfăţişeze comparat situaţia politică antică şi contemporană. La descrierea Daciei, Joachim Vadian adaugă: „Supra Cataractas Danubius, infra vero Ister dicitur, sunt autem hae maximae, intre montes Dacorum Straboni, eos hodie Iazigibus et Transiluanis subiunctos, Walachos nominant, vocabulo Boemis Sarmatisque uernaculo, quod inde natum uidetur, namque „ty Viasschi” Italos nominant, quos ibi consedissee ex Pannonicis Sarmaticisque Romanorum bellis constat, cum ne hodie quidem eorum lingua ab Italica multum sit absona. Non ignoro Siluium Aeneam in Europae descriptione sentire aliter an vero bene sentiat, candidi lectoris Iudicium esto: nam non Barbarum solum, sed recentissimus id uocabulum esse historiarum testatur fides. Esto Ouid. libro de Ponto quarto Flacci meminit, his uersibus: (urmează versurile citate).”²³

Umanistul elveţian susţine aşadar romanitatea românilor bazându-se pe trecutul lor roman, pe limba ca şi pe numele dat lor de străini; acest nume este de origine slavă dar el îi desemnează în

²² N. Iorga, *Dovezi despre conştiinţa originii românilor*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., Seria III, tom. XVH, 1936, p. 262. Acest text are o semnificaţie majoră pentru marele istoric român: el l-a convins asupra provenienţei autohtone a conştiinţei romanităţii la români. Până atunci N. Iorga susţinuse că românii ar fi aflat de la umaniştii italieni originea lor romană; pentru Jan Laski vezi şi Ş. Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur românité au moyen-âge*, loc. cit., p. 22-23.

²³ Pomponius Mela, *De orbis situ libri tres, succincta admodum locorum insignium, aut non nihil obscurorum, explanatione adjecta per Joachimum Vadianum, Helvetium poetam et medicum*, Viennae, 1518, f. 54. Vadian a rămas necunoscut în istoriografia noastră. El revine asupra Daciei antice şi a Valachiei într-o altă lucrare. După ce a înfăţişat istoria Daciei preromane şi traiane, Vadian descrie situaţia contemporană: „Hodie (tanta est in rebus mortalium uicissitudo), Daciae partem Vngari tenent, partern Turcae, Montana reliquiae, ut arbitrior Gotthorum et ueterum colonorum, quos vulgos Vualachos et tractum eorum Vualachiam nominant, quorum lingua etiamnum vestigia ueteris Romanae Prouincialis retinet. Summum magistratum pariter Vuayyuodam cognominant. Commendantur autem non a uirtute solum gerendorum bellorum, qua maxime praestant, sed et disciplina domestica et reipublicae prudentissima moderatione. Religionem Christianam agnoscunt, quanquam Pauli cuiusdam dogmatis iactatis, quibus insunt quae nostris non admodum probantur. Huius gentis ornatissiman legationem ad Sigismundum regem aliquando in Sarmatia acceptam honorifice et liberaliter dimissam, uidimus, profecto in his paucis uiro indoles quaedam Romanae et Gotthicae virtutis elucere videbatur. Cultus illis per omnia Vngarico similis. Vitra Daciam aut ab amne qui Ierassus Ptolemaeo dicitur, Getarum quondam sedes fuit. Terram eam in Istrum et Pontum porrectam hodie finitimae gentes Moldauiam uocant, et sunt in littore urbes aliquot Graecorum coloniae, quarum libro III meminit Plinius”; cf. J. Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Evropaee compendiarium locorum descriptionem continens*, Tigvri, 1534, p. 28.

În 1518 apare la Nürnberg lucrarea *Germaniae exegeseos volumina duodecim* a lui Franciscus Irenicus, în care se acceptă teoria etimologică a lui Pius al II-lea (Flaccus); ed. Hanoviae, 1728, p. 418.

același timp și pe italieni. Vadian nu combate dar nici nu admite teoria lui Enea Silvio Piccolomini. După cunoștințele noastre Joachim Vadian este primul autor care face legătura dintre generalul Flaccus al lui Pius al II-lea și cel din versurile lui Ovidiu.

Umanistul morav Stephan Taurinus (cca 1485-1519)²⁴ este unul dintre primii erudiți care acordă o atenție specială vestigiilor romane din fosta provincie Dacia.²⁵ El a cules în Transilvania un număr însemnat de inscripții pe care le-a publicat în *Index Abcedarius*, conceput ca postfață la poemul său *Stavromachia* (publicat în Viena în 1519). Acest „indice” este de fapt o descriere a Transilvaniei cu ample digresiuni în trecutul ei și cu citate din autori antici dar mai ales din inscripții romane. Taurinus „indexează” următoarele despre români: „Valachia vulgo Latinis Vlaccia dicitur, provintia Pannoniae Cisdanubianae contermina in pontum usque descendens cum Danubio, veteres inferiorem Moesiam dixere, vide superius loco suo. Inde Vlacci Vlacciae populi, quos vulgus Valachos appellat. Vlacci autem (ut in literas retulit Aeneas Syl.) ab Vlacco eorum duce, qui eos primus ex Italicis montibus in Moesiam deduxit, cognominari ceperunt.”²⁶ Așadar o însușire a teoriei lui Pius al II-lea, lipsind însă argumentul lingvistic; în schimb Taurinus adaptează pe Flaccus forme clasice a denumirii românilor, transformându-l pe „ducele” roman în „Vlaccus”.

Umanistul german Johann Boemus (Beham?) a publicat în anul 1520 o lucrare consacrată obiceiurilor, legilor și riturilor popoarelor, lucrare care timp de un veac a cunoscut numeroase reeditări și traduceri, fiind una din lecturile preferate ale Europei culte în veacurile XVI-XVII. Astăzi, lucrarea are o deosebită valoare din punct de vedere al istoriei spirituale. În privința românilor, eruditul umanist după ce copiază din Enea Silvio Piccolomini și din Sabellicus, adaugă și unele opinii proprii.²⁷

Pericolul otoman redevine iminent pentru Europa creștină odată cu urcarea pe tron a sultanului Soliman al II-lea Magnificul (Legiuitorul, 1520-1566). În Occident se reînnoadă planurile de cruciadă antiotomană, care trebuie să găsească în Carol Quintul un comandant suprem de nădejde. Din numeroasa literatură de propagandă tipărită în acest scop,²⁸ reținem o scrisoare a raguzanului Michael Bocignoli (? - după 1534). El a avut ocazia să treacă prin țările române, pe care le cunoaște destul de bine.²⁹ În scrisoarea sa adresată unui secretar imperial (Gérard de Plaines), diplomatul raguzan stăruie asupra importanței pentru lupta antiotomană a poziției politico-strategice a țărilor române: numai o cooperare între Țara Românească, Moldova și Transilvania ar putea stăvili înaintarea turcilor, căci, susține Bocignoli, dacă românii ar face defecțiune „s-ar sfârși curând și cu ungurii și cu polonii”. Acesta este de fapt și scopul esențial al epistolei: activizarea lumii creștine și îndeosebi a tânărului împărat în vederea sprijinirii țărilor române în lupta lor

²⁴ Cf. Fr. Băbinger, *Der mährische Humanist Stephan Taurinus und sein Kreis*, in „Südost-Forschungen”, XIII, 1954, p. 60-93 (între prietenii lui se număra și Vadian); *Călători*, I, p. 155-157; B. Capesius, *Sie förderten den Lauf der Dinge. Deutsche Humanisten auf dem Boden Siebenbürgens*, București, 1967, p. 81-91.

²⁵ Vezi M. Macrea, *Cercetările privind epoca romană în Transilvania de la început până în zilele noastre*, în „Acta Musei Napocensis”, II, 1965, p. 141 -161, și A. Pippidi, *Vechi epigrafiști și anticari în țările române*, în „Studii clasice”, XI, 1969, p. 279-296.

²⁶ *Index (alphabeticus) Abcedarius in quinque Stauiromachie libros*, în J. Ch. Engel, *Monumenta Ungarica*, Viennae, 1809, p. 468; traducerea în *Călători*, I, p. 161.

²⁷ „Sed ea Thraciae pars quae Gethica olim dicebat, vbi Darius Hidaspis filius pene periit, hodie Valachia appellatur, a Flaccis quiritum gente, Rhomani enim Gethis superatis et deletis Flacci cuiusdam ductu eo Coloniam miserunt, unde primum Flaccia, dein corrupta voce Vallacia dicta: astipulatur huic opinioni Rhomanus sermo, qui adhuc in ea gente durat: ceterum adeo ex omni parte corruptus, vt vix Rhomano homini intelligatur. Romanarum literarum vsus, elementorum forma aliquantenus inuersa, sacrorum ritus qui et Graecis. Daci postea eam terram occupauerunt, a quibus aliquandiu etiam Dacia dicta fuit. Nunc Teutones, Siculi et Valachi tenent”; Ioannes Boemus Aubanus, *Omnium Gentium mores, leges et ritus*, Augustae Vindelicorum, 1520, f. 46; (tot acolo o afirmație preluată de la Sabellicus: „Agriculturae reique pecauriae Valachi vt plurimum student, quod originem gentis arguit”). O altă copie a teoriei lui Pius al II-lea la Ioannes Candidus (Giovanni Candido, 1450-1528) în *Commentariorum Aquileiensium. Libri octo*, Venetiis, 1521 Liber tertius, f. X. apud D. Găzdaru, *Mențiuni italiene și dalmate din secolul al XVI-lea despre limba și poporul românesc*, în „Arhiva”, XLVII, 1940, p. 123 urm. Trecutul dacic al țărilor române face obiectul unui *Commentariolus* al umanistului Nicolaus Mareschalcus în anul 1521; cf. *Annalium Herulorum ac Vandalorum Libri septem*, în E. J. de Westphalen, *Monumenta inedita rerum Germanicarum*, I, Lipsiae, 1739, col. 323 și 330.

²⁸ Vezi Carol Göllner, *Turcica. Die Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I (1501-1550), București, Berlin, 1961.

²⁹ *Călători*, I, p. 171-174.

împotriva expansiunii otomane, în acest context se situează și afirmația lui Michael Bocignoli despre români și limba lor: „Lingua Itala, sed aliquanto contractiore utuntur.”³⁰

Dar planurile lui Michael Bocignoli și ale atâtor contemporani ai săi nu s-au realizat.³¹ Conflictele dintre puterile occidentale au împiedicat închegarea coaliției preconizate; nici țările direct amenințate nu s-au unit în fața pericolului comun. La originea dezastrului de la Mohács se alia tocmai contradicții de ordin intern și extern.³²

Odată cu moartea regelui Ludovic al II-lea la Mohács, s-a deschis lupta pentru succesiunea la tronul Ungariei între Ferdinand de Habsburg și voievodul Transilvaniei Ioan Zápolya. Prima fază a acestei lupte corespunde perioadei 1526-1541, adică duratei guvernării lui Ioan Zápolya și perioadei în care Transilvania a continuat să facă parte din Ungaria, deși devenise tributară turcilor. Este vremea supremației lui Zápolya înfrânt apoi de Ferdinand, a intervenției domnilor români în Transilvania, a carierei strălucite, dar meteorice a aventurierului Aloisio Gritti, curmată la Mediaș în anul 1534. Perioada se încheie cu pacea de la Oradea (1538), cu moartea lui Ioan Zápolya (1540), cu transformarea Ungariei în pașalâc și cu proclamarea Transilvaniei ca principat autonom (1541). Sfârșitul acestei perioade consfințește instaurarea suzeranității otomane asupra celor trei țări române.

În acești ani, țările române au fost cutureierate de numeroși călători și soli ai ambelor tabere ostile. Mărturiile lor asupra romanității românilor au deci o valoare deosebită, atât datorită faptului că ele se bazează pe un contact nemijlocit cu românii cât și pentru că sunt consemnate în scrieri destinate, în general, cercurilor conducătoare ale puterilor rivale; ele puteau astfel trezi ambiții și aspirații politice bazate tocmai pe afirmațiile romanității nord-dunărene.

Un prim sol-diplomat care se referă la originea romană a poporului român este dalmatul Tranquillo Andronico (1490-1571).³³ Partizan al lui Aloisio Gritti, el a descris scurt timp după uciderea acestuia țările române amintind și de originea poporului: „Cum Imperium Romanum bellis civilibus in multas partes discerperetur, legatus Flaccus, a quo Valachi quasi Flacci nominati sunt, ut Aeneas Sylvius existimavit, et Turci quidem proprius ad nomen priscum accedunt, Valachum enim *Vlachum* dicunt sono propemodum eodem. Is tum Flaccus Daciam provinciam cum duabus legionibus obtinebat: reliquos etiam Italici sanguinis ex finitimis provinciis ad se contraxit, expectaturus eventum rerum Romanarum, quae indies cum ruerent in peius, fixit in Dacia sedem et ex praefectura dynastiam fecit. Connubia iunxit cum provincialibus, ut hoc vinculo unam gentem ex duabus faceret, brevi quasi in unum corpus coaluerunt et nunc se Romanos vocant; sed nihil Romani habent, praeter linguam et ipsam quidem vehementer depravatam et aliquot barbaricis idiomatibus permixtam. Fortasse traxerunt etiam a Romanis civiles discordias et tyrannicidia.”³⁴

³⁰ M. Bocignoli, *Descriptio Valachiae et eius incolarum. Quomodo Valachia in potestatem Turcorum venerit*, în A. Veress, *Acta et Epistolae*, 1, p. 129. Traducerea descrierii, făcută după originalul microfilm, în *Călători*, I, p. 175-180. Această descriere (parte integrantă a scrisorii către Gérard de Plaines) arată că, în mintea lui Bocignoli, românii se conturează cu claritate ca o comunitate etnică încheagată, cu trăsături specifice și unitare.

³¹ Vezi Iosif Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, series historica, fasc. 2, 1967, p. 13-28.

³² Țara Românească și Moldova se aflau scurt timp înaintea bătăliei de la Mohács într-un conflict dinastic despre care relatează amănunțit Antonius Ioannes Burgius, însoțitorul legatului apostolic în Ungaria, Thomas de Vio. În scrisoarea sa către Iacobus Sadoletus (Iacopo Sadoletto, 1477-1547, fost secretar al papei Leon al X-lea), expediată din Buda la 9 martie 1526, Burgius nu uită să-i precizeze: „...Queste due provintie Moldavia e Transalpina son la Valachia, colonia di Romani...” (*Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia*, seria II, tom. I, p. 333). Destinatarul acestei scrisori deplânge peste câțiva ani soarta celor trei țări române: „Turcae adsunt, impendent, irruunt, una hac et recente equitatus sui excursione Pannoniam utramque sibi subiecerunt, treis trans Danubium uno tempore, provincias Dacorumque illas gentes et nationes, quae in treis Tetrarchias erant distributae, in suam redelegerunt potestatem: non quiescunt, non desistunt, non defatigantur, ardent cupiditate omni a corripiendi, terribiles sunt crudelitate, feroces uictoria. Itaque reliquis populis, orisque Italiae et Germaniae, exitium clademque minantur: nos ad cos arcendos et propulsandos propter intestinas nostras discordias, propterque illam infelicem et caecam dementiam, quae nobis ex ira Dei et ex peccatis nost ris inuecta est, minime sumus idonei”; cf. I. Sadoletus, *De regno Ungariae ab hostibus Turcis oppresso et capto Homilia*, Lugduni, 1541, p. 22.

³³ Despre persoana și activitatea lui Tranquillo Andronico vezi *Călători*, I, p. 242 - 245.

³⁴ Tranquillus Andronicus, *De rebus in Hungaria gestis ab Illustrissimo et Magnifico Ludovico Gritti deque eius obitu epistola*, în A. Veress, *Acta et Epistolae*, I, p. 243; o traducere (uneori rezumativă) în *Călători*, I, p. 246-255.

Diplomatul dalmat acceptă, aşadar, teoria descendenţei românilor din Flaccus, pentru care găseşte o confirmare în denumirea turcă a Țării Româneşti (desigur *Iflak*). Dar el vine cu o teorie nouă: Flaccus instituie în Dacia romană o cârmuire proprie, ruptă de Roma, şi, impunând căsătoriile între daci şi romani, a contopit astfel două popoare într-unui singur, cel român.³⁵ Afirmatia cea mai preţioasă a lui Tranquillo Andronico este aceea că românii înşişi îşi zic *romani*,³⁶ ceea ce dovedeşte încă o dată originea autohtonă a acestor idei şi conştiinţa românilor despre originea lor. Tocmai această conştiinţă de sine e confirmată în acelaşi an 1534 de un alt secretar al lui Aloisio Gritti, padovanul Francesco della Valle (mort după 1545).³⁷ El a trecut de cel puţin două ori prin Țările române, având ocazie să stea de vorbă cu românii, despre care afirmă: „La lingua loro è poco diversa dalla nostra Italiana, si dimandano in lingua loro Romei perchè dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese, el se alcuno di manda se sanno parlare in la lor lingua valacca, dicono a questo modo: Sti Rominest? che vol dire: Sai tu Romano, per esser corrotta la lingua...” La Târgovişte are prilejul să se informeze de la călugări ortodocşi despre trecutul românilor; călugării de la mănăstirea Dealul îi povestesc „...tutta l' historia della venuta di quelli populi ad habitar in quel paese, che fu questa: che havendo Trajano Imperatore debellato et acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati, et lo fece come Colonia de Romani; dove essendo questi discesi da quelli antichi, conservano il nome de Romani; ma, per il corso de tempi, hanno corrotto si il nome, et li costumi, che a pena s'intendono, pero al presente si dimandon Romei, e questo è quanto da essi monacci potessimo esser instrutti...”³⁸ Afirmatiile lui Francesco della Valle sunt extrem de clare şi precise: românii înşişi i-au dezvăluit trecutul lor istoric şi originea lor romană, iar el nu face altceva decât să confirme cele spuse de români prin asemănarea limbii române cu limba sa maternă. Francesco della Valle este primul care reproduce o propoziţie în limba română („Ştii româneşte?”), aflată de la români şi înţeleasă de italian; e o propoziţie simplă, dar deosebit de sugestivă, căci ea redă de fapt numele pe care poporul român şi-l dădea sieşi şi limbii sale. În afară de aceasta, mărturia lui della Valle dovedeşte că cel puţin o anumită pătură cultă avea cunoştinţe nebănuite despre trecutul poporului şi-şi explica realist şi cu deosebit simţ istoric prezenţa acestui element roman într-un mediu prin excelenţă neroman.³⁹

Lupta dintre Ioan Zápolya şi Ferdinand de Habsburg a oferit domnului moldovean Petru Rareş ocazia de a interveni activ în această competiţie politică şi de a deveni de fapt un fel de arbitru al acestor lupte.⁴⁰ Dar această politică activă, de afirmare a independenţei politice a Moldovei,⁴¹ a avut ca rezultat expediţia lui Soliman al II-lea împotriva lui Petru Rareş şi pierderea

Descrierea a fost analizată de N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1901, p. LXXV-LXXIX.

³⁵ Tranquillo Andronico susţine că: „priscis temporibus omnes Valachi sub uno principe degebant; postea divisi sunt...”

³⁶ Tonul ostil românilor se explică prin peripeţiile prin care a trecut autorul în călătoria sa; dar şi în trăsăturile negative ale vieţii politice a românilor (discordiile interne şi obişnuinţa de a-şi ucide voievozii), Tranquillo Andronico vede o confirmare a originii lor romane.

³⁷ Puţinele date biografice despre el în *Călători*, I, p. 317-320 (cu bogate indicaţii bibliografice).

³⁸ Textul italian la Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 15. În *Călători*, I, p. 321-340 se traduce întreaga relaţie de călătorie. Vezi şi Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 24 şi n. 18.

³⁹ Privite izolat, afirmaţiile lui Francesco della Valle surprind pe cititorul modern care ignoră evoluţia anterioară a ideii romanităţii poporului român; de aceea s-a susţinut că della Valle ar fi aflat aceste ştiri de la nişte călugări români „occidentalizaţi” prin franciscani care le-ar fi transmis teoriile emise de umaniştii italieni (vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, p. 92; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 25; Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 15). Această posibilitate nu este exclusă. Dar la o cercetare mai atentă vedem că doar latura istorică a romanităţii românilor i-a fost narată lui della Valle; în ceea ce priveşte conştiinţa naţională, della Valle o constată în contact cu românii de rând (prin limba lor). Pare cel puţin straniu ca un italian cult să afle în Țara Românească teorii curente în patria sa. Della Valle nu face de fapt altceva decât să constate la faţa locului, ca şi mulţi călători înaintea lui, la români, conştiinţa originii lor romane.

⁴⁰ Pentru politica externă a lui P. Rareş e încă indispensabil I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareş, Fürst von Moldau (1527-1538)*, Viena, 1908.

⁴¹ Această politică s-a manifestat şi în raport cu Polonia. Printre numeroasele lucrări prin care coroana Poloniei anunţa întregii Europe înfrângerea oastei moldovene la Obertyn (1531) se numără şi o odă a lui Andrzej Krzycki (Cricius), episcop de Plock, scrisă în onoarea lui Jan Tarnowski; în această odă se află inserată şi o aluzie la originea romană a românilor:

independenței moldovene în anul 1538. Evenimentul a impresionat foarte mult pe contemporani, îndeosebi puterile vecine, care aveau legături strânse cu Petru Rareș. Soarta Moldovei este comunicată curților europene interesate în toamna aceluiași an și în primăvara lui 1539 de către regele polon Sigismund I într-o serie de scrisori, majoritatea încă nepublicate.

Scrisorile au un fond comun: Soliman tiranul a subjugat Moldova, un principat vasal coroanei polone; de aceea regele suzeran cere principilor europeni concursul pentru recuperarea teritoriului moldovean. Comparând aceste scrisori observăm o deosebire fundamentală între cele adresate potențailor laici (Ioan Zápolya, Ferdinand, Joachim de Brandenburg, Albert de Prusia, Christian al III-lea, regele Danemarcei) și cele două scrisori destinate papei Paul al III-lea și legalului apostolic în Polonia; în acestea din urmă se adaugă la amintirea subjugării „Valachiei” evocarea faptului că ea a fost o colonie romană, care ar fi fost transformată acum într-una turcească.⁴²

Prin astfel de precizări, regele polon urmărea fără îndoială să demonstreze cu un argument în plus necesitatea ajutorului papal pentru recuperarea Moldovei (asemănător procedaseră Philippus Callimachus și Jan Laski). Aducându-i aminte de „Colonia Romanilor”, papalitatea urma să fie oarecum obligată, ca moștenitoare a Imperiului Roman și ca reprezentantă a creștinătății, de a interveni pentru a smulge Moldova de la turci. Acesta e scopul introducerii „Coloniei Romanilor” în scrisoarea către papă și legatul său. Aluzia are așadar scop politic; ea nu este nici întâmplătoare și nici nu a izvorât din vreo veleitate savantă. Afirmatii de acest fel erau lipsite de interes pentru puterile laice, iar la adresa lui Ferdinand - pe care Sigismund I îl intitulează înaintea de toate „rex Romanorum” - ele deveneau de-a dreptul riscante căci i-ar fi justificat intervenția în scopuri proprii; în vreme ce papa s-ar fi mulțumit cu dominarea spirituală, Ferdinand I ar fi prezentat în primul rând revendicări politice.

În afara acestor mărturii asupra romanității populației carpato-dunărene, legate de situația politică din cele trei țări române, cunoaștem din această perioadă o serie de scrieri umaniste fără implicații politice. Așa e cazul, de exemplu, al cronicii lui Sebastian Franck (1499-1543). Acesta își însușește teoria lui Pius al II-lea, dar susține extirparea totală a geto-dacilor de către romanii lui Flaccus, românii fiind de origine pur romană, iar limba lor „în mare parte romană”: „In disem landt (Walachia) haben ettwan das volck Gethe gewonet, die gross krieg gebraucht haben, zu letst mit den Rhömischen waffen ernider gerruckt, abgetilckt vnd mit yhrem volck besetzt, vnder dem Rhömischen hauptmann Flacco, von dem sy Flaccia nachmals vnlang Walachia gnant worden ist, das sy also für Flacci Valacci oder Walachi heyssen. Das bezügt auch, das diss volcks spraach noch heüt her meysttheyl Rhömiscli ist, doch also corruppiert, daz sy einem Rhömer kaum verstendtllich seind.”⁴³

„Illa ego Romanae memoranda colonia stirpis.
Ad Ponti deducta sinus, qua parte timenda
Semper erat Scythico nostrorum ex hoste ruina.
Hactenus hoc tutata solum, mirabile dictu.
Non virtute modo Latia, sed et arte Pelasga.
Inter tot populos, tot maxima regna, tot hostes,
Exiguo conclusa solo gens pauca peregi
Saecula multa; meo multa et discrimina Marte
Incolumis vici quae mater vincere Roma
Non potuit, toties Scythicis vastata catervis.
Parte alia effusis, totumque prementibus orbem”.
(Hurmuzaki, Supplement, II / I, p. 41).

Pentru oda lui Andrzej Krzycki vezi Zdislaw Spieralski, *Kampania Ohertynska 1531 roku*. Varșovia. 1962, p. 191-193.

⁴² „...ille Turcarum Tyrannus... is Valachiam meae ditioni contiguam, suae iam ditionis fecit, ita quae fuit olim Romanorum, ea nunc facta est Turcarum colonia...” (*Sigismundus I rex Poloniae Summo Pontifici*, 29 aprilie 1539), în *Acta Tomiciana*, XVIII, la Biblioteka Narodowa din Varșovia, ms. nr. 2546, f. 224; publicat în Hurmuzaki, II / 4. p. 191; „...ille Turcorum Tyrannus Valachiam Romanorum quondam coloniam, suam nunc fecit colonia...” (*Sigismundiis primus rex Poloniae cardinali protectori regni Poloniae*, f.d.), ibidem, f. 225. Mulțumim și pe aceasta cale dr-ului Șerban Papacostea pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție microfilmele corespondenței lui Sigismund I.

⁴³ Sebastian Franck, *Weltbuch Spiegel vnd bildtnisz dess gantzen erdtbodens*, Tübingen, 1534. f. 81; o traducere la A. A. Mureșianu, *O nouă contribuție la istoria românilor în evul mediu*, în „Țara Bârsei”, VIII, 1936, p. 414. O

În schimb umanistul austriac Georg Rithaymer (mort în 1563) pare să nu-l fi cunoscut pe Enea Silvio Piccolomini. El descrie Dacia după granițele ei antice și adaugă despre români următoarea observație: „Valachi Italicum genus hominum in colonias huc missum, plane in mores Getarum abierunt, ita nihil antiquae originis suae retinent, praeter linguam quam barbare et corrupte sonant.”⁴⁴

Un umanist de faimă europeană care a descris mai amănunțit țările române este Nicolaus Olahus (1493-1568),⁴⁵ el însuși de origine română. În 1536, el afirmă despre români: „Lingua, ritu, religione eadem Moldavi utuntur, qua Transalpini; vestitu aliqua saltem ex parte differunt... Sermo eorum et aliorum Valachorum fuit olim Romanus, vt qui sint coloniae Romanorum: nostra tempestate, maxime ab eo differt; praeterquam quod multa eorum vocabula, latinis sint intelligibilia... *Valachi*, Romanorum coloniae esse traduntur. Eius rei argumentum est, quod multa habeant communia cum idiomate Romano, cuius populi pleraque numismata, eo loci reperiuntur; haud dubie, magna vetustatis imperiique Romani istic indicia.”⁴⁶ Prin aceste afirmații, Nicolaus Olahus este primul care susține unitatea de neam, limbă, obiceiuri și religie a românilor; el se bazează în astfel de afirmații pe originea lor comună.

§ 3. ȚĂRILE ROMÂNE SUB DOMINAȚIE STRĂINĂ

Sfârșitul celui de al patrulea și începutul celui de al cincilea deceniu al veacului al XVI-lea au marcat căderea țărilor române sub dominație străină: 1538 Moldova, 1541 Transilvania, 1545 Țara Românească (la sfârșitul domniei lui Radu Paisie). Aservirea lor față de Poarta otomană a prezentat grade deosebite de exploatare și asuprire, dar ea a provocat grave prejudicii economice și politice în toate cele trei țări române. În cursul celei de-a doua jumătăți a veacului al XVI-lea, acestea au constituit obiectul competiției și rivalității marilor puteri vecine, fără ca ele să fie însă smulse de sub dominația Porții. Încercările de eliberare s-au datorat unor inițiative române; ele vor eșua succesiv până ce la sfârșitul veacului acțiunea lui Mihai Viteazul va realiza pentru scurt timp o primă unire a acestor trei formațiuni statale, destinate în chip firesc să alcătuiască o singură putere politică.

În acest interval vom înregistra pe de o parte mărturii de caracter pur savant și umanist asupra originii românilor, rupte de aspirații politice, iar pe de altă parte mărturii legate nemijlocit de atitudinea politică a unor puteri străine față de romanitatea populației carpato-dunărene.

Le vom urmări, ca și până acum, în ordine cronologică.

Începem cu Johannes Lebet (cea 1490-1566), părintele istoriografiei săsești.⁴⁷ Cele două scrieri istorice ale lui Lebel, intitulate *Memorabilia Transsylvaniae* și *Volumen scriptorum in emolumentum Capituli Bistricensis*, care mai existau încă în manuscris la sfârșitul secolului al XVIII-lea,⁴⁸ sunt astăzi considerate ca pierdute. O soartă mai bună a cunoscut cea de a treia lucrare

copiere întocmai a pasajului piccolominian o întâlnim și într-o ediție a lui Iulius Solinus Polyhistor (sec. III). *Rerum toto orbe memorabilium thesaurus locupletissimus*, Basileae, 1538, p. 38.

⁴⁴ Georgius Rithaymerius, *De Orbis Terrarum situ compendium*, Norimbergae, 1538, p. 41.

⁴⁵ Fundamentală pentru acesta rămâne lucrarea lui Șt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus - primul umanist de origine română*, Aninoasa, Gorj, 1939; vezi și *Călători*, I, p. 484-485 (tot aci și traduceri din opera lui Olahus cu privire la țările române, p. 486-500); G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, p. 58-62; Julius Bielz, *Persönliche Beziehungen zwischen dem Graner Erzbischof Nikolaus Olahus und dem Sachsengrafen Albert Huet*, Sibiu, 1946 („Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum”, XI). Recenta lucrare *Umanistul Nicolaus Olahus - texte alese*. Studiul introductiv și notele semnate de I. S. Firu și Corneliu Albu, București, 1968, nu depășește valoarea bibliografică.

⁴⁶ N. Olahus, *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisione, habitu atque opportunitatibus*, în M. Bel, *Adparatus ad Historiam Hungariae*, Posonii 1735, p. 25-26. O altă ediție a lui A. F. Kollar, *Hungaria et Atila*, Vindobonae, 1763.

⁴⁷ Vezi B. Capesius, *op. cit.*, p. 211-216.

⁴⁸ Joh. Seivert, editorul celei de-a treia lucrări a lui Lebel, *De oppido Thalmus*, remarcă în prefață (p. 4) că el ar fi văzut manuscrisul lucrării *Memorabilia Transsylvaniae* în care autorul ei s-ar ocupa de nomenclatura Transilvaniei, de fertilitatea Daciei (adică a Transilvaniei), de colonii romanilor din Dacia, de originea sașilor etc. Ca o curiozitate, Seivert arată că Lebel ar susține despre orașul Reghin următoarele: „oppidum Rhen seu Regen, romanae originis esse videtur, cui Tetrarcha Romanus, tanquam Regulus, nomen dedit”. Din aceste știri sumare despre această lucrare pierdută putem deduce că Lebel rezervase romanilor și urmașilor lor, românilor, un loc aparte în opera sa.

a umanistului sas, anume „cântecul istoric” *De oppido Thalmus*, scris într-o primă redactare în anul 1542 (când Lebel era preot în Tâlmaciu, unde a introdus confesiunea lutherană),⁴⁹ iar într-o altă redactare, în 1559; lucrarea a fost tipărită abia în 1779 de către Johann Seivert. În acest poem, autorul este preocupat să ofere o privire de ansamblu asupra istoriei orașelului Tâlmaciu. Pe lângă unele erori de fapt și teorii istorice greșite, întâlnim însă și o serie de afirmații confirmate de cercetările ulterioare. Între acestea din urmă se numără și opiniile sale despre români. Lebel susține cu convingere teza continuității elementului autohton, daco-roman, în Transilvania. Pentru el, românii sunt urmașii coloniștilor italieni, aduși de Traian în Dacia învinsă. „După lupte grele”, acești coloniști n-au părăsit Dacia, fiind încă în vremea sa locuitori ai țării. Lebel trece apoi la etimologia denumirii de *valachus*. Explicațiile sale sunt în general juste, mai ales dacă le comparăm cu unele teorii emise de umaniști străini și de călători anteriori lui Lebel sau contemporani cu el. După umanistul sas, etniconul *Vlachus* s-a transformat în *Valachus*, pe care îl traduce prin „italian roman”. Lebel știe însă că aceasta este o denumire dată de străini românilor, care nu-și zic decât *Romuini*, dovadă a puternicei conștiințe pe care ei înșiși o aveau despre originea lor romană. Ca un bun cunoscător al românilor, Lebel a trebuit să fi cunoscut și limba lor,⁵⁰ care pentru el nu este alta decât „limba romană.”⁵¹

Teoria lui Lebel conține în esență argumentele și elementele principale ale latinității românilor (descendența lor din colonia romană adusă de Traian în Dacia învinsă, continuitatea elementului roman în Dacia, limba și numele românilor). De remarcat faptul că în opera lui Lebel nu constatăm vreo influență externă cu privire la teoria romanității românilor. Suntem astfel îndreptățiți să căutăm rădăcinile concepției lui Lebel în mediul înconjurător, el exprimând ca atare o teorie autohtonă, caracteristică mediului sas în care a luat naștere și s-a dezvoltat această teorie în contact permanent cu populația română din Transilvania și din cele două principate transcarpatice. Originală astfel prin împrejurările genezei ei, această concepție nu apelează la nume de autori celebri care treceau, în ochii atâtor contemporani umaniști drept autorități de necontestat și în domeniul originii poporului și a limbii române. Unul dintre acești autori este contemporanul lui Johannes Lebel, umanistul german Sebastian Münster (1489-1552). El este compilatorul unei *Cosmographie*, apărute în anul 1544 în limba germană (în același an apare și o traducere latină). Timp de un veac, compilația enciclopedică - foarte frumos ilustrată de altfel - a lui Sebastian Münster a fost, pe lângă *Biblie*, cea mai citită carte; ea a cunoscut aproape 50 de ediții, tradusă fiind în limba latină, franceză,⁵² italiană,⁵³ engleză și cehă.⁵⁴

⁴⁹ Vezi însemnările sale în arhiva parohiei Tâlmaciu.

⁵⁰ După opinia cercetătorilor români și sași și în evul mediu se constata că numărul sașilor cunoscători ai limbii române depășea mult pe cel al românilor cunoscători ai limbii germane; cf. Adolf Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romanischer Sprache*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, 44, 1921, p. 59-61.

⁵¹ Dată fiind raritatea tipăriturii sibiene din 1779 și deoarece concepțiile lui Lebel despre români sunt foarte puțin cunoscute, reproducem versurile-cheie în întregime:

„Dehinc post militas caedes, Decebalo victo. Trajanus
Induxit regno, Dacicum per regnum dispersos
Et Vlahos cum Italis, reliquiae quorum visuntur
In Vlahica hodie, quae adhuc superest, gente...
Hi post tam duras, iam quas superaverant pugnās
Mausere in Dacia et nunc sunt tellure Coloni
Ex *Vlachis*, *Valachi*, Romanenses Italiani,
Quorum reliquiae Romanensi lingva utuntur...
Solo Romanos nomine, sine re, representantes.

Ideirco vulgarilor *Ronmini* sunt appellati”; cf. Ioannes Lebelius, *De oppido Thalmus. Carmen historicum*, edidit Ioannes Seivert, Cibinii, 1779, p. 11 - 12.

⁵² Cu un an înaintea primei tipăriri a *Cosmografie* lui Sebastian Münster, apărea la Paris un tratat de geografie al lui Pierre Sergeant. În privința românilor, geograful parizian se bazează înainte de toate pe Enea Silvio Piccolomini, Sabellico și pe J. Boemus Aubanus. După ce urmează îndeaproape textul piccolominian despre Flaccus, P. Sergeant adaugă: „... Encore pour le présent ilz usent du langage romain en cette contrée, combien qu'il soit si corrompu qu'à grand peine le peuvent les Romains mesme entendre. Ilz ont usage de lettres Romaines, fors qu'il y a quelques lettres changées...” (cf. A. Sandu, *O pagină despre România dintr-o geografie imprimată la Paris în 1543*, în „Revista

Sebastian Münster se bazează în opera sa pe cele mai cunoscute lucrări istorice și geografice ale Umanismului european (el a utilizat între altele și *Cosmographia* umanistului brașovean Johannes Honterus). Importanța descrierii țărilor române și a românilor în opera lui Sebastian Münster nu stă în originalitatea ei (absentă în bună parte în această monumentală compilație), ci în extraordinara răspândire pe care informațiile ei au cunoscut-o datorită *Cosmografiei* lui Sebastian Münster;⁵⁵ umanistul german a conferit acestor știri o autoritate puțin contestată timp de un veac.

Un alt umanist contemporan cu Sebastian Münster care și-a îndreptat atenția și asupra românilor este elvețianul Theodor Bibliander (Buchmann, mort în 1564). El a publicat în anul 1548 la Zürich un tratat de lingvistică generală. Pasajul despre limba română se află într-un loc mai puțin așteptat, anume în paragraful consacrat „literelor etrusce”: „Post irruptiones Gothorum et Germanicarum gentium et Sclavinorum, atque lacerationem et ruinam, imperij, sermo provincialis degeneravit longius a sua origine, ut in provincia Daciae Vualachorum lingua, Vlasky enim Italum aut Walhen sonat Slavis. Idem accidit in Hispanijs, in Gallia, denique in ipsa Italia, in Latio, in urbe domina gentium et sede Romanae eloquentiae.”⁵⁶ Chiar dacă Bibliander nu încadrează direct limba română familiei limbilor romanice, el pregătește acest pas (făcut de un conațional contemporan, Konrad Gessner) prin constatarea similitudinii condițiilor în care s-au născut limbile romanice din Spania, Franța, Italia.

Transformarea Transilvaniei în principat autonom nu a pus capăt pretențiilor habsburgice de a o domina. Ferdinand I se baza în revendicările sale pe tratatul de la Oradea (1538) care-i asigura stăpânirea asupra Transilvaniei după moartea lui Ioan Zápolya, survenită de altfel doi ani mai târziu. Dar nașterea fiului său, Ioan Sigismund, susținut de Poartă, complica lucrurile extrem de mult. Turcii au numit guvernator al Transilvaniei, până la majoratul lui Ioan Sigismund, pe Gheorghe Martinuzzi, care a avut de înfruntat, în interior, diferitele grupări nobiliare, iar în exterior atât pe Soliman al II-lea cât și pe Ferdinand I. Un loc important în această conjunctură internațională au ocupat cele două țări române transcarpatice.⁵⁷ „Fratele” Gheorghe Martinuzzi a reușit timp de un deceniu să desfășoare un joc diplomatic extrem de abil care-i respecta propriile interese și reușea să înșele pe cei doi rivali puternici; dar acest joc l-a costat în cele din urmă viața. La 17 decembrie 1551, cardinalul Gheorghe Martinuzzi a fost ucis de către oamenii generalului Castaldo, comandantul trupelor imperiale din Transilvania. Crima de la Vințul de Jos consfințește prima dominație habsburgică asupra Transilvaniei.

De această stăpânire se leagă o serie de mărturii asupra originii romane a poporului român, care nu era necunoscută nici chiar cercurilor celor mai înalte, adică lui Ferdinand I și sfetnicilor săi politici.

Prima atestare a faptului că Ferdinand I avea cunoștință despre originea romană a românilor se afla într-o diplomă imperială din 1538.⁵⁸ Zece ani mai târziu, el revine asupra acestei origini, de

Contemporană”, I, 1873, p. 684-694; reprodus și tradus în Th. Codrescu. *Uricariul*, XII, Iași, 1889, p. 135-143; vezi și M. Popescu-Spineni, *loc. cit.*, p. 10 - dar greșit datat „1643”; D. Gâzdaru. *Mențiuni italiene....* p. 127 cu alte indicații bibliografice). După cunoștințele noastre, Pierre Sergent este primul autor francez care, în limba sa maternă, afirmă originea romană a românilor. P. Sergent și-a dedicat opera lui Carol Quintul.

⁵³ În 1548 apare la Veneția o primă traducere italiană comentată a *Geografiei* lui Ptolemeu. Cu masive împrumuturi din S. Münster. Editorul și traducătorul ei a fost Pietro Andrea Mattiolo. În privința românilor găsim o aluzie indirectă la originea lor romană, la descrierea Daciei, dar Mattiolo e mult mai aproape de Ptolemeu decât de S. Münster; cf. Cl. Isopescu, *Notizie intorno...*, p. 31.

⁵⁴ Cf. C. I. Karadja, *Despre cronica lui Sebastian Münster*, în „Arhivele Olteniei”, V, 1926, p. 87-95; Karl Heinz Burmeister, *Sebastian Münster*, Basel, Stuttgart, 1963.

⁵⁵ Vezi traducerea românească a pasajului despre români la C. I. Karadja, *loc. cit.*, p. 90-95, cu indicarea - incompletă - a împrumuturilor, și în *Călători*, I, p. 502-506; textul latin, *ibidem*, p. 509-510, cel german, *ibidem*, p. 510-514.

⁵⁶ Th. Bibliander, *De ratione communi omnium linguarum et literarum commentarius*, Tigvri, 1548, p. 19.

⁵⁷ În aceste condiții politice nefavorabile celor trei țări române se constata o strângere a relațiilor economice, politice și culturale între ele. În timpul dominației străine, politica externă a fiecăreia dintre cele trei țări române se orienta îndeosebi în funcție de atitudinea celorlalte două.

⁵⁸ E vorba de un *Privilegium pro Valachis*, acordat românilor din Croația; în trei rânduri, Ferdinand I afirmă că românii ar fi „vechii romani” (*antiqui Romani sive Valachi*). Privilegiul e publicat în revista „Spomenik”, 49, 1923, p.

data aceasta referindu-se la românii nord-dunăreni. În diploma de înnobilare a lui Nicolaus Olahus, scrisă de Paul de Varda și semnată de Ferdinand I la 23 noiembrie 1548, se acordă deosebită însemnătate originii „olahe” a lui Nicolaus Olahus; în cele din urmă această origine este invocată drept principalul motiv al înnobilării lui Olacus de către „regele romanilor”: mai întâi, documentul exprimă convingerea că Nicolaus Olahus se trage „din cei mai vechi conducători ai neamului românesc”, neam care nu are câtuși de puțin „originea cea mai de pe urmă”: „inter quas (gentes) Valachi, gentiles tui, minime postremas habent: ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in veteris illius Daciae opulentissima parte, cui nunc nomen est Transalpinæ, ad arcendos hostium finitimorum in provincias Romanas incursiones, collocatos esse constat; unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur...”⁵⁹ Se enumeră apoi strămoșii vestiți ai lui Nicolaus Olahus, între care au excelat Iancu de Hunedoara și Matei Corvin. Ne aflăm aci în fața unei afirmații a romanității românilor pe baza unor argumente în același timp noi cât și vechi; noi, pentru că în epoca Umanismului romanitatea românilor este în primul rând susținută cu argumente lingvistice, vechi, pentru că în prima etapă a afirmării conștiinței romanității, ea a fost susținută exclusiv pe bază de dovezi istorice: urmași ai romanilor trimiși în părțile dace; diploma specifică și scopul trimerii lor în aceste meleaguri; spre a opri incursiunile barbarilor în provinciile romane „de aceea ei chiar și acum se numesc romani pe limba lor.” Stăruind asupra faptelor de arme ale lui Iancu de Hunedoara, diploma constată o permanență istorică românească: rolul țărilor române în istoria universală ca apărătoare ale provinciilor romane antice, apoi, în evul mediu, ale celor creștine de invaziile vecinilor dușmani, barbarii în antichitate, turcii otomani în evul mediu.⁶⁰ Lupta antiotomană este de altfel și singurul element comun „roman” dintre țările române și stăpânirile lui Ferdinand I. Argumentarea lingvistică a romanității românești nu-și găsea locul în sfera „romanității” habsburgice, exclusiv de natură politică. Legături între cele două romanități se țin și prin persoana lui Matei Corvin, fiul lui Iancu de Hunedoara, a cărui succesiune a trecut asupra lui Ferdinand I.

Se vede, așadar, că această diplomă exprimă destul de subtil și, sub învelișul unui caz singular, o întreagă doctrină politică a pretențiilor habsburgice; în mod periodic, ele se vor repeta cu aceeași argumentare până în veacul al XVIII-lea.

Alte mărturii asupra romanității populației carpato-dunărene aparțin unor persoane direct implicate în politica lui Ferdinand I față de țările române, fie că e vorba de diplomați fie de militari. Între diplomați, se impune atenției în primul rând secretarul regal Georg Reicherstorffer (cca 1495 - după 1554), originar din Biertan.⁶¹ El l-a slujit pe Ferdinand I în mai multe rânduri ca ambasador în Transilvania și Moldova și îi cunoștea deci foarte bine pe români. Reicherstorffer este autorul a două descrieri, „corografii” a Moldovei (1541) și a Transilvaniei (1550). Cele două opere trebuie cercetate în funcție de cariera autorului și de destinația lor, ceea ce, din păcate, nu s-a făcut încă. Acest fapt explică înțelegerea greșită și aprecierea negativă de care „s-au bucurat” cele două lucrări

33-40, și la A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 15-17.

⁵⁹ Hurmuzaki, II / 4, p. 441, colaționat după ediția lui Al. Tonk; Șt. Bezdechi, *Familia lui Nicolae Olahus*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, V, 1928-1930, p. 63-85, analizează amănunțit această diplomă (cf. și idem, *Nicolaus Olahus - primul umanist de origine română*, p. 34-57). Diploma e tradusă - parțial - la I. S. Firu, Corneliu Albu, ed. cit., p. 86 urm., și G. Ivașcu, *op. cit.*, p. 60. Vezi acum Al. Tonk, *Diplomele de înnobilare ale lui Nicolaus Olahus. Unele probleme privind genealogia familiei Olahus*, în „Revista Arhivelor”, XII (1969), 1, p. 13 - 31. Pentru prima oară se publică aici și o a doua diplomă, de întărire a nobilității lui Olahus, semnată de împăratul Ferdinand I la 17 aprilie 1558. În aceasta diplomă, se repeta exact formularea originii romane a românilor după diploma din anul 1548.

⁶⁰ Ideea aceasta a exprimat-o clar chiar Ferdinand I într-o scrisoare către Ștefan Rareș la 28 dec. 1551: „Cum vos erga nos regnumque nostrum ac Christianam Rempublicam et Religionem, cujus ab antiquo Majores semper vestri praecipua membra extiterunt, omni tempore optime affectos fuisse, nobis perspectum sit, deque ista vestra pia in Religionem Christianam voluntate, propensoque in nos et regn um nostrum animo non vulgaria a vobis edita esse indicia, argumentaque nobis persuasum habemus”; („Archiva istorică a României”, II, 1865, p. 43). De remarcat faptul că și G. Reicherstorffer, secretarul lui Ferdinand, susținuse că Moldova era „un adevărat zid de apărare al creștinătății” (cf. Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de Monumente istorice pentru România*, III, București, 1864, p. 129); alte dovezi contemporane despre unitatea celor trei țări române cf. Al. Papiu-Ilarian, *op. cit.*, I, București, 1863, p. 152; Hurmuzaki, II / 4, p. 306-307; 459.

⁶¹ Vezi acum B. Capesius, *op. cit.*, p. 111-118, și *Călători*, I, p. 181 -186 cu substanțiale indicații bibliografice și cu urmărirea edițiilor operei lui Reicherstorffer.

ale lui Reicherstorffer.⁶² Ambele „corografii” au fost destinate curții de la Viena și scrise cu scopul de a pune la îndemâna lui Ferdinand I două scrieri de informare rapidă și de propagandă (cerute de Ferdinand ?). Umanistul sas a căutat să se impună cu aceste scrieri cercului umanistilor vienezi din jurul „regelui romanilor”. Cunoașterea și folosirea literaturii umaniste despre cele două provincii ce urmau să fie descrise erau condiția necesară a succesului. Reicherstorffer a preferat deci să copieze. Iară nici un fel de rezerve operele umanistilor vestiți decât să aducă o contribuție originală - care, probabil, nu i-ar fi asigurat aplauzele umanistilor vienezi - procedeu frecvent folosit de umanistii veacurilor XV-XVI, când plagiatul nu era condamnat, ci, dimpotrivă, constituia o dovadă a erudiției plagiatorului! În consecință, nu vom găsi la Reicherstorffer opinii noi, originale, nici în privința latinității românilor, cu toate că el cunoștea îndeaproape pe românii din Transilvania și Moldova. El îl copiază pe Enea Silvio Piccolomini în ceea ce privește derivarea numelui românilor din Flaccus,⁶³ adăugând însă și explicația justă după care originea lui *valachus* ar trebui căutată în limba „sarmaților” (slavilor). Ca argument nou în susținerea tezei romanității Reicherstorffer invocă datinile românilor care se aseamănă foarte mult cu cele ale străbunilor lor romani.⁶⁴

Un alt diplomat în slujba lui Ferdinand I a fost dalmatul Anton Verancsics (1504-1573), episcop de Alba Iulia, ajuns cardinal și vicerege sub urmașul lui Ferdinand I. El a descris țările române și a afirmat romanitatea românilor, dar se baza pe observațiile sale proprii și mai puțin pe scrierile umanistilor străini.⁶⁵ Faptul că descrierea Moldovei și a Țării Românești nu ne-a parvenit în forma ei definitivă⁶⁶ se vede și din numeroasele repetări ale afirmației că „valahii își zic romani”; de asemenea se constată că Verancsics combate de mai multe ori etimologia lui Flaccus, arătând originea slavă a denumirii de „valah” care înseamnă și italian. Pe lângă comunitatea de neam a românilor din cele trei țări române, Verancsics o constată și pe cea a românilor nord cu cei sud-dunăreni.

Verancsics deduce romanitatea românilor - combătând multe teorii greșite ale predecesorilor - din trecutul antic al Daciei romane, din limba românilor, precum și din numele poporului.⁶⁷

⁶² Vezi B. Capesius. *op. cit.*, p. 1 16-1 18, și îndeosebi *Călători*, I, p. 227-280. În mod special cp. M. Holban, *În jurul chorografiilor lui Reicherstorffer*, în „Studii”, XVIII (1965), 1, p. 147-170, și B. Capesius, *Der Hermannstädter Humanist Georg Reicherstorffer*, în „Forschungen zur Volksund Landeskunde”, X (1967), 1, p. 35-62.

⁶³ Reicherstorffer este după cunoștințele noastre al doilea umanist care identifică pe Flaccus („un oarecare cetățean roman”) cu cel cântat de Ovidiu.

⁶⁴ G. Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniae quae Dacia olim appel lata aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio*, Viennae, 1550, p. 5; o traducere a acestui pasaj în *Călători*, I, p. 210-211; vezi și G. Reicherstorffer, *Moldaviae chorographia*, Viennae, 1541, f. 26; *Călători*, I, p. 196.

⁶⁵ A. Verancsics a fost în corespondență și cu umanistii sași C. Pomarius și V. Wagner, de la care a cerut informații asupra trecutului antic al Transilvaniei; Hurmuzaki, II / 4, p. 403; 451-454 (cf. P. Binder, *Christian Pomarius - Kartograph. Beiträge zum Projekt der ersten Karte der Beschreibung der rumänischen Länder*, în „Revue Roumaine d' Histoire”, VIII (1969), 1, p. 171-175). Despre metoda sa de lucru, A. Verancsics afirmă: „Multa enim propriis oculis sum consequutus, urpote diu in Transsylvania versatus, plura indigenarum consuetudine ac relatu, data opera studii cognoscere”; cf. Antonius Wrancius Sibenicensis Dalmata. *De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, Pesta, 1857, p. 120.

⁶⁶ Vezi pentru aceasta *Observații critice*, în *Călători*, I, p. 422-426.

⁶⁷ Iată cele mai semnificative pasaje: „...Valacchi, qui se Romanos nominant...” (ed. cit., p. 126); „Gens, quae ear terras (sc. Transsylvaniam, Moldaviam et Transalpinam) nostra aetate incolit. Valacchi sunt, eaque a Romanis ducit originem, tametsi nomine longe alieno... Scribunt multi, et pene omnes neoterici, asseruntque, indubie Valacchos a Flacco quodam Romano viro, quo duce ad coercendos Dacos in eas regiones colonia Romanorum deducta fuerat, quasi Flaccos esse nuncupatos. Ajunt enim multa aetatum serie, et ex variarum gentium ac linguarum commercio esse factum, ut ex Flaccis corrupte Valacchorum, tamquam Flaccorum nomen formarent. Quod quidem ita evenisse facile credo, non tamen ab ipso Flacco, quemadmodum mox authorum veterum testimonio adnitar patefacere” (ed. cit., p. 130-131); „...si ea gens a victore quopiam nomen hoc ortiri debuisse, optimo sane et legitimo jure a Trajano debuerat...” (ed. cit., p. 133); „Sed ut excutiamus etiam plura, quo facilius ad veram hujus nominis etymologicam cognitionem pervenire possimus: si a Flacco, quicumque ille fuerit, Valacchi dicti sunt, quaeso, cur nulli Romanae historiae scriptores, loquor de posterioribus, et quidem de iis, qui ab eo tempore, quo Romani in ea parte Europae coeperunt Imperium instituere, usi sint hoc nomine Valacchorum, quum alioqui in Getis, Dacisque, et in iis gentibus, quae reliquum orientis incoluerunt, versetur eorum historia?... Verum, ut id dubii certioribus argumentis liqueat, et Valacchos a Romanis originem ducere, declaretur, duo referam, caeterum penes lectores, et qui plures linguas cognoverunt, erit judicium. Praeteritis igitur infinitis vocabulis, quae Valacchi cum lingua latina et Italorum vernacula eadem ac certe intelligibilia habent; interrogantes, quempiam, an sciret Valacchice: scisne, inquit Romane? et an Valachus esset: num Romanus

O subliniere specială merită justificarea teoriei sale cu ajutorul cronicilor maghiare, îndeosebi cu cea a lui Simon de Kéza. Exegeza sa este justă: dintre romani doar valahii („păstorii lor”) au rămas locului la venirea hunilor.⁶⁸

La mijlocul anului 1551 își fac intrarea în Transilvania trupele habsburgice sub conducerea generalului napolitan J. B. Castaldo. Cu grosul armatei vine și un număr sporit de secretari, diplomați, curteni etc. Între acești secretari regali se află și Veit Gail, autor al unei relatări extrem de amănunțite asupra anilor (1551 -1552) petrecuți în Transilvania.⁶⁹

Descriind Transilvania, Veit Gail afirmă între altele: „Disse Zway völcker baiden lander (moldaw vnnd wallachej) sein von ainem Römer herr Flacci genandt, den die Gottj darnach aus dem Landt verjagt vnnd demallen flacia, anjetzo die Wallachen genendt werden, alls wir auch In den historien lessen, das sie der Zeitt Römer gewesen sein, vnnd dennocht biss anher Jr sprach nicht so gar Corruptirt, das sie von den wälischen die etwas wenigs darauf mercken verstanden werden.”⁷⁰

sit? quaerunt... apud omnes nationes Illyrico sermone utentes, ut apud Dalmatas, Croatos, Slavos, Boznenses, Rascianos, Bulgaros, Stirios, Carinthios, Ruthenos, ac etiam Polonos et Bohemos, qui a Dalmatis sunt oriundi, Itali appellantur Wlahy seu Wlasy, qui quidem et Romanis et Hungaris, longe creduntur esse vetustissimi” (ed. cit., p. 134-135).

⁶⁸ „Nam quo tempore Hunni ex Scythia venerant, legimus in Hungarorum chronicis, quod Pannoniam variae gentes, illectae ejus soli fertilitate, Longobardi potissimus, et Itali Matrino quodam,... Romanorum praefecto incolebant... Quare plussis ex ea Italia, et, quemadmodum eadem chronicae testantur, permissi ab Hunnis libere Hadriatico mari in Apuliam trajicere, sponteque Valacchis, qui eorum erant pastores, ibidem remanentibus, Hungari in regnum succedentes, ab Illyriis Wlazorum sive Wlahorum nomen, quos ita vocari in venerant, acceperunt, eosque Olazak appellarunt. Exinde postea mitescentes in dies a Scythica feritate, retinentesque usum Romanorum literarum apud se, ad latinam terminationem, et vocem leniorem Valacchos, quasi Wlahos vocaverunt” (ed. cit., p. 135-136). Despre munteni și moldoveni se afirmă: „Sermo utriusque nationi idem est, et fides, christiana, Graeci tamen sacrorum ritus...” (ed. cit., p. 136), iar despre moldoveni: „...Moldavi vestes mordicus observant, quique apud eos seu Turcicam, seu alterius nationes vel vestem, vel gladium, ed id genus quippiam assumpserit, capite punitur” (ed. cit., p. 136-137). Aceste citate se găsesc, cu mici excepții, traduse în *Călători*, I, p. 399-405.

⁶⁹ *Ein Körtzer warhaffter begriff, wie Sich der Zeit des Aller Durchleüchtigsten Grossmechtigsten Römischen und zue Hungern vnnd Böheimb König Ferdinanden Regierung vom 51. biss zue ende dess 53. Jars Inn Sibenbürgen alle Sachen verloffet.* Durch Veitten Gail von pressburg derr Zeitt Kriegs Secretarienn mit Sonderem Fleysss zue Samen In die allgemaine Teütsche Sprach Verlast worden (Bayerische Staatsbibliothek, München, Cgm 1216. În Österreichische Nationalbibliothek, secția manuscrise, n. 7234, f. 71-128, și n. 7803, se află alte două copii identice cu Cgm 1216). Conform indicațiilor primite de la aceste arhive e vorba de copii, originalul fiind pierdut; Cgm 1216 pare să fie totuși anterior veacului al XVIII-lea, scrisul lui fiind cel al veacurilor XVI-XVII. Despre autorul acestei relații n-am putut afla alte amănunte decât ceea ce ne furnizează el însuși. El a stat în Transilvania doi ani (1551-1552), participând la principalele operații militare; dintr-o scrisoare păstrată la Nürnberg aflăm că Veit Gail trimitea în primăvara anului 1552 din Turnu Roșu „de pe granița valahă”, știri din țările române magistraturii nürnbergeze; cf. *Nürnberg Briefbücher*, nr. 146, f. 232-233; mulțumim și pe această cale prof. Karl Reinerth pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție o copie a acestei scrisori. Veit Gail își începe raportul cu o descriere geografică a Transilvaniei urmată de o schiță istorică a evenimentelor după 1526. Anii 1551-1552 sunt foarte bogați în întâmplări, narate ca de un martor ocular. Secretarul militar al lui Ferdinand I și-a scris raportul înaintea anului 1556 căci în ultima frază afirmă că Transilvania „mai ascultă și e supusă Majestății sale romane regești: „Gleich woll Ist es (das landt Sibenbürgen) Jr Römischen Königlichen Mayestät noch bissher gehorsamb vnnd vnderthon”; Cgm, 1216, f. 1 12.

⁷⁰ Cgm, 1216, f. 1-2. Raportul lui Veit Gail a rămas până astăzi inedit. În anul 1914, istoricul maghiar G. Székfü a publicat în revista „Szazadok”, 48, p. 17-33 un studiu intitulat *Két historiographus Castaldo Erdélyi seregebén* (Doi istoriografi în armata lui Castaldo din Transilvania). Ce doi istoriografi sunt Veit Gail (sau Vitus Geilel) și Ascanio Centorio. Istoricul maghiar a constatat că Ascanio Centorio degli Hortensii l-a folosit masiv pe secretarul de război Veit Gail în lucrarea sa *Commentarii della guerra di Transilvania*, Vinegia, 1566 (pasajul despre romanitatea românilor la pagina 71: „...la Valacchia, i cui habitatori chiamansi Valacchi, e furono anticamente Colonia de Romani et addimandati Flacci, dalia famiglia de Flacchi, che ui furono a conquistargli, da qu' ali poi la Prouincia prese il nome, che hora è corrotto in quello de' Valacchi, di cui anco la Moldauia ne è parte, la qua le con questa unita si chiama tutta d' un nome Flaccia, ouero Valacchia... parlano lingua Italiana, ma tanto corrotta, che appena si puo intendere...”) dedicată de altfel lui Castaldo. În 1929 CI. Isopescu, *loc. cit.*, p. 36-40, s-a ocupat de Ascanio Centorio, fără însă a cunoaște articolul lui G. Székfü. Abia în 1931, C. Marinescu, *Știri despre Principatele Române într-un istoric francez din secolul al XVI-lea*, în *Închinare lui Nicolae Iorga. Cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 254-263, revine asupra acestui articol stabilind pe un al treilea istoric care s-a inspirat din Veit Gail, prin intermediul lui Ascanio Centorio; e vorba de M. Fumée „sieur de Genillé, chevalier de Tordre du Roy”, autorul lucrării *Histoire generale des trovhles de Hongrie et Transilvanie*, apărută în 1594 și care a cunoscut numeroase reeditări și traduceri (cf. C. Marinescu, *loc. cit.*, p. 254-255; la acestea va trebui adăugată și anonimă *Description de la Hongrie et de la Transylvanie* (1595), publicată parțial de N.

Dar însuși comandantul trupelor habsburgice și autorul moral al uciderii lui Martinuzzi s-a pronunțat asupra originii romane a poporului român. Castaldo este un om tipic al Renașterii; produs remarcabil al vremii, el îmbină interesele generale cu cele personale, de aventurier; de aceea visează să restaureze Dacia antică,⁷¹ iar într-o scrisoare din 22 iulie 1552, către omul său de încredere la curtea lui Ferdinand I, prezintă acțiunea sa ca o reeditare a cuceririi romane a Daciei.⁷² În această minte atât de puternic alimentată de trecutul antic roman al Daciei (țărilor române) trebuia să-și găsească un ecou deosebit originea romană a românilor. Într-o altă scrisoare expediată din Cluj la 20 februarie 1552, Castaldo expune nunțiului papal de la Viena, Girolamo Martinengo, pregătirile militare ale turcilor în vederea înlăturării stăpânirii habsburgice din Transilvania.⁷³ El caută să preîntâmpine participarea moldovenilor și muntenilor la această campanie, scriindu-le în acest sens. Lui Girolamo Martinengo îi expune aceste demersuri adăugând o precizare despre acești „moldavi” și „transalpini”, „i quali fur colonie de’ Romani, di che fan testimonio infinite antichità et medaglie che si vedeno trovano preso di loro, ma piu la loro lingua che si confa anchor tanto con la nostra, che se intendiamo insieme, unde, quando, vedeno di noi altri, si allegrano come di proprii fratelli - ponno meliere in campagna 20.000 homini et son boni cristiani. Pero bisogna defenderli con altra gente che con i regnicoli clch’ e fola de romanzi a pensar in questo.”⁷⁴

Este un lucru știut că orice dominație străină urmărește să organizeze exploatarea economică a teritoriului cucerit. Același lucru l-a făcut și Ferdinand I care a trimis numeroși emisari și specialiști în Transilvania ca să cerceteze la fața locului toate resursele principalului. Operația sa era condusă de Castaldo. Între acești specialiști se găsește și mineralogul Georg Wernher. El a redactat, pe lângă rapoartele oficiale către Ferdinand,⁷⁵ și o lucrare despre apele minerale din Ungaria, dedicată lui Sigmund von Herberstein. În această lucrare, mineralogul constată și originea romană a poporului român; descriind Transilvania și pe locuitorii ei, Georg Wernher conchide: „Ut omittam peruetustas Romanorum reliquias Valachos, qui frequentes ibidem, uicos et pagos habent.”⁷⁶

Un izvor de bază pentru înțelegerea politicii habsburgice față de țările române până la cucerirea Transilvaniei de către Castaldo este tratatul de istorie al lui Paolo Giovio (1483-1552). Autorul își plasează observațiile despre originea romană a poporului român în cadrul narației despre evenimentele legate de cariera lui Aloisio Gritti în Transilvania și de asediarea lui Ștefan Mailath la Făgăraș de către Petru Rareș: „Imprimis Valacchiae regulos antiquissimae stirpis ferunt, repetita origine a Flacco praeside Romano, qui illustri uirtutis argumento suum nomen prouinciae reliquerit; ab eo enim tempore Mysiam, quae ultra Istrum ad Scythicas gentes extenditur, Flacciam appellari coeptam constat, quam demum corrupta sensim uoce in Valacchiam abiisse perspicimus... Apud Valacchos enim non Romanae modo disciplinae certi mores et leges vigent, sed ipsa quoque

Iorga, în *Acte și fragmente*, I, p. 42-43; o comparație cu textul lui Martin Fumée arată că ne aflăm în fața aceleiași descrieri). M. Fumée traduce exact pasajul lui Ascanio Centorio. C. Marinescu (*loc. cit.*, p. 257) scrie: „Evident, ar fi interesant pentru noi să cunoaștem direct și integral adevăratul izvor al lui Centorio, deci și al lui Fumée adică manuscrisul lui Gaillet. În lipsa lui, trebuie să ne mulțumim cu ceea ce găsim în cele două istorii tipărite, una în italienește, alta în franțuzește”. Cu concursul Serviciului Național de schimb al Bibliotecii Centrale de Stat din București și al Direcției Bibliotecii Bavareze de Stat am reușit să obținem microfilmul textului integral al manuscrisului lui Veit Gail. Folosim și această ocazie pentru a le exprima gratitudinea noastră.

⁷¹ Vezi A. Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”*, *loc. cit.*, p. 440.

⁷² Regest publicat în „Történelmi Tár”, VI, 1905, p. 360; cp. și V. Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 151 - 152.

⁷³ Pentru aceste pregătiri vezi și corespondența din A. Veress, *op. cit.*, I, p. 62 urm.

⁷⁴ *Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, N.F., XVI (*Nuntiatur des Girolamo Martinengo, 1550-1554*), Tübingen, 1965, p. 320. Întâlnim aici un caz asemănător cu corespondența regelui polon Sigismund I. Castaldo afirmă doar în scrisoarea către nunțiul papal romanitatea românilor, trecând-o sub tăcere în celelalte scrisori ale sale; explicația dată relativ la corespondența polonă din 1539 e valabilă și pentru cea a lui Castaldo din 1551 - 1552.

⁷⁵ Vezi Hurmuzaki, II / 4. p. 711-756, II / 6, p. 1-2 (din anul 1552).

⁷⁶ Georgius Vuernherus, *De admirandis Hungariae aquis Hypomnemeon*, în Sigmund Liber Baro in Herberstein. Neyberg et Guettenhag, *Rerum Moscoviticarum Commentarii*, Basileae, 1571, p. 178. *Hypomnemeon* a mai fost reeditat de J. Bongars, *Rerum Hungaricarum Scriptores varii historici geographici*, Francofurti, 1600. p. 590 urm.; și în G.I. Schwandtner, *op. cit.*, I, p. 847 urm. Pentru G. Wernher vezi *Călători străini despre țările române*, II (volum îngrijit de M. Holban), București, 1970, p. 13-16.

Latinae linguae uocabula seruantur.”⁷⁷ Se remarcă, aşadar, că Paolo Giovio exemplifică romanitatea românilor nu numai prin latinitatea limbii ci şi prin anumite obiceiuri şi legi romane.

Politica răsăriteană a Habsburgilor nu s-a limitat doar la spaţiul românesc. Habsburgii au intrat în legătură şi cu alţi factori politici din estul şi sud-estul Europei. Relaţiile acestea, însă, nu au depăşit cadrul diplomatic. Printre solii trimişi să realizeze această politică se află numeroşi călători care au trecut şi prin ţările române. Unii dintre ei fac aluzie şi la originea romană a poporului român, considerând-o demnă de reţinut în relatarea despre solia lor.⁷⁸

Prima dominaţie habsburgică în Transilvania a fost efemeră. În anul 1556⁷⁹ armatele domnitorilor români Alexandru Lăpuşeanu şi Pătraşcu cel Bun, în cooperare cu cele ale lui Ioan Sigismund, izgonesc pe imperiali din Transilvania.

⁷⁷ Paulus Iovius Novocomensis, *Historiarum sui temporis tomus II*, Florentine, 1552, lib. XXXX, p. 378 - 380; vezi şi lib. XXXII, p. 198. Şi această operă a cunoscut numeroase ediţii şi traduceri. Părţile relative la români au fost reproduse de B. P. Hasdeu în „Arhiva istorică a României”, II, 1865, p. 26 urm., dar titlul operei e greşit indicat ca şi data primei ediţii a volumului al doilea, „1553” în loc de 1552 (primul volum apăruse în 1550).

⁷⁸ Astfel e cazul lui Hans Dernschwam (1494-1568). Între anii 1553-1555 el a întreprins o călătorie în Orient. În jurnalul său revine de multe ori asupra românilor, „păstorii şi haiducii romanilor”; cf. *Hans Dernschwams Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553- 1555), nach der Urschrift im Fugger-Archiv*. Herausgegeben und erläutert von Fr. Babinger, München, Leipzig, 1923; vezi şi comentariul N. Iorga, *Encore un voyageur en Turquie au XVIe siècle*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, X, 1933, p. 144-155. Pentru H. Dernschwam şi raportul său despre salinile transilvane, scris în 1528, vezi *Călători*, I, p. 256-295; cf. Adolf Armbruster, *Hans Dernschwams Beziehungen zum Rumänentum*, în „Revue Roumaine d' Histoire”, XI (1972), 2, p. 239-249.

Un diplomat folosit încă de Maximilian I în politica sa est-europeană a fost baronul Sigmund von Herberstein. În 1549 apare la Viena lucrarea sa *Rerum Moscoviticarum commentarii* (sau *Moscovia*) care a apărut până în veacul nostru în toarte multe reeditări, prelucrări şi traduceri. Baronul diplomat stăruie foarte mult asupra limbii „moscoviţilor”, comună tuturor popoarelor slave şi românilor „care o utilizează în scris şi în biserică, dar vorbesc o cu totul altă limbă”.

⁷⁹ Chiar în acest an apare o altă lucrare de propagandă habsburgică *Des Khunigreichs Hungern sampt seinen eingeleibten Landen grundliche vnnd Warhafftige Chorographica beschreybung*, Wienn, 1556 (autorul ei fiind probabil W. Lazius):„Walachen von den Römern herkommende...” (p. A 4). Din al şaselea deceniu al veacului al XVI-lea mai reţinem câteva ştiri umaniste despre originea romană a poporului român. Umanistul german Konrad Gessner (1516-1565) este primul care pe baza afinităţii lingvistice încorporează în ordine alfabetică limba română mării familii de limbi romanice, bazându-se exclusiv pe citatul din Pius al II-lea; cf. *Mithridates. De differentiis lingvarum tum veterum tum quae hodie apud diversas nationes in toto orbe terrarum in usu sunt*, Tigvrii, 1555, fol. 69-70; vezi şi fol. 12, 16 şi 31; cp. L. Şăineanu, *Istoria filologiei româneşti*, p. 6-8; H. Fischer. *Conrad Gessner (1516-1565). Leben und Werk*, Zürich, 1966. La răspândirea cunoştinţelor despre Dacia antică a contribuit în mare măsură monumentală lucrare a lui Onofrio Panvinio (1530-1568), *Imperium Romanum*, Venetiis, 1558. El a expus foarte clar războaiele daco-romane precum şi „impopularea” Daciei cu coloni şi legiuni romane. Cu toate că ştie că „Valachia” e o parte a Daciei, el totuşi nu depăşeşte cadrul etnic antic şi nu pomeneste deci pe români. Un alt umanist care s-a ocupat stăruitor cu trecutul antic al Daciei a fost Wolfgang Lazius (1514-1566). În 1551 a apărut la Basel una din principalele sale opere: *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri XII* (ed. a II-a, îmbunătăţită după manuscrisele autorului a apărut la Frankfurt pe Main în 1598). În opera medicului vienez. Dacia cu inscripţiile şi vestigiile sale romane ocupă un loc central. Despre originea romană a românilor aflăm în mai multe rânduri: ele sunt „reliquiae Romanorum provincialium” rămase în Transilvania, Moldova şi Ţara Românească (ed. Frankfurt, p. 924, 928, 933). Lazius este primul umanist care arată legătura dintre denumirea din graiul săsesc şi denumirea românilor dată de ei înşişi: „Ab illo vero munimento (Tr. Roşu) duorum pene milliarorum spacio vsque ad Cibinium, campi sunt eis Alutam quos Blechischfeld incolae nominant: vt non absurda eoniectura sit, Palodam Ptolemaei his finibus sitam fuisse: siquidem et vltra Alutam pagi Walachici plures sunt, quos similiter Saxones a vetusto nimirum veteris municipii Romani nomine, Bleehischdorffer appellant” (ed. cit., p. 928).

Stăruim, în sfârşit, puţin şi asupra a doi istoriei maghiari: Székely István (mort după 1563) şi Ioan Sambucus. Székely aminteşte doar de prezenţa neamului românesc (*olahoc*) în timpul luptelor lui Carol cel Mare în răsăritul Europei; cf. Székely István, *Chronica es világnac yeles dolgairól*, Craccoba, 1559, p. 142 (vezi şi Josef Trostler, *Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa*, în „Ungarische Jahrbücher”, XIV, 1934, p. 116-134). Umanistul Ioan Sambucus (Zsamboki) i-a cunoscut pe români foarte bine atât din vastă sa lectură cât şi din activitatea sa de editor (cf. H. Gerstinger, *Aus dem Tagebuch des kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531-1584)*, Graz, Wien, Köln, 1965 şi idem, *Die Briefe des Johannes Sambucus 1554-1584*, Graz, Köln, 1968). Într-o cuvântare funebă, Sambucus evocă trecutul antic al Daciei, colonizarea ei romană, dar nu face legătura cu românii; surprinde, în schimb, afirmarea originii române a lui N. Olahus: „Siquidem Mater Vrsula, vetustissima Vaiuodarum Mesiae inferioris et pene Flaccidij gentilium familia, soror Amplissimi Archiepiscopi Strigoniensis (N. Olahus) ... est profecta...”; cf. I. Sambucus, *Oratio in obitum generosi ac magnifici adolescentis Georgii Bona Transylvani, Domini in Landseehr &*

Izgonirea imperialilor din Transilvania nu a pus capăt politicii românești a lui Ferdinand I. Ajuns împărat, el își reia vechile legături cu domnii celor două țări române transcarpatice, căutând în același timp să reanime și facțiunea politică prohabzburgică din Transilvania.

Această politică înregistrează un remarcabil succes odată cu instaurarea în domnia Moldovei a lui Iacob Heraclid, Despot-vodă. Acest aventurier a căutat în cei doi ani de domnie să satisfacă cele două forțe externe care-l sprijiniseră în ocuparea tronului Moldovei: protestanții poloni și germani pe de o parte și imperialii catolici pe de alta. Pe cei dintâi, evident, nu-i putea favoriza pe plan extern, ei fiind lipsiți de o organizație politică statală proprie; atașamentul său s-a manifestat, așadar, pe planul politicii interne, prin promulgarea unui edict de toleranță religioasă, Despot-vodă sprijinind în mod deosebit pe protestanții din Moldova și pe cei care, prizoniți în alte țări, și-ar fi căutat azil în principatul moldovean.

Față de imperiali, Despot-vodă și-a manifestat gratitudinea prin inițiativele sale antiotomane. El a plănuit o campanie de mare amploare împotriva lui Soliman al II-lea. Despot-vodă și-a expus acest program într-o proclamație către moldoveni, prin care se angaja solemn să lupte „zi și noapte împotriva necredincioșilor și blestemaților turci”, împreună „con voi valenti homeni et gente bellicosa discesi dali valorosi Romani, quali hano fatto tremar il mondo... Et à questo se faremo cognoscer à tutto il mondo li veri Romani et discesi da quelli et il nome nostro sarà immortale et conergeremo l'immagine di nostri padri...”⁸⁰ S-a susținut că Despot-vodă, căruia „nimic din cunoștințele umaniste ale timpului” nu i-ar fi fost străin, ar fi adus de aiurea în Moldova aceste idei, pe care nu le-ar fi găsit deci aici.⁸¹ Dar ideea originii romane a poporului român a fost la mijlocul veacului al XVI-lea prea răspândită pentru ca să mai aibă o importanță deosebită stabilirea provenienței cunoașterii ei de către Despot. Nu e totuși mai puțin adevărat că izvorul acestor cunoștințe de largă circulație europeană se află în mediul român. În afirmația lui Despot nu putem presupune un produs de import, căci, în acest caz, domnul aventurier ar fi transmis moldovenilor idei străine de mentalitatea colectivă românească a acelei vremi, idei care cu greu ar fi găsit aici vreun ecou. Or, prin evocarea romanității românilor, Despot a urmărit tocmai o finalitate politică precisă. Această teză nu e nouă;⁸² inedit este contactul direct al acestui domnitor (străin) cu realitatea românească, a cărei conștiință colectivă el o cunoaște foarte bine. Despot a intuit că această colectivitate avea să fie receptivă la afirmarea originii ei romane; evocarea romanității moldovenilor de către Iacob Heraclid este un fel de *captatio benevolentiae* menită să-i asigure acestuia adeziunea poporului român asupra căruia ajunsese să domnească.

Manifestul lui Despot conține încă o idee nouă; încă de la primele afirmări ale originii romane a românilor, ideea aceasta o conținea și pe cea a originii comune a tuturor românilor, deci ideea unității naționale. Astfel de constatări sunt locuri comune în veacul al XVI-lea. Despot, însă, a elaborat un plan de unire politică personală a celor trei țări române, proiectul îmbinându-se cu lupta de eliberare antiotomană.⁸³ Se realizează așadar pentru prima oară o asociere politică a ideii romanității românilor cu cea a unității naționale.⁸⁴

Lakn pach & c. *Qui mortuus est VI. Septemb. anni 1559*, Patavii, 1560, p. 4-5. Într-o altă lucrare, Ioan Sambucus scrie (*Reges Ungariae ab anno Christi CDI ad MCICLXVII* apud A. Borifmi, *op. cit.*, ed. Basel, 1568, p. 894: *Carolus puer*):

Carolus interea Romano fulmine fretus

Invehitur regno, dat diadema Dacus...

Pacem Sarmatico, cum Boemo et regibus ille

Cum Bazaradque Daco fecit, honore potens.

⁸⁰ Hurmuzaki, II / 1, p. 416.

⁸¹ A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 31

⁸² Ș. Papacostea, *loc. cit.*, p. 23: „On retiendra aussi l'apparition, pour la première fois, de l'affirmation de la romanité en association avec un programme politique dont le but principal était de recouvrer l'indépendance perdue”. Afirmația este după părerea noastră prea categorică; ideea romanității românilor începe să fie politizată cu mult înaintea lui Despot-vodă.

⁸³ Vezi A. Armbruster, *Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts-und Einheitsgedanke der Rumänen*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, X (1971), 2, p. 257-265.

⁸⁴ O dovadă că Despot și-a dat seama de efectul evocării romanității românilor *abia* în mediul moldovean este scrisoarea sa din 1560 în care-și expune planul de unire a celor trei țări române fără a face însă nici o aluzie la ideea originii romane a românilor; vezi textul scrisorii la N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, *loc. cit.*, 257

De episodul Despot-vodă - căci această domnie rămâne totuși doar un episod în istoria românească - se leagă și alte afirmări ale romanității românilor; ne gândim în primul rând la cele două biografii ale lui Despot scrise scurt timp după moartea domnului. Una o datorăm lui Antonio Maria Graziani (1537-1611), cealaltă unui autor anonim. Graziani afirmă - în esență - ideile exprimate de Despot în proclamația sa din februarie 1562:⁸⁵ romanitatea și unitatea neamului românesc. El explică romanitatea atât prin colonizarea romană a Daciei, de unde se degajă concluzia continuității și unității neamului românesc, cât și prin latinitatea limbii. Unitatea etnică a românilor din cele trei țări române o argumentează și prin instituțiile politice, obiceiuri și portul popular comune.⁸⁶

În biografia anonimă⁸⁷ a lui Despot, scrisă în vremea celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu (1564-1568) se găsește inserat un pasaj despre români: „Haec natio Valacorum appellatur Romana, et aiunt originem traxisse ab extoribus adactis in exilium à Romanis ex Italia. Lingua eorum est adulterina latinae et italicae linguae, ita quod facili negotio Italus intelligit Valachum...”⁸⁸ Se afirmă așadar că această „națiune” se numește de fapt *romană*. Originea ei romană este explicată atât prin limba românilor cât și prin descendența lor din romani: „exilații alungați de romani din Italia.”⁸⁹

urm. Pentru planurile „dacice” ale lui Despot; cf. A. Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”*, loc. cit., p. 440.

⁸⁵ Ioan Belsius, emisarul imperial pe lângă Despot, numește pe moldoveni în rapoartele sale din anul 1562, Flacci; cf. Hurmuzaki, II / I, p. 405, 407; vezi și *Călători*, II, p. 126 urm.

⁸⁶ A. M. Graziani, *De Joanne Heraclide Despota*, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889, p. 169-171; „Lingua utuntur sua, eaque haud magnopere latinae dissimili. Latinorum enim coloniae post devictam a Trajano imperatore gentem eo deductae fuerunt. Verum, diuturnitate temporis et barbarorum permixtione depravate sermone, latinas voces vel mutatis litteris, vel sono ipso horridiore sic proferunt, ut a nostris hominibus primo, nonnisi adhibita attentione et diligentia, intelligantur; sed, ubi paulum assueverint, facile totam linguam assequuntur” (p. 171); vezi și *Călători*, II, p. 377 urm. și 620 urm.

⁸⁷ Se crede pe bună dreptate că autorul ei este Alessandro Guagnini (mort în 1614), care a trecut de două ori prin Moldova în vremea lui Despot-vodă; cf. C. Marinescu, *À propos d' une biographie de Jacques Basilicos l' Héraclide récemment découverte*, în „Mélanges d' histoire générale”, publiés par C. Marinescu, Cluj, 1938, p. 381-397.

⁸⁸ *Vita despothi Principis Moldaviae*, în C. Marinescu, loc. cit., p. 416; vezi și ed. Constantin Radu, în „Diplomatarium Italicum”, III, 1934, p. 41. Pentru Al. Guagnini vezi *Călători*, II, p. 291 urm.

⁸⁹ Acceptarea acestei teorii de proveniență polonă arată că în mediul polon sau de influență polonă trebuie căutat autorul acestei *vieți*; aceasta ar confirma paternitatea lui Al. Guagnini, autor al unei descrieri amănunțite a Poloniei și al unor compilații de istorie polonă. Pentru teoria exilaților și pentru Al. Guagnini vezi paragraful 5 al acestui capitol.

CAPITOLUL IV

DOMNIA LUI MIHAI VITEAZUL ȘI UNIREA CELOR TREI ȚĂRI ROMÂNE

În timpul domniei lui Mihai Viteazul s-a realizat pentru prima oară în istoria poporului român unirea celor trei țări române. Unirea a avut caracter personal, fiind înainte de toate produsul geniului militar și politic al lui Mihai Viteazul; dispariția domnului a consfințit și dizolvarea simbolică a unirii. Dar în ciuda duratei scurte, această unire a fost în istoria romanității nord-dunărene o realitate cu semnificații care depășesc realizarea politică a lui Mihai Viteazul. Romanitatea carpato-dunăreană a eliminat pentru prima oară barierele politice medievale care fragmentau poporul român în trei formațiuni statale distincte. Aceste formațiuni se identificau, în mentalitatea vremii, în bună parte, cu instituția domniei; de aceea, în cadrul acestei mentalități, întreita domnie a lui Mihai-vodă a căpătat funcția de element unificator care a înlăturat barierele existente până atunci. Aceste bariere își găseau expresia cea mai puternică tocmai în domniile proprii fiecăreia din cele trei țări pe care toate celelalte elemente ale vieții sociale le legau puternic: prezența românilor în cele trei provincii, schimburile comerciale și culturale, pendularea populației, soarta politică externă comună. Toate aceste elemente creaseră de mult atât în mintea românilor cât și în cea a străinilor convingerea că cele trei țări erau destinate să alcătuiască o unitate politică. Unirea lui Mihai Viteazul a fost posibilă tocmai datorită acțiunii acestor factori - după cum eșecul ei se explică prin stadiul lor de dezvoltare, necorespunzător încă pentru a asigura viabilitatea unirii. Societatea românească purta încă prea evident amprenta particularismului medieval; ea nu era încă suficient de matură pentru a-l înlătura. De aceea, încercarea lui Mihai Viteazul nu reprezintă altceva decât o realizare personală și efemeră, asemănătoare încercărilor premergătoare și ulterioare care au eșuat. Dar, dincolo de această caracteristică, ea a intrat în conștiința neamului, adâncind-o și îmbogățind-o. Dacă până la domnia lui Mihai-vodă conștiința unității neamului avea caracter sporadic și era mai mult virtuală, unirea personală a lui Mihai avea să creeze un precedent pe care orice încercare de unificare se putea rezema și de la care-și putea revendica legitimitatea. Mihai Viteazul a dovedit posibilitatea unirii reale a neamului. De aci înainte, afirmarea autohtonă a romanității se va accentua și completa în mod conștient cu revendicarea unității neamului. Conștiința unității neamului, încolțită din originea comună, geneza neamului și din limba poporului român va fi reactivată de acum înainte de conștiința posibilității unirii politice a românilor, conștiință care va deveni o permanență istorică sancționată prin două fapte majore din istoria modernă a românilor; eventul electoral din ianuarie 1859 și proclamația din decembrie 1918.

§ 1. LUPTA ANTIOTOMANĂ A LUI MIHAI VITEAZUL

Bucurându-se de deplina încredere a Porții, Mihai-vodă și-a început domnia cu pregătiri diplomatice abile în vederea reluării luptei antiotomane a Țării Românești. În întâmpinarea planului său venea coaliția europeană antiotomană inițiată de papalitate; dar această împrejurare favorabilă a fost mai mult de natură diplomatică și morală decât efectivă, militară. Faptul că Mihai și Țara Românească au intrat în „Liga Sfântă” i-a asigurat domnului român de la început o prezență activă în diplomația europeană. Geniul militar al lui Mihai i-a adus apoi o faimă europeană. El începe să fie cunoscut și apreciat din Spania până în Rusia moscovită, din Italia până în Scandinavia; literatura vremii (broșuri, gazete, foi volante, *avvisi*, *Newe Zeytungen* etc.) începe să-l identifice cu numele poporului. Pentru contemporani, *il Valacco* avea un sens precis: era însuși Mihai-vodă.¹

¹ Reproducem o mărturie deosebit de sugestivă din veacul al XVII-lea: „...in suo *Wallachus* nomine, nomen ac memoriam mortalibus refricabat coelestis castrorum Dusci, Archangeli Michaelis...,” Joannes Bisselius S. J., *Aetatis nostrae gestorum eminentium Medulla historica*, Ambergae, 1675, p. 97; vezi și A. Papiu-Ilarian, *Tesaurul de monumente istorice pentru România*, I, p. 137.

Mai mult decât oricare domnitor român din evul mediu, Mihai Viteazul s-a bucurat de atenția cercurilor celor mai largi din Europa. În extraordinar de bogata literatură a vremii, în care apare și figura domnitorului român, găsim și numeroase referiri la originea romană a poporului român.

Inițiatorul noii ligi antiotomane, papa Clement al VIII-lea, își începe realizarea proiectului trimițând numeroși emisari în țările care urmau să participe la „Liga Sfântă”. La 10 noiembrie 1593, papa semnează instrucțiunile pentru Alexandru Komulovic (1548-1608), misionar croat, bun cunoscător al Europei sud-estice.² Cu două zile înainte, la 8 noiembrie, papa semnase mai multe breve către domnii români, principele transilvan, regele polon, căpitanul cazacilor. Conținutul lor este identic: se arată necesitatea luptei antiotomane, adresantul fiind invitat să se alăture ligii. Textul adresat domnului Țării Românești conține însă și un element care lipsește în celelalte breve: „De te autem audivimus, quod animo magno es, et de populo tuo accepimus, quod a Latinis atque Italis prognati estis, quo magis credendum est, vos gloriam maiorum vestrorum appetentes et avidos esse: sed illud magis vos excitare debet, quod Christianos vos esse, et salutiferae Crucis Vexillum vos sequi profiteamini.”³ Scopul acestei afirmații este cât se poate de clar: Clement al VIII-lea aflând⁴ că românii sunt de obârșie latino-italică le aduce aminte imperativul care decurge din această origine: descendenții trebuie să se arate la înălțimea strămoșilor, la a căror glorie trebuie să râvnească; să se alăture, așadar, creștinilor apuseni (catolicilor deci) în lupta împotriva turcilor. În instrucțiunile date solului tainic (Komulovic) papa indică: „să li se amintească (atât muntenilor cât și moldovenilor) de faptul că ei sunt o colonie de italieni” și deci nu pot lupta cu turcii împotriva „Ligii Sfinte”, vărsând astfel „sângele propriilor lor rude.”⁵

Ne întâlnim, așadar, din nou cu un caz tipic în care papalitatea, pentru a obține aderarea românilor la un plan inițiat de ea, invocă, în negocierile cu ei, și romanitatea lor. Dacă în cazul lui Aron-vodă, Roma era sigură de participarea Moldovei la „Liga Sfântă”, nu același lucru se putea spune despre Țara Românească. Mihai își începe domnia ca om devotat, chipurile, Porții. Komulovic a evitat de altfel, în 1594, să intre în Țara Românească,⁶ tocmai pentru a-l smulge din presupusa fidelitate otomană, papa îi amintește domnitorului muntean datoria care decurge din originea sa și a poporului său.

Mărturii asupra romanității nord-dunărene provin și de la alți contemporani ai lui Mihai, care au jucat un rol în evenimentele sud-est europene de la sfârșitul veacului al XVI-lea.

La începutul anului 1595 sosiră din țările române numeroase știri care anunțau pregătirea celor trei conducători în vederea începerii campaniei împotriva turcilor. Între aceste scrisori, relații, *avvisi* etc. se numără și *Lettera* lui Pietro Busto din Brescia, muzicianul de curte al lui Sigismund Báthory, adresată la 21 ianuarie 1595 din Alba Iulia fratelui său. Înainte de a-l informa asupra noutăților politico-militare, el îi descrie pe scurt Transilvania și locuitorii ei: „...Valacchi... sono la

² Pentru aceste instrucțiuni vezi Hurmuzaki, III / 2, p. 37 urm. Pentru Alex. Komulovic (Comulco), cf. P. O. Pierling, *Papes et Tsars., 1547-1597*, Paris, 1890, p. 443 urm.; idem, *La Russie et le Saint Siège*, II, Paris, 1897, p. 332-368; L. Pastor, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, XI, ed. a VIII-a, Freiburg i. Br., p. 203 urm.; P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 38 urm.; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1968, p. 116 urm.; A. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Walachei im „langen” Türkenkrieg der katholischen Universitätsnächte (1593-1606)*, München, 1964, p. 83 urm.

³ Hurmuzaki, III / 1, p. 175. Această afirmație se găsește numai în breva către domnul Țării Românești. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 38, și Alex. Randa, *op. cit.*, p. 83, susțin, greșit, că papa s-ar fi adresat prin aceste cuvinte lui Aron-vodă al Moldovei.

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 117, afirmă că papa ar fi aflat această descendență de la însuși călugărul croat fără a indica, însă, baza documentară a acestei afirmații.

⁵ Hurmuzaki, III / 2, p. 38-39: „...riducendo loro anco a memoria, ch'essi sono coloana d' Italiani, e che non devono volontariamente entrare in guerra, ove possano spargere il sangue de' proprii parenti”. Ideea aceasta pare să fi avut o largă circulație la sfârșitul veacului al XVI-lea. Într-un *avviso* roman din 1599 relatând o victorie a lui Mihai împotriva turcilor se afirmă: „...et se ben le sue genti (lui „valoroso Vaiuoda”) erano stanche dal viaggio, et cariche di preda, non dubito tutta uia di dar la battaglia et dopo hauerli essortati à portarsi valorosamente, si per l' honore di Christo, per il quale militauano, et si per la gloria della lor Natione, et di que' Romani, da cui faceuano professione di discendere...” (*ibidem*, p. 530).

⁶ Din Iași, Komulovic descrie papei Clement al VIII-lea frumusețile și bogățiile Moldovei; el face următoarea observație: „moldovenii sunt oameni războinici, dar muntenii dimpotrivă”; cf. P.O. Pierling, Fr. Racki, *Komulovica izyjestaji, listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdeli, Moldavansku i Poljsku*, în „Starine”, XIV, 1882, p. 96.

feccia che rimasero de Romani, scacciati da li Unni et tengono la fede greca; il parlar loro è un cert o latino, corrotto di vocaboli barbareschi, quasi simile, ma molto peggio che el furlano.”⁷

În august 1595, Mihai Viteazul obține la Călugăreni una dintre cele mai strălucite victorii din istoria luptelor antiotomane purtate de români. Această victorie i-a consacrat faima europeană. Din bogata literatură contemporană scrisă cu ocazia acestei victorii spicuim o interesantă însemnare: „Nota che nel monte Pindo sono Valacchi di lingua, come quei di Valachia et Moldavia, et senza fallo son' di quelli di Valacchia, ricondotte in quà le colonie romane da Aureliano Imperatore...”⁸ În timp ce Mihai se lupta la Călugăreni, în Moldova s-a petrecut o schimbare cu profunde implicații politice: Ștefan Răzvan a fost răsturnat din scaun și înlocuit cu Ieremia Movilă, supus coroanei și politicii polone, ostile ligii antiotomane.⁹ Inspiratorul acestei politici era cancelarul Ioan Zamoyski.¹⁰ La 27 august 1595, Zamoyski se adresează boierilor moldoveni expunând motivele intervenției sale în Moldova. Pe Ieremia Movilă îl prezintă ca pe un adevărat domn moldovean, adus pentru a pune capăt domniilor „străine” (Petru Șchiopul, muntean; Iancu Sasul și Răzvan-vodă, ȧigan): „...et non fictum quendam stirpis Palalinorum Valachiae (sicuti multi hactenus eiusmodi praetenderunt successionem) nec aliquem Romanorum sed gentis Valachiae nobilem, virtum probum, qui est sanguis de sanguine, Illustrem et Magnificum d. Hieremiam Mozilam vobis praeificeremus.”¹¹ Corespunzător obiceiului polon, Zamoyski îi numește pe moldoveni „valachi”, Moldova fiind tot o „Valachia”. Surprinde în schimb denumirea dată muntenilor: romani, adică însuși numele propriu al românilor.

De aceeași inspirație polonă este o descriere anonimă a Moldovei. Scrisă pentru uzul papal, ea se distinge prin imparțialitatea ei și prin tonul binevoitor românilor: „Sunt Daci ex Italis Romanisque procreati, qui duce Lucio Valerio Flacco cum Daciam occupavissent in hisque regionibus inveteravissent ac uxores duxissent, hos Dacos reliquerunt, qui eorum lingua Romani a Romanis, nostra Valasci, eodemque modo ab Italis appellantur. Valasci enim Polonis idem est, quod Itali Latinis. Quorum regio Moldavia quasi Minor Dacia vulgo appellatur. Hi natura, moribus et lingua non mullum a vulgo Italiae absunt, suntque homines feri magneque virtutis, neque alia gens est, quae pro gloria belii el fortitudinis angustiores fines cum habeant, plures ex propinquitate hostes sustineat, quibus commenter aut bellum infert, aut illatum, défendit Valachiae situs.”¹²

Victoria lui Mihai Viteazul a avut un foarte larg ecou în Europa.¹³ Faptul că el era membru al „Ligii Sfinte” a asigurat numelui său o circulație în cele mai înalte cercuri ale Europei de la sfârșitul veacului al XVI-lea. Nu e mai puțin adevărat că adesea cercurile catolice îl așază pe prim plan pe

⁷ G. Bascapé, *op. cit.*, p. 169; vezi și Hurmuzaki, XII, p. 28. În același an, Giuseppe Rosaccio își publica la Florența traducerea comentată a *Geografiei* lui Ptolemeu. În privința țărilor române și a originii limbii și a poporului român, G. Rosaccio îl copiază pe G. Botero; cf. Cl. Isopescu, *Notizie intorno.... loc. cit.*, p. 83-84 (cunoaște ediția venețiană din anul 1599); N. Iorga, *Știri noi despre sfârșitul secolului al XVI-lea românesc*, în „Analele Academiei Române,” Mem. secț. ist., Seria III, tom. XIX, 1937, p. 39-45.

⁸ Hurmuzaki, XII, p. 94, n. 1.

⁹ Despre Ieremia Movilă, misionarul franciscan Bernardino Querini relatează între altele: „Il detto Prencipe e tanto amico et affetionato alla chiesa latina, che non fa differenza alcuna tra gli suoi greci et latini... et per mostrare questa sua affettione maggiormente verso li italiani, mi ha promesso al mio ritorio di erigere un Seminario di giovani latini, nella provincia che possano ben servire a tutte le chiese de latini” (Hurmuzaki, III / 1, p. 550); cf. și Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 87. R. Ortiz, *op. cit.*, p. 64-65, subliniază importanța acestei intenții a lui Ieremia-vodă pentru răspândirea culturii italiene în Moldova.

¹⁰ Pentru Ioan Zamoyski și rolul său politic vezi P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, passim; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. cit., passim.

¹¹ Hurmuzaki, XII, p. 99. N. Iorga, *op. cit.*, p. 191, crede că autorul acestui discurs ar fi Luca Stroici.

¹² Ignotus ad rei memoriam brevis historia Dacorum usque ad Stephanum III (voievodam Moldoviae), S.I., s.d., în *Elementa adfontium editiones*, XXVII: *Res Polonicae ex archivio Mediceo Florentino*, II, ed. V. Meysztowicz și W. Wyhowska de Andreis, Romae, 1972, p. 18.

¹³ Vezi C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul. Broșuri contemporane*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, VIII, 1939-1942, p. 123-296; M. P. Dan, *Știri privitoare la Mihai Viteazul în câteva broșuri germane contemporane*, *ibidem*, X, 1945, p. 259-290.

principele transilvan, catolicul Sigismund Báthory, atribuind acestuia, pe nedrept, meritul principal în lupta antiotomană.¹⁴

Descrierile țărilor române devin, în aceste condiții, cărțile cele mai căutate (adevărate *bestsellers*) ale literaturii istorico-politice și geografice ale vremii.

Tipică pentru acest gen de literatură este *Sybenbürgische Chronica und Kriegssshandel zu Wasser vnd Lande. Darinnen auch der Wallachen, Moldawern vnd Podolier Vrsprung und herkommen, Sitten, gewohnheiten, Herrschaften vnnnd Reichthumern meidung geschiehet*, Wallstadt, 1596. „Cronica” începe cu o descriere sumară a Daciei antice, a colonizării romane și a trecutului românilor până la Mihai; evenimentele anilor 1594-1596 ocupă de departe locul principal în astfel de descrieri. Importanța acestei cronici, ca și a altora de acest gen,¹⁵ trebuie căutată în notorietatea pe care o confereau originii românilor și faptelor lor de arme; în privința originii, cronicile acestea se bazează pe literatura umanistă de specialitate: Pius al II-lea, Bonfini, Giovio, Gorecki (cronica din Wallstadt citează ca sursă și „compendiul” lui G. Rithaymer!); totuși, unele din aceste scrieri merită o atenție deosebită; acesta este cazul, înainte de toate, al operei geografice a lui Giovanni Antonio Magini (1555-1617), publicată la Veneția în 1596 și apărută în încă două ediții până la sfârșitul veacului (1597, 1598). Informațiile privitoare la țările române, Magini le-a dobândit de la un student sas de la Padova, Johannes Hertel.¹⁶ La sfârșitul capitolului despre Transilvania, Magini notează: „De his omnibus Transilvaniae Tabellae, locis et natura accurate et fideliter fuimus eruditi a Ioanne Hortylio Transilvano, Viro doctissimo Patauij nunc studiorum causa commorante.”¹⁷ Descrierea Transilvaniei la Magini-Hertel începe cu enumerarea popoarelor care au locuit cândva în Transilvania, dintre care au supraviețuit doar *Romani* (românii), *Scythae* (secuii), *Saxones* și *Hungari*. Remarcăm, așadar, o apropiere între Hertel și Helth în privința urmașilor popoarelor care au locuit în trecut Transilvania. După ce prezintă însușirile românilor, Magini-Hertel trec la etimologia denumirii de *valachus*. Pe lângă explicația dată de Pius al II-lea, de care, pe bună dreptate, se îndoiesc, găsim etimologia justă, valabilă până în zilele noastre: „(Valachi) dicuntur enim à Germanis Vualchen, q.d. Vuelchsin, quod Italos signant, ita enim et Poloni Italos Vuolsch appellant. Hungari Olach, Olhas Italos vocitant vnde colligi potest, quod ab Italis potiusque a Flaccho Valachos vocati sint.”¹⁸ Tot de la Johannes Hertel, a aflat geograful italian și obiceiuri

¹⁴ Italianul Girolamo Frachetta propune lui Sigismund Báthory refacerea Imperiului Roman prin cucerirea Europei sud-estice și a posesiunilor turcești din Asia până în India, mergând deci pe urmele lui Alexandru cel Mare: „Il che forse signifiée d'Aquila, antica Insegna de i Rè de' Persi et poi de i Romani, de' quali è Colonia la Vallachia, che passo dall' essercito di Sinam et venne a posar sopra il padiglione di V. Altezza, che così rare cose non succedono senza misterio”; *Oratione Seconda al Sereniss. et invitiss. Sigismondo Battori prencipe di Transilvania, Vallachia & Moldauia &c.* Del S. Girolamo Frachetta, Roma, 1595, nepaginat; broșura se află la Biblioteca Academiei Române din București (cota II, 23969) și mi-a fost semnalată cu cunoscute-i amabilitate de dr. Nicolae Stoicescu pentru care îi aduc și aici calde mulțumiri.

¹⁵ Între acestea trebuie amintite edițiile și traduceri lucrării lui M. Fumée (cf. C. Marinescu, *Știri despre Principalele Române într-un istoric francez din secolul al XVI-lea*, loc. cit., p. 254-256) ca și Levinus Hulsius, *Chronologia Pannoniae*, Nürnberg, 1595 (cu o traducere latină din 1597). L. Hulsius adoptă etimologia lui *valachus* din Flaccus, afirmând însă romanitatea românilor pe baza argumentului lingvistic. Inaccessibilă ne-a rămas lucrarea lui Levinus Hulsius, *Beschreibung der Moldau. Walachey und Siebenbürgen*, Nürnberg, 1595 (tot acolo a apărut în același an și o traducere latină a acestei descrieri). Încercările noastre de a afla această tipăritură în bibliotecile străine au rămas zadarnice. Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc...*, loc. cit., p. 1122, n. 144, fără a indica locul unde se află, citează această lucrare. O altă cronică de acest gen este *Neue Sybenbürgische Victoria, zaghafte Flucht und Niederlag Synam Bassa*, Nürnberg, 1596; cp. și C. Göllner, *Turcica*, II, (1551 - 1600), București, Baden-Baden, 1968, passim.

¹⁶ Vezi Cl. Isopescu, loc. cit., p. 71; K. K. Klein, *Ein siebenbürgischer Geograph des 16. Jahrhunderts*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, 55, 1932, p. 377-380; Adolf Armbruster, *Die Romanität der Rumänen im Spiegel der sächsischen Geschichtsschreibung (16.-18. Jahrhundert)*, în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, p. 94 și urm.

¹⁷ G. A. Maginus, *Geographia*, II, Venezia, 1596, f. 164.

¹⁸ *Ibidem*, f. 162. Cl. Isopescu, loc. cit., p. 69-83, reproduce toate pasajele referitoare la români din traducerea italiană a *Geografie* (Veneția, 1597). Pentru Magini mai vezi Marin Popescu-Spineni, *Giovanni Antonio Magini și Țările Românești, sec. XVI*, București, 1939. Se pare că N. Iorga, *O descriere a țărilor noastre pe vremea lui Mihai Viteazul*, în „Revista Istorică”, XI, 1925, p. 111-114, l-a folosit indirect pe „Gio. Ant. Magni”, căci pasajele reproduce destul de lacunar nu sunt cele mai semnificative. Un contemporan al lui Magini care a stat la sfârșitul veacului șapte ani printre români, este călugărul franciscan Francesco Pastis din Candia. El și-a notat impresiile în *Informatione della*

populare ale românilor în legătură cu nunțile și înmormântările, pe care le găsim descrise pentru prima oară la Magini. După Lebelius și cu oarecare rezerve Georg Reicherstorffer, Hertel este al treilea erudit sas care interpretează științific etniconul *valachus*.¹⁹

O interpretare justă a etniconului *valachus* întâlnim și la umanistul francez Jacques Bongars (1554-1612). El a avut ocazia să-i cunoască nemijlocit pe români în timpul călătoriilor sale prin Europa răsăriteană și sud-estică.²⁰ Ca rezultat al acestor peregrinări științifice trebuie privite lucrările sale originale și culegerile de cronici, inscripții și documente. În anul 1600 apărea la Frankfurt pe Main voluminoasa sa colecție de izvoare geografice și istorice privind istoria ungurilor. În anexa la această culegere, Bongars a tipărit inscripții romane și însemnări de cronici murale de pe biserici din Transilvania. Anexa este dedicată lui „Gvilielmus Lenormantius Trvnianus” (= Guillaume de Normandie). În această epistolă dedicatorie (scrisă la 1 martie 1597), Bongars își expune pe larg opiniile despre semnificațiile expresiei *valachus*: „Mirabamur in illis, inter Regios titulos, *Galliciae* regnum: quod Wallachiae esse, tum primum cognouimus, cum superatis ad Brassouiam montibus, a quibus *Transalpiniae* nomen, Walachiam ipsam intrauimus: et gentem, sane barbaram, Latinas plerasque omnes voces balbutientem, audiuimus. Subibat, Heluetiis *Walchos* eos esse, quos Germani *Welschas* dicunt, quo nomine Italos aliquando, quandoque et externos omnes notant: quomodo Angli, Germanica natio, pulsos ad extrema Insulae Britannos, *Waltos* seu *Gallos* vocant. Vt iam Romanorum, qui Daciam praesidiis tenebant, reliquias, non a gentis auctore ementito Flacco, quod plerique fabulantur, sed a vicinis Germants nomen acceperisse constet: et *Galli*, *Walli*, *Walachi* (qui Graecis Blachi) atque eliam *Walones* idem omnes sint Germanis hominibus...”²¹ Se constată, așadar, o reluare și o amplificare a afirmațiilor din jurnalul său de călătorie din vara anului 1585. După limba și trecutul lor, românii sunt de origine romană; numele lor, însă, nu-și are proveniența de la Flaccus, ci e dat de către germani care desemnau prin el pe vecinii lor romanici. De aci, Bongars îi trece, just, pe români în rândul popoarelor romanice: galii sau walii, românii (valahii sau blachii) și valonii sunt în ochii germanilor unul și același popor.²²

Deosebirea dintre prospețimea și originalitatea detaliilor la autorii care dau informații directe asupra românilor și platitudinea și lipsa de originalitate a compilatorilor rezultă clar din comparația dintre opera lui Magini și cea a fraților Manuzio. Descrierea Transilvaniei a lui Pietro și Paolo Manuzio din anul 1597 se bazează pe autori cunoscuți (Bonfini, Reicherstorffer, Domenico Negri, Botero s.a.) și nu prezintă nici o noutate în privința argumentării romanității.²³ Dacă la grupul de autori cu informații culese de la români se poate constata o unitate în diversitate (argumentarea

Valachia (pentru datarea ei în anul 1596 vezi A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595 (cu 12 relațiuni italiene)*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., Seria III, tom. IV, 1925, p. 146). După ce arată folosirea de către români a limbii slavone în biserici, Francesco Pastis remarcă „...et il parlar loro anticho era latino, ma hora l' hanno tanto corotto, che appena si discerne qualche vochabulo, ma ben tira al latino” (N. Iorga, *Studii și documente*, I-II, p. 416. N. Iorga datează aceasta relație astfel: „înainte de 1600”; pe autor îl numește Francesco Pustis di Candia; o altă ediție a descrierii în Hurmuzaki, VIII, p. 403, datată „1622”).

¹⁹ În lumina celor înfățișate până acum, nu se mai poate susține despre Magini și teoria sa: „E la prima volta, che in un' opera stampată di questo secolo si trovi la giusta spiegazione etimologica del nome *Valacco*, etimologia che venne generalmente accettata solo nel secolo XIX” (Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 73).

²⁰ Vezi H. Hagen, *Jacobus Bongarsius. Ein Beitrag zur Geschichte der gelehrten Studien des 16. und 17. Jahrhunderts*, Bern, 1874; W. Wattenbach, *Jakob Bongars Reise durch Siebenbürgen 1585*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XII, 1874-1875, p. 354-367. Bongars a trecut din Ardeal în Țara Românească. În descrierea acestei călătorii, Bongars remarcă: „Les Valaques usent aux actes publics et ecclésiastiques de lettres et langue serve. Les Transylvains les appellent Block et Blocksland. Je croy que ce soit le mesme que Welschen ou Wallen; autres disent à Flaccus, du quel parle Ovide de Ponte”; Hurmuzaki, XI, p. 192. Bongars cunoaște, așadar, denumirea românilor din graiul săsesc.

²¹ Jacobus Bongarsius, *Renan Hungaricarum Scriptores varii historici geographici*, Francofurti, 1600, p. 619-620; vezi și I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, III, p. 875 (dar îl numește pe Bongars Joannes”!).

²² A. Sacerdoțeanu, interpretând greșit acest pasaj (ca de altfel și pe cel despre valonii din Anglia) conchide: „E cea dintâi presupunere că Românii fac parte din neamurile germane” (*Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, p. 47).

²³ Vezi Cl. Isopescu, *loc. cit.*, p. 84-86, îndeosebi p. 85. O copiere (mărturisită) a teoriei lui Pius al II-lea constatăm și la Guido Pancirolli (1523 -1599) în *Notitia utraque dignitatum cum Orientis tum Occidentis vltra Arcadii Honoriique* (ultima editio, auctior et correctior, Lugduni, 1608, p. 83-84).

originii romane și a conștiinței ei la români prin detalii semnificative), nu același lucru se poate afirma despre autori care scriu exclusiv pe baza unor lucrări umaniste, ca de pildă frații Manuzio; acești autori prezintă o unitate în generalitate (argumentarea romanității cu locuri comune, înainte de toate cu Flaccus).

De la cumpăna dintre veacul al XVI-lea și al XVII-lea mai reținem câteva mărturii asupra originii romane a poporului român, dovadă a faimei de care se bucura neamul românesc în timpul domniei lui Mihai Viteazul. E cazul lucrării lui Lazaro Soranzo, *L' Ottomanno*, apărută la Ferrara în 1598 și dedicată lui Clement al VIII-lea.²⁴ El este foarte bine informat asupra realităților românești, îndeosebi asupra obligațiilor țărilor române față de Poarta Otomană.²⁵ El discută în contradictoriu cu Paolo Giovio diferitele denumiri ale țărilor române (Valacchia, Moldauia, Transalpina, Islakia, Flaccia, Bogdania, Carabogdania), explicațiile sale fiind în general acceptabile.²⁶ Atitudinea sa nefavorabilă românilor se reliefează cu ocazia expunerii luptelor lui Mihai-vodă. Deși îi pomenise și anterior în mod frecvent pe români, faptele de arme ale lui Mihai Viteazul îi prilejuiesc lui Lazaro Soranzo următoarea observație: „Sono senza dubbio i Transilvani stimati de' più bellicosi popoli d' Europa. Questi, insieme con i Moldavi et con i Valacchi sono gli antichi Daci, tanto temuti da' Romani, c' hauendo vinto gli esserciti di Domitiano furono sforzati essi Romani di pagar loro tributo sotto lo stesso Domitiano...”²⁷ Pe lângă cunoașterea trecutului antic al românilor - de unde Lazaro Soranzo deducea unitatea neamului, dar și explicația vitejiei sale în lupta antiotomană - constatăm că istoricul italian le cunoștea și originea romano-italiană datorită numelui: „Ma, perché io ho fatto mentione di Murlacchi, non voglio restar di dir' anco, che questi siano. Murlacchi si chiamano in quelle parti tutti i Christiani habitatori di montagne, ma spetialmente quelli, c' habitano la montagna della Lica, ch'è tra Nouigrad e Segna. Hebbe origine la voce Schiauona Morala' chia nel principio, ch'i Barbari vennero in Italia, percioche passata c'habbero la Valacchia, chiamarono i popoli al Mar Adriatico con cotal voce, quasi dir volessero habitatori al mare. Che con la parola Vulachi o Vuloschi, comme i Turchi con quella di Franchi da Francesi, nominauano tutti gli Italiani.”²⁸

²⁴ Pentru edițiile operei (1598, 1599, 1600, 1601), vezi C. Göllner, *Turcica*, II, nr. 2342, 2405, 2406, 2452, 2453; A. Coba, Z. Prela, *Albanica*, Tirana, 1965, nr. 87, 88, 90 (vezi însă și recenzie lui C. Göllner în „Revue des études Sud-Est européennes”, V (1967), 1-2, p. 347).

²⁵ Lazaro Soranzo, *L' Ottomanno*, In Ferrara, 1599, p. 62.

²⁶ *Ibidem*, p. 155-156.

²⁷ Lazaro Soranzo, *L' Ottomanno*, In Ferrara, 1599, p. 147.

²⁸ L. Soranzo, *op. cit.*, p. 103. Pentru informațiile lui Lazaro Soranzo despre români vezi *Știri dintr-o carte rară care ne interesează*, în „Cercetări Istorice”, X-XII (1934-1936), 1, p. 341-343 (autorul însemnării, care e probabil I. Minea, discută versiunea latină a lui *L' Ottomanno*, apărută la Veneția în anul 1600). Un alt izvor extern de bază pentru perioada lui Mihai Viteazul este lucrarea lui Ciro Spontoni, *Attioni de' re dell' Vngaria*, In Bologna, 1602 (cf. G. Călinescu, *Nicolae Bălcescu și Ciro Spontoni*, în „Viața Românească”, XXIV (1932), 1, p. 22-26). Ciro Spontoni amintește și de originea romană a Corvineștilor după scrierile lui P. Ranzanus și A. Bonfini (C. Spontoni, *op. cit.*, p. 59). Ciro Spontoni este și autorul unei istorii a luptelor lui Mihai cu Basta, întemeiată pe memoriile generalului imperial; cf. *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638. C. Spontoni amintește în această lucrare și pe Giorgio Tomasi, secretar al lui Sigismund și Andrei Báthory, prezent în Transilvania între anii 1595-1599 sau 1602 (cf. Ioan Domșa, *Referințele lui Giorgio Tomasi despre Transilvania și Țările Române*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, X, 1945, p. 290-324). G. Tomasi a descris și el evenimentele trăite în Transilvania: *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Vngaria e della Transilvania*, tipărită la Veneția în anul 1621 (în 1609 îi apăruse lucrarea *La Battorea*, inaccesibilă). G. Tomasi se interesează îndeaproape de antichitățile romane din Transilvania. El remarcă și romanitatea românilor ca și caracterul lor unitar din cuprinsul celor trei țări române (*op. cit.*, p. 70-75, îndeosebi p. 74: „L'idioma in particolare della Transalpina, oue pochi altri habitano che Valacchi, è il latino, et Italiano corrotto, Segni vero di esserci state Collonie de' Romani. Dicendo à Dio, Zieo, à Dominatio tua, Dominata, al Cauallo, Callo. Et l' habito Specialmente délie Donne è Tistesso con il conciero delle traccie largo, che vsauano le Romane antiche, vestendo gli huomini con veste doppia tallare defferenti dalli Vngari et con portatura in capo sopra la capigliatura, che con la barba nutriscono longa di cappelli alti et grandi Senza ali. Tengono per ignominia il nome di Valacco, non volendo essere appellati con altro vocabolo, che di Romanischi gloriandosi d' hauere origine da Romani...”). Romanitatea românilor se explică, deci, atât din trecutul antic al Daciei, cât și din limba, îmbrăcămintea și numele românilor. G. Tomasi arată că românii erau mândri de originea lor; observația cu privire la eticonul *valacco* surprinde o primă reacție autohtonă la încercări contemporane, maghiare, de a-i batjocori pe români prin acest nume.

Pasajul din Lazaro Soranzo, ca de altfel și scurta notiță din actele referitoare la Sinan pașa,²⁹ permite constatarea că în vremea lui Mihai Viteazul romanitatea nord-dunăreană începe din nou să fie conectată cu cea balcanică - probabil ca manifestare secundară a ecoului puternic pe care l-au găsit victoriile lui Mihai-vodă la sud de Dunăre.³⁰ Constatarea pare a fi confirmată de trei cronicari ai vremii: friulanul Marcantonio Nicoletti și raguzanii Pietro Luccari și Mauro Orbini, „abbate Melitense.”³¹

Istoricul friulan Marcantonio Nicoletti da Cividale (1536-1596) a rezervat într-una din paginile vastei sale opere - rămase în mare parte în manuscris - observații deosebit de prețioase pentru restabilirea adevărului privind originea conștiinței romanității la români: „huomini pastorali, di bello aspetto, di corpo dritto et elevato, di pazienza bellicosa e di tanta alterezza, che cosi ignobili referiscono la lor prima origine alia Nobilta Romana. Confondo colle schiave molte parole Romane ma traviate dalla vera pronuncia, e per non imprimer alcuna macchia nel sangue non cercano la conservatione de' Posteris con altri maritaggi che con le persone paesane.”³²

În anul 1601 apărea la Pesaro lucrarea lui Mauro Orbini, *Il Regno de gli Slavi*. Abatele maltez este, poate, primul campion al ideii panslaviste. În concepția sa, slavii alcătuiesc poporul cel mai nobil, mai viteaz și mai vrednic de pe continentul european, din care s-au născut și popoarele germanice („... li Gothi, Ostrogoti, Visigothi, Gepidi, Geti et essi Vandali furono di natione et lingua Slaua...; Alani sono Slaui...”).³³ Mauro Orbini știe că și românii se servesc de limba slavă, căci dacii „furono veri Slaui”, dar Traian i-a învins, izgonit și înlocuit cu romanii: „Et da qui viene, che al presente si paria nella Dacia con vna lingua, che pare sia fatta e composta di molte altri... Nondimeno si vede, che la lingua, che hora si troua in Dacia, ha molti vocabuli degli Slaui...”³⁴ În panegiricul scris de Orbini „națiunii sale slave” („alia mia natione Slaua”) nu găsim așadar, exprimată cu claritate ideea originii romane a românilor. Aluzia la cucerirea și colonizarea Daciei, ca și afirmarea utilizării limbii slave de către români doar în actele publice și biserică, atestă, indirect, că Mauro Orbini avea cunoștință de originea romană a poporului român; de altfel, între autorii citați de Mauro Orbini figurează majoritatea umaniștilor care s-au exprimat până la el despre romanitatea carpato-dunăreană.

Pietro Luccari („Gentilhuomo Rauseo”) și-a scris cronica în anul de apariție a istoriei lui Orbini, pe care o folosește de altfel pe larg. În privința originii romane a românilor, Pietro Luccari este mai clar decât contemporanul său Mauro Orbini: cu ocazia expunerii pretinsei misiuni a lui Niccolo Luccari la Vlaiacu-vodă („Vulaico Re di Valachia”), Pietro Luccari descrie pe scurt Țara Românească: „La Valachia è posta di là dal Danubio... hà animali grossi, e minuti, con i quali ne nutrisce tutta la Romania: la gente segue le ceremonie de' Greci, e paria con la lingua latina corrotta, e alterata da' vocabuli forestieri. Fù fatta de Traiano Imperadore prouincia del popolo Romano et vi mando molte colonie de'suoi; i quali cacciato il parlare de'Gothi, introdussero il latino, che i barbari domandano Vulaco, onde nacque il nome alla prouincia...”³⁵

²⁹ Hurmuzaki, XII, p. 94, nr. 1, cf. mai sus p. 158.

³⁰ Vezi A. Iordan, *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, în „Revista Istorică Română”, V-VI, 1935-1936, p. 361-381.

³¹ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LIX-LXV.

³² Apud D. Găzdaru, *Publicații rare sau necunoscute despre limba și poporul românesc*, în „Cuget Românesc”, VI, 1957-1958, p. 91 (37).

³³ Don Mavro Orbirii Ravseo, *Il Regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni Historia*, In Pesaro, 1601, p. 102 urm.

³⁴ M. Orbini, *op. cit.*, p. 135; cf. și p. 103. Despre „Scandinavia” afirmă că ea „fu l' antica patria de gli Slaui” (p. 5-6), dar și Sarmatia „fù già commune patria di tutte le genti, che hora chiamono Slaue, le quali sortirono diversi nomi” (p. 103).

³⁵ Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto de gli annali di Ravsa, litri qvattro*. In Veneția, 1605, p. 47. Pentru data redactării, cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. LX. Pe frontispiciul cărții se află o stampă reprezentându-l pe Luccari: „Iacobvs Petri Luccari, Anno D.N. MDCI”. Luccari a cunoscut (ca și L. Soranzo), un letopiseș moldovenesc scris în limba română; cf. I. Minea, *Letopiseșele moldovenești scrise slavonește*, în „Cercetări Istorică”, I, 1925, p. 349-350; vezi și o afirmație confuză a lui A. M. Nour, *Balaci și Bălăcenii*, în „Revista Istorică”, XVIII, 1932, p. 21 („pe la 1392, un istoric raguzan, Luccari, zice...”).

Geniul personalității lui Mihai nu s-a manifestat doar pe câmpul de luptă. Domnitorul român urmărea un singur scop suprem: eliberarea de sub jugul otoman a Țării Românești și consolidarea independenței cucerite. Atunci când sistemul de alianțe creat în vederea luptei antiotomane amenința realizarea acestui scop, abia atunci Mihai și-a dat seama de necesitatea cuceririi celorlalte două țări române. În aceste acțiuni se va releva cu claritate personalitatea complexă - politică, militară și diplomatică - a lui Mihai-vodă. Mobilul unirii³⁶ celor trei țări române a fost de natură politică; unirea aceasta a avut înainte de toate un caracter personal, cu toate că nu putem nega existența unei conștiințe românești colective, prezente în toate cele trei țări române,³⁷ dar încă dominată de particularismul politic medieval.

Mihai și-a dat seama de importanța capitală pe care o avea stăpânirea Ardealului în ansamblul celor trei țări române,³⁸ dovadă măsurile cuprinzătoare pe care le-a luat ca domnitor efectiv. Această politică se explică prin situația românilor din Transilvania; dar ea i-a atras ostilitatea nobilimii maghiare din Transilvania, reflectată puternic în izvoarele vremii. Această schimbare de atitudine a nobilimii maghiare se poate exemplifica cu un caz tipic, cel al lui Ștefan Szamosközy (cca 1565-1612).³⁹ În timpul studiilor sale la Heidelberg și Padova, Szamosközy manifestase preocupări tipic umaniste; un prim rezultat al acestor preocupări este lucrarea sa *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*, apărută în 1593 la Padova (ed. a II-a a apărut în 1598 la Frankfurt) și dedicată protectorului său, cancelarul W. Kowachoczy. Capitolul al treilea este consacrat Daciei romane. Șt. Szamosközy se ocupă mai întâi de vestigiile romane din Dacia: inscripții, ruine, șanțuri, conducte; dar, mai de mirare i se pare faptul că romanii au lăsat în „Dacia vetus” („hodie Transyluania, Transalpina el Moldauiia est”), urme vii: colonia romanilor s-a transformat în neamul românilor. În comparație cu cele trei națiuni privilegiate din Transilvania, românii se află într-o situație net inferioară. Dar, ei sunt urmașii romanilor și această descendență este atestată de limba lor care s-a desprins din limba latină, la fel ca și limba italiană, spaniolă și franceză. Ei înșiși se numesc „romani”. Denumirea lor nu derivă din „Flavus” cum pretinde Bonfini, ci din denumirea dată de către unguri strămoșilor românilor din Pannonia...⁴⁰

³⁶ Vezi Șt. Ștefănescu, *Michel le Brave „Restitutor Daciae”,* în „Revue Roumaine d' Histoire”, VII (1968), 6, p. 899-913. De acțiunea lui Mihai se leagă nu numai o serie de mărturii asupra restituirii Daciei (cf. A. Armbruster, *Evoluția sensului denumirii de „Dacia”, loc. cit.,* p. 440-441), ci și anumite aluzii la legătura dintre romanitatea românilor și Imperiul Habsburgic, „romano-german”; vezi de exemplu N. Reusner, *Rerum memorabilium in Pannonia... narrationes illustres variorum et diversorum auctorum recensentes...*, Francofurti, 1603, p. 325 urm.; I. Decius Barovius, *Commentariorum de rebus Hungaricis ac Transilvanicis decas decima*, în M. G. Kovachich, *Scriptores rerum Hungaricarum minores inediti*, II, Budae, 1798, p. 237 urm.; cf. și Hurmuzaki, III / I, p. 295 urm.; XII, p. 1227-1228; Al. Marcu, *Reflexe care ne privesc într-un Ariosto din 1603*, în „Studii Italiene”, IX, 1942, p. 5-8. Lucrarea lui W. Dilich, *Kurtze Beschreibung und eigentliche Abrisse dem Länder vnd Festungen, so der Türcke bisz dahero in Europa, besonders aber in Vngarn, Sclavonia, Dacia, Dalmatia und Griechenlandt zum theil mit Krieg angefochten, zum theil aber gantz vnder sein Joch bracht, sampt der Vngarischen Chronica*, Cassel, 1609, conține vagi aluzii la trecutul roman al românilor precum și la unitatea teritoriului românesc (vol. I, p. 362 urm., vol II, f. I-II).

³⁷ Ea se constată astfel, chiar în vremea lui Mihai. Boierii ostili lui Mihai argumentau în 1598 cererea lor de a li se trimit domn pe Simion Movilă (fratele lui Ieremia), prin dorința de unire cu Moldova pentru că „noi suntem cu toții de aceeași limbă și de aceeași credință” cu moldovenii; cf. Hurmuzaki, Supliment, II / 1, p. 488.

³⁸ O însemnare autografă a lui Mihai confirmă această afirmație: „Și hotaru Ardealului pohta ce am pohtit, Moldova, Țara Românească”; cf. N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 4; Șt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Vodă Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei – 1600*, București, 1916, p. 7.

³⁹ Date biografice și bibliografice la I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928, p. 7 urm.

⁴⁰ „Ac alii quoque lapide manifeste ostendunt, Romanas colonias eam regionem inhabitasse, a quibus variis bellorum tempestatibus fortunaque loci dispersae, in eo tractu supersunt, Valachorum familiae, quae sane gens nunc soli nata servituti, nihil est aliud quam Dauorum Parmenorumque turba, vt non temere veterum Danorum regionem vna cum fortuna occupasse videantur... Nec eos quisquam colonas Romanas vnquam fuisse censeret nisi lingua originem proderet, quae licet tot seculorum spacio in catalectum quendam degenerauerit, non obscure tamen Latinus sermo in ea agnosci potest. Quin etiam sese adhuc Romanos appellant, cum tamen nihil Romanae indolis habeant. Vetus Latina lingua, in quatuor praecipuas, longaeque discrepantes dispertita est dialectos, in Italicam, Gallicam, Hispanicam, Valachicam, in quarum singulis Latina linguae vestigia non dubiis indiciis elucet. Nec minim fuit gentes, toto coelo terraeque dissitas, ab origine suae linguae tam procul discessisse, nec enim mutuo commercio verborum, vti ob regionum interuallum potuerunt... Dicti sunt Valachi non a Flauo, vt Bonfinius et alii comminiscuntur, sed quia aborigines eorum

Umanistul maghiar a suferit mult în timpul stăpânirii lui Mihai în Transilvania. De aci se explică și cuvintele aspre la adresa românilor în general și la cea a lui Mihai în special.⁴¹ La moartea lui Mihai Viteazul, Szamosközy compune un epitaf în care-l judecă aspru pe Mihai („Nero verus”).⁴² Schimbarea de atitudine se manifestă și în privința opiniei sale despre originea românilor: ei nu sunt înrudiți cu romanii și nu sunt urmași ai coloniei italice transplantate de Traian în Dacia. Galienus a mutat pe romanii din Dacia în sudul Dunării unde au rămas; dacii, romanizați sub jugul stăpânirii bicentenare a romanilor, au păstrat limba latină; aceasta s-a transformat apoi în limba română, proprie foștilor daci romanizați care au devenit români.⁴³

Reprezentanții nobilimii maghiare din Transilvania l-au urât pe Mihai Viteazul și poziția lor s-a exprimat atât în actele oficiale ale vremii cât și în istoriografia maghiară. Această constatare nu se poate însă generaliza; nu toți reprezentanții nobilimii maghiare de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor au fost ostili românilor. Se întâlnesc, mai ales la autori maghiari din afara Transilvaniei, dar foarte buni cunoscători ai realităților românești, afirmații obiective, nealterate de teama că românii ar amenința cu știrbirea privilegiilor tradiționale ale „națiunii” maghiare. Astfel e cazul episcopului Nicolae Istvánffy (1535 sau 1538-1615), istoric și diplomat iscusit al lui Rudolf al II-lea care a vizitat în mai multe rânduri țările române.⁴⁴ În opera sa istoriografică (publicată postum) Istvánffy își propune să continue *Decadele* lui Bonfini, adoptând totodată de la acesta spiritul umanist ce-i domină opera. Aserțiunea despre originea romană și-o intercalează în cadrul narării războaielor purtate de Petru Rareș împotriva lui Soliman Magnificul: „Duas Valachias, quae hoc tempore Moldaviae et Transalpiniae nomine censentur, simul cum Transilvania, veteres uno Daciae nomine appellabant: fuisseque in eam Romanorum colonias deductas, praeter innumera antiquitatis monimenta saxi et marmoribus incisa et adhuc extantia, illud etiam argumento et testimonio est, quod incolae Romana lingua quamquam corrupta, vtuntur, quae Hispanicae et Gallicae atque etiam Italicae adeo similis est, vt non magno labore ad mutuum sermonis commercium, intelligi queat...”⁴⁵

a Pannonibus Olaz vocantur, hinc Olachi, ac additis literis tandem Valachi sunt dicti. Fit autem saepe vt in vernaculo indigenarum idiomate, peregrinas originationes imperiti linguarum confingant...” (Stephanus Zamosius, *Analecta lapidum vestistorum et nonvillarum in Dacia antiquitatum*, Francofurti ad Moenum, 1598, p. 12; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 41-43 traduce acest citat). În *Rerum Transylvanarum pentadis quintae. lib. V*, Szamosközy face o nouă aluzie la latinitatea limbii române: „Is Michaël Ban Italicae quoque linguae quae Valachorum congener dialectus est, non ignarus, supra omnes Boiēres eminebat, canicie iuxta ac opinione prudentiae inter suos spectabilis;” *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, XXVIII, p. 285.

⁴¹ Vezi I. Crăciun, *loc. cit.*, passim.

⁴² I. Crăciun, *loc. cit.*, p. 159.

⁴³ Noua teorie a lui Szamosközy s-a păstrat grație utilizării manuscrisului *De Originibus Hungaricis* (sau *Hungarorum*) de către L. Toppeltinus care reproduce întocmai teoria lui Szamosközy adăugând însă: „Sed ridicula magis est Samoissij consequentia quam vera” (L. Toppeltinus, *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lugduni, 1667, p. 53); vezi I. Crăciun, *loc. cit.*, p. 10 urm.; I. Minea, *Despre două cărți citate de Miron Costin*, în „Revista Istorică”, XII, 1926, p. 332-335 (reprodus ca adaos la I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul - scriitorul - domnitorul*, Iași, 1926, p. 408-411; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 41-43). În noua teorie a lui Szamosközy, așa cum ne-a transmis-o Toppeltinus, constatăm cu ușurință influențe ale teoriei polone a lui Bielski precum și anumite prelucrări și adaptări ale propriei sale teorii expuse în *Analecta lapidum*. Cuvintele dușmănoase la adresa românilor nu se află izolate la Szamosközy; o seamă de cronicari maghiari ai vremii s-au exprimat în termeni asemănători, fără a stăruie însă asupra originii românilor; cf. I. Crăciun, *Știri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvan Francisc Mika*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, IX, 1943-1944, p. 498-508. Mai ponderat este episcopul D. Napragyi, pe care Mihai îl păstrase în guvernul ardelean în calitate de cancelar; vezi memoriul său *Status Transylvaniae* trimis în anul 1602 lui Rudolf II în *Monumenta Comitatus Regni Transsylvaniae*, V (1601-1607), p. 162-174; despre români face, între altele, următoarea afirmație: „Isti propter linguam peregrinam difficulter converti in fidem Catholicam possunt” (*ibidem*, p. 168; memoriul se află și în manuscris la Arh. Stat. Sibiu, ms. DD 1-4, nr. 101).

⁴⁴ În 1598 îl aflăm la Târgoviște; descriind întâlnirea sa cu Mihai, el îi schițează portretul fizic (Hurmuzaki, XII, p. 362). „Vaivoda est staturae procere, nigra coma barbaque, facie quoque subnigra, severa; sinister, reputativus, animosus”.

⁴⁵ Nicolaus Istvánffy Pannonius, *Historiarum de rebus Vngaricis libri XXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 219. Descriind Transilvania, el combate teoria colonizării sașilor de către Carol cel Mare, arătând că ei au fost chemați de către Geysa II; continua apoi: „Caeteras partes (Transsylvaniae) Valachi et Siculi inhabitant, illi Romana, Vngarica hi vntes lingua...” (*ibidem*, p. 220). O poziție intermediară între Szamosközy și Istvánffy în ceea ce privește atitudinea față de români o ocupă iezuitul Ștefan Szánto, zis Arator (1540-1612), prezent spre sfârșitul veacului al XVI-lea în

Episcopul maghiar susține așadar atât caracterul unitar al celor trei țări române cât și originea romană a românilor, atestată înainte de toate de „limba romană”, foarte asemănătoare cu spaniola, franceza, „ba chiar și cu italiana.”⁴⁶

§ 2. LEGĂTURA LUI MIHAI

În timpul domniei lui Mihai Viteazul se generalizează șerbia (legarea de glie) în Țara Românească. Măsura luată de către domnul muntean, cunoscută îndeobște ca „legătura” (*tăcmăjenia*) lui Mihai, îl evidențiază clar ca exponent al clasei domnitoare, ca produs tipic al vremii sale. Mihai Viteazul nu a introdus șerbia în Țara Românească. Existența ei se poate constata mult timp înainte de domnia lui. Dar el a oficializat-o și a generalizat-o printr-un așezământ (nedescoperit încă) ce i-a conferit caracterul instituțional timp de un veac și jumătate.

Nu ne propunem să analizăm instituția medievală a șerbiei românești decât sub raportul terminologic. Șerbia s-a încetățenit în Țara Românească sub denumirea de *rumânie*, iar șerbii au fost desemnați în documentele vremii prin termenul de *rumâni*.⁴⁷ Pe bună dreptate se pune întrebarea: cum s-a ajuns la situația ca etniconul poporului român, numele național al unei colectivități întregi, să se aplice unei categorii sociale inferioare? Considerații preliminare vor ușura elucidarea acestei probleme. Aplicarea unei noțiuni cu conținut etnic la realități sociale sau, invers, aplicarea unor expresii cu conținut social la unele comunități etnice se pot constata și în afara mediului românesc; e suficient să ne amintim raportul dintre slav-sclav; sârb-șerb; franc-frank (om liber); creștin-creștianin; polon-polianin etc.

După această constatare se impune încă una: este îndeobște cunoscut faptul că, în urma așezării unei populații migratoare peste cea autohtonă, se ajunge la o restructurare socială bazată înainte de toate pe regimul privilegiilor elementului străin, dominant, și pe regimul obligațiilor elementului autohton, dominat, față de cel străin. Restructurarea aceasta este la început bipolară, corespunzătoare celor două comunități etnice. Aci trebuie căutate rădăcinile alterării noțiunilor etnice în sens social.⁴⁸ Elementul străin a avut adesea și un rol de catalizator al stratificării sociale incipiente în însăși structura elementului autohton.

Revenind la realitatea română, se degajă următoarele ipoteze în lumina constatărilor precedente.

Transilvania, izgonit apoi și refugiat la Olmütz. Arator a descris în anul 1600 Transilvania remarcând și prezența românilor: „Valachi olim fuerunt coloniae Romanorum et loquuntur corrupta Italica lingua, sunt rudes et silvestres homines, sunt pastores ovium incolunt montes et silvas et nobilium Vngarorum sunt coloni...”; cf. *Brevis etl succinta descriptia quo tempore et occasione haereses in Vngariam et Transylvaniam fuerint inveciae, quem progressum habite rint et quis modus sit eas extirpandi*, Per Rev. Patrem Stephanum Aratorem S. Jesu, Anno Domini 1600, apud Fr. Müller, *Materialien zur Kirchengeschichte Siebenbürgens und Ungarns im siebzehnten Jahrhundert*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XIX, 1884, p. 594. Pentru autor vezi A. Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory, II*, Budapesta, 1913, passim. Descrierea e reproducă și în A. Veress, *Annuae Litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory (1579-1613)*, Vesprimii, 1921, anexă (p. 199-201); pentru autor vezi *Călători*, II, p. 486 urm.

⁴⁶ La începutul veacului al XVII-lea, niște greci care-l vizitează pe Martin Crusius (1526-1607) îi comunică acestuia următoarele: „Lingvam latinam in Walachia didicerunt. Vaivodas hodie (Moldaviae Hieremias; Walachiae Radul)”; cf. E. Stănescu, *O scrisoare a umanistului Martin Crusius către Mihai Viteazul*, în „Studii”, XVII (1964), 2, p. 326, n. 11.

⁴⁷ Lucrările de bază asupra *rumâniei* atât ca instituție cât și ca terminologie sunt: C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* (1915); idem, *Despre rumâni* (1915), întrunite în *Studii de istorie socială*, București, 1943; P. Cănel, *Despre „rumân” și despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*. București, 1921; I.C. Filitti, *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV-XVII*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., Seria III, tom. XIII, 1932-1933, p. 371-399; D. C. Arion, *Vlahii, clasă socială în voievodatele românești*. București, 1940; P. P. Panaitescu, *Problema originii clasei boierești*, în *Interpretări românești*, p. 33-80; Șt. Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor „vlah” și „rumân” pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV-XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 63-75; FI. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Aspecte ale rumaniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor”, II, 1960, p. 226-247.

⁴⁸ Vezi analiza schimbării sensurilor termenilor de *Romanus* și *Francas* în epoca merovingilor la Gh. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul roman*, București, 1940, p. 69-71.

La venirea și așezarea popoarelor migratoare în spațiul românesc, acestea au intrat în contact direct cu populația autohtonă, aplicându-i înainte de toate o denumire care-i reda esența, dar și caracterul fundamental deosebit față de ele: romanitatea. *Vlah* (și variantele sale) a avut inițial un conținut pur etnic, național în sens medieval. Conform cu evoluția raporturilor dintre elementele străine, dominante sau influente (slavii înainte de toate) și masa populației autohtone pe de o parte, și potrivit cu stratificarea socială în interiorul masei românilor pe de altă parte, se constată și o stratificare națională: *vlah* capătă un sens social, desemnând întreaga masă neprivilegiată a românilor. Pe măsura stratificării sociale a acestei mase în sensul unei aserviri progresive, oglindite în terminologia vremii⁴⁹ tinde să desemneze categorii sociale inferioare, nelibere, aservite. Procesul aservirii țărănimii române era destul de avansat la finele veacului al XVI-lea. Legătura lui Mihai îl constată, îl legalizează și-l încheie extinzându-l asupra întregului teritoriu al Țării Românești.

Concomitent cu procesul de stratificare socială, societatea românească cunoaște un alt proces, de esență culturală și națională, accentuat și el la sfârșitul veacului al XVI-lea: înlocuirea limbii slavone cu cea română în tot mai numeroase sectoare ale vieții. Între aceste două procese nu există raporturi esențiale, în afară de unul singur: *rumân*, în sens social, este traducerea exactă a lui *vlah* cu conținut social, ambele expresii desemnând în Țara Românească categoria de țărani șerbi, corespunzător *vecinului* moldovean și *iobagului* transilvan.⁵⁰ Acesta este raportul real dintre *rumân* și *vlah*.⁵¹

Desemnând, deci, sub raport social, mai întâi întreaga masă a românilor neprivilegiați, dar liberi, *vlah* a ajuns în cele din urmă să se refere exclusiv la șerb, *rumân* nefiind altceva decât traducerea fidelă a lui *vlah* care dispare pe măsură ce limba slavonă era înlocuită cu cea românească în cancelaria Țării Românești.

Dar, nu trebuie să uităm că sensul original și permanent al lui *vlah* a fost cel etnic, național-românesc. Societatea medievală românească a fost conștientă de acest fapt, ea având o conștiință precisă a sensului noțiunilor. Astfel, nu trebuie să ne surprindă cazuri în care întâlnim în documentele veacurilor XVII-XVIII termenul de *rumân* cu trei sensuri deosebite: cel național („neam românesc”, „limbă românească”), cel politic („Țara Românească”) și cel social („rumân” = șerb).

Cu toate că, în documente, termenul social are o frecvență mult mai mare în raport cu cel național și politic, el a avut existența cea mai scurtă. Prin așezămintele (reforma) lui Constantin Mavrocordat (1746) s-a pus capăt „rumâniei”. Dar termenul intrase prea adânc în conștiința vremii și în rutina cancelariilor ca să dispară o dată cu reforma domnitorului fanariot. *Rumânul* social mai trăiește documentar timp de aproximativ un veac după reforma lui Constantin Mavrocordat pentru a dispărea definitiv în prima jumătate a veacului al XIX-lea.⁵² În același veac, dar mai târziu, dispare și sensul politic medieval al lui „rumânesc” prin Unirea Țării Românești cu Moldova. Astfel, se restabilește, pe o treaptă calitativ superioară, corespunzătoare și noii epoci istorice, conținutul lui „rumânesc”. Având inițial un conținut pur etnic-național, termenul s-a îmbogățit treptat cu un sens politic medieval (*Țara Românească*), la care s-a adăugat în cele din urmă o accepțiune socială

⁴⁹ Cf. Șt. Ștefănescu, *Despre terminologia țărănimii dependente din Țara Românească în sec. XIV-XVI*, în „Studii”, XV (1962), 5, p. 1155 - 1169.

⁵⁰ Ca o curiozitate notăm faptul că în diplomația cancelariei maghiare de la începutul veacului XIII, *jobbago* desemna pe un înalt demnitar regal; cf. Fr. Schuster, *Romani-Rumoneis-rumân (iobag)-Rumân (Rumâne)*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, 59, 1936, p. 312-315.

⁵¹ E. Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești. Mărturii interne. Român-românesc în textele românești din veacurile XV-XVII*, în „Studii”, XVII (1964), 5, p. 991 urm., discută și *Sensul de clasă socială*; mărturisim că nu putem fi totdeauna de acord cu concluziile autorului; bunăoară, când afirmă că *vlah* cu conținut social ar fi un corespondent (o traducere) al lui *rumân*, ambele noțiuni având în același timp un conținut etnic particular și general, *rumân* fiind „o formă de protest și chiar de luptă împotriva asupririi străine” (p. 996). În realitate, *rumân* nu este altceva decât un *terminus technicus* pentru „șerb”. Or, expresia de „șerb” nu a cunoscut nicăieri în societatea medievală europeană o nuanță etnică, națională care să exprime un „protest” sau chiar o „luptă împotriva asupririi străine”.

⁵² Termenul de *rumân* apare în documente destul de frecvent și după reforma lui Constantin Mavrocordat. Pentru „rumânia” în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea vezi FI. Constantiniu, *Note de istorie agrară (secolul al XVIII-lea)*, în „Studii”, XXIII (1970), 6, p. 1213-1219.

(„*rumân*” ca termen pur tehnic, fără nici un fel de implicații naționale). Dispariția accepțiunilor politice și sociale se produce în ordinea inversă față de apariția lor: termenul de *rumân* (pentru șerb) dispare primul, urmat la scurt timp de cel cu accepțiunea medievală. În cele din urmă rămâne expresia *român* cu conținut național în sens modern, transpus pe plan politic în termenul politic modern de *România*.

Domnia lui Mihai Viteazul marchează o epocă în istoria românilor, deci și în cea a ideii romanității carpato-dunărene. Grație victoriilor strălucite obținute de domnul român împotriva oștirilor turco-tătare, românii au devenit cunoscuți în întreaga Europă. Cunoașterea originii lor romane depășește cercul relativ restrâns al umaniștilor vremii, pentru a se difuza în cele mai largi cercuri ale societății europene.

Unirea celor trei țări române, înfăptuită pentru scurt timp de către Mihai Viteazul, a realizat pentru prima oară unitatea politică a neamului, el însuși unitar prin originea romană comună, limba unitară, legea ortodoxă, obiceiurile similare și destinul istoric comun. Unirea nu a fost viabilă din cauza caracterului încă predominant medieval al societății românești.

Oficializarea *rumâniei* de către Mihai Viteazul este o măsură impusă de vremea în care trăia și totodată un simbol al ei; expresia de *rumân* pentru șerb nu este altceva decât un *terminus technicus*; el a fost înțeles ca atare de către societatea medievală românească, care nu i-a atribuit niciodată un conținut național-etnic.

Domnia lui Mihai Viteazul încheie un îndelungat efort al țărilor române de a scutura jugul otoman; lupta aceasta va fi reluată abia peste un veac. În acest interval, relativ liniștit în existența istorică românească, se va produce înflorirea maximă a culturii medievale românești în sens național.

CAPITOLUL VI

POLITIZAREA NAȚIONALĂ A IDEII ROMANITĂȚII

Evoluția ideii de romanitate în prima jumătate a secolului al XVIII-lea a fost marcată și influențată de două procese de însemnătate majoră în istoria poporului român:

- Instaurarea dominației străine, de esență absolutistă, în cele trei țări române.

- Lupta românilor din Transilvania pentru emancipare politică și socială. Majoritatea teoriilor cu privire la originea romană a românilor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea se află în legătură cu aceste două evenimente. Pe de altă parte nu trebuie neglijat un fapt semnificativ: prima jumătate a secolului XVIII-lea este perioada imediat premergătoare epocii luminilor.

În literatura științifică europeană, această perioadă de tranziție e marcată printr-o primă îndepărtare de la canoanele barocului, printr-o orientare spre o anumită libertate de spirit și raționalism. Această schimbare de mentalitate care anticipează luminismul cultural se poate constata și într-o serie de lucrări istorico-geografice în care se susține originea romană a poporului român.

§ 1 ȚĂRILE ROMÂNE SUB REGIMURI DE DOMINAȚIE STRĂINĂ

Începutul celui de al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea a adus sfârșitul domniilor pământene și instaurarea regimului turco-fanariot în Moldova și Țara Românească, măsură prin care Poarta suzerană a răspuns la înțelegerea luptei de emancipare politică a țărilor române în timpul domniilor lui Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir. Regimul turco-fanariot reprezintă în istoria poporului român o perioadă de maximă exploatare și asuprire străină cu profunde prejudicii aduse vieții politice, economice și culturale.

Și cea de a treia țară locuită de români, Transilvania, a cunoscut în această perioadă înlocuirea regimului autonom și autohton cu o formulă de guvernare absolutistă străină. Ca rezultat al ofensivei răsăritene a Austriei, Imperiul Habsburgic și-a încorporat prin acțiuni diplomatico-militare succesive și progresive principatul transilvan.

Deși diferite ca aplicare, formulele de guvernare străină, atât cea habsburgică cât și cea turco-fanariotă, au însemnat pentru cele trei țări române o piedică în evoluția lor economică, politică și culturală, piedică mult mai pronunțată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Regresul cultural se manifestă, în ceea ce privește problema originii și a conștiinței neamului, prin dispariția completă a preocupărilor cronicarilor pentru elucidarea științifică a originii neamului¹ și printr-o împuținare a tipăriturilor în limba română în care apar expresii semnificative ca „neam, rod românesc,” „limba, țara românească” ș.a. Prin aceste două fenomene se adevărește încă o dată un adevăr general valabil după care orice dominație străină stânjenește evoluția culturii naționale; cultura română în epoca fanariotă este dominată de învățați greci sau grecizați și prin aceasta străină și uneori ostilă celei naționale.²

Schimbarea statutului politic și juridic al Transilvaniei a influențat de asemenea negativ viața culturală autohtonă îndeosebi cea a comunității săsești. În Transilvania autonomă, sașii ca „starea a treia” reprezentaseră o forță economică și culturală de prim ordin. Inclusă în vastul Imperiu Habsburgic, restrânsă comunitate săsească își pierde fizionomia tradițională și atât de caracteristică,

¹ În schimb, asemenea preocupări se constată la domnitorii fanarioți, înainte de toți la Constantin Mavrocordat, vezi mai jos pag. 254 și îndeosebi nota 61.

² Cronicarul grec Alexandru Amiras (?) descrie o hotărnicire în timpul lui Mihai Racoviță în termenii următori: „au mersu de au îmbiat scriind hotarul Moldovii, care să începe de la hindichiul lui Traian, împăratul Ramului și miarge până în Nistru cum să veade și astăzi,” *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, ed. Dan Simonescu, București, 1975, p. 97.

de care cabinetul de la Viena n-a ținut seamă. Rezultatul acestei politici a fost un regres economic, spiritual și cultural care a cuprins Universitatea săsească în secolul al XVIII-lea.³

Aceste transformări s-au reflectat și pe plan istoriografic. Cu o singură excepție, toate lucrările istoriografice săsești scrise în prima jumătate de veac de stăpânire austriacă în Transilvania au rămas în manuscris.⁴

În legătură cu instaurarea stăpânirii austriace în Transilvania trebuie privită și brusca schimbare de atitudine a unuia dintre conducătorii politici ai sașilor în privința descendenței dace a sașilor. Dacă această teorie putea oferi argumente istorice în susținerea unor revendicări politice în timpul principatului, ea își pierde această utilitate sub noii stăpâni ai Transilvaniei. În noile condiții, vechimea populației în acest colț al Imperiului Habsburgic nu mai impresionează pe conducătorii de la Viena. Dar dacă, dimpotrivă, se afirma că sașii au venit de fapt din teritoriile ereditare ale Imperiului German nu se putea aștepta ca Viena să-i privească cu alți ochi, favorinzându-i față de celelalte „națiuni” ale Transilvaniei, dobândirea căreia putea să pară ca un fel de recucerire legitimă? A. Scheiner și K. K. Klein au susținut că schimbarea atitudinii lui Franck este un rezultat exclusiv al evoluției sale științifice.⁵ Noi credem că această trecere pe o poziție diametral opusă a comitetului sas nu este străină de unele preocupări și aspirații politice.

După cum la demonstrarea tezei originii dace a sașilor, autorii acesteia se opriseră și asupra originii românilor, tot așa și oponenții ei se vor ocupa de romanitatea românilor.

Groparul teoriei geto-daco-gotice este considerat pe bună dreptate a fi comitele sașilor Valentin Franck von Franckenstein (1643-1697). În lucrarea sa *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania* (apărută la Sibiu în anul 1696, în același an a fost editată și o versiune germană, ediția a II-a apărând la Cluj în 1697), înaltul demnitar sas combate cu hotărâre teza originii dace a sașilor, arătând că aceștia au emigrat din Germania în Transilvania în veacul al XII-lea. După ce analizează situația celor trei națiuni privilegiate, Valentin Franck von Franckenstein continuă: „Extra praedictas principales Transylvaniae Nationes, de quibus hactenus actum, vetustiores sunt Valachi, quos aliquando latine Romanos,⁶ hungarice Olá denominatione ab Italia petita (Hungaris enim Italus, Olasz, Italia autem Olasz Ország dicitur), nuncupamus: pure Germanice, Valachus est Walach, Saxonico-Germanice, Bloch, unde Blaccorum nomen ortum. Idem vero Valachi, seipsos Romun, id est Romanum, vocant.”⁷

În continuare, autorul arată că este foarte îndoielnic că românii și-ar trage originea de la *Flacciani* (după Flaccus) sau de la *Volgachi* (după Volga): „Existimamus tamen, veriore esse illam sententiam, qua statutur, e colonis eos Romanis, Trajani Imperatoris, quibus, facto per Danubium pilis lapideis ponte, miro artificio Regem Gottorum⁸ Decebalum, magnis cladibus attritum vicerat, supermansisse.”⁹ Pentru aceste bătălii și cuceriri încă mai stau măturie Columna lui Traian la Roma precum și nenumăratele inscripții, statui și monede romane din Transilvania.¹⁰ Eruditul comite caută apoi să explice prezența urmelor slave în limba română (scrierea chirilică), confesia ortodoxă adoptată de români precum și - cel dintâi dintre istoricii sași - existența ramurilor sud-dunărene ale românilor: „Quod vero successu temporis, Leges, Mores, Scripturam et Religionem ipsam mutaverint, sine omni dubio, inde factum: quod superioribus seculis, Russiae

³ Dar, chiar în a doua jumătate a veacului ea trecuse de punctul critic, redresându-se în procesul de trecere de la stadiul medieval la o comunitate etnică modernă, care a cunoscut în veacul al XIX-lea o înflorire economică și culturală impresionantă.

⁴ Făcând această afirmație nu luăm în considerație lucrările unor autori sași tipărite în afara granițelor Transilvaniei.

⁵ A. Scheiner, *Das Hohelied Salomonis in der siebenbürgisch-sächsischen Sprache. Beitrag zu einer Geschichte siebenbürgisch-deutschen Sprachgefühls*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, XLV (1930), 3, p. 47 urm.; K. K. Klein, *Das „Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte”. Die Gothen-Geten-Daken Sachsengleichung*, în vol. *Transsylvania*, p. 126 urm.

⁶ Frank este singurul autor sas care afirmă că românii sunt numiți *Romani* în limba latină.

⁷ Valentin Franck von Franckenstein, *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transylvania*, Cibinii Transylvanorum, 1696, p. 26.

⁸ Toți adversarii originii daco-getice a sașilor continuă, însă, să identifice pe daci cu goții.

⁹ V. Franck von Franckenstein, *op. cit.*, p. 27.

¹⁰ *Ibidem*, p. 28.

Albae populus, sedes novas quaesiturus et domicilium mutaturus collectis vasis, non tantum Bulgariam sed utramque insimul Danubii ripam impleverit, ac versus meridiem quidem, populos Illirios, in partibus vero cis-Danubianis, in quibus Valachia, Moldaviaque sita est, Romanas invenerit colonias: Facta de inde Nationum diversarum, partim per connubia, partim per varia commerciorum genera coalitione, lingvae etiam commixtae sunt. Ac in Bulgaria quidem, Mysia et vicinitate proxima, Ruthenica cum Illyrica in Valachia vero et Moldavia, eadem Ruthenica cum latina confusa est, uti ex idiomate Valachico clare et aperte constat. Hinc est, quod praedictae coloniae non lingvam tantum, sed Scripturam quoque et Religionem Ruthenicam, quae a Graeca nihil dissidet, communem habeant, Sacraque sua, Ruthenica...”¹¹

Opusculul lui Franck a cunoscut o circulație foarte largă; el a fost apreciat de contemporanii săi, între care cel mai ilustru a fost Gottfried Wilhelm Leibniz.¹²

Demn de reținut mai e și faptul că Franck este primul sas care a scris versuri în limba română (traduceri libere din Ovidiu), apărute la Sibiu în anul 1679.¹³

În urma ofensivei declanșate de Franck împotriva teoriei dace, aceasta intră într-o criză prelungită și dispare în cursul veacului al XVIII-lea. Un alt sas transilvan de amplă respirație spirituală și de o erudiție excepțională este Marcus Fronius (1659-1713), originar din Brașov, orașul căruia i-a consacrat foarte multe scrieri. Jurnalele sale acordă o mare importanță răscoalei „curuților” sub Francise Rákoczi. Consemnând intervenția armată a românilor în 1705, Fronius serie următoarele, ce denotă o capacitate extraordinară de anticipație: „si desueta semel arma induat Romanorum ista progenies viresque noscat suas, verendum est, ne iugo excusso Imperium Transylvaniae affectet.”¹⁴

Dar afirmarea romanității românilor nu se întâlnește numai în lucrări săsești consacrate „națiunilor” din Transilvania; o scriere iezuită de la începutul veacului al XVIII-lea despre secui conține următoarea digresiune în trecutul Transilvaniei: „Terram hanc siculicae nationis, ante aduentum eorum, possidebant primum Getae, Daci, postea Gothi, et mixta ex Getis, Dacis Gothisque Gepidae dicti, eo quod Getarum fuerint sedes. Deinde Romanorum posterī, Valachi, dicti Saliari et Alutani, et quidem Saliari ex eo, quod tractus salsorum montium ingentium, ibi sit, unde et aliis salem copiosa distrahunt, et ipsi adnutum eo utuntur. Alutani autem a fluvio Aluta, in cuius tractu per longum habitabant... Et tam pura, sine mixtionibus cum aliis gentibus haec natio siculica sola permansit, ut licet proximos et vicinos habeat magna ex parte Saxones et eorum pagos ac aliqua ex parte Valachos ad orientem quidem Moldauos, et aliqua ex parte Transalpinos, qui omnes Valachi, Romanorum posterī...”¹⁵

¹¹ *Ibidem*, p. 29-31. Pasajele acestea au fost traduse în limba română de Aurel A. Mureșianu, *O nouă contribuție la istoria românilor în evul mediu*, în „Țara Bârsei”, VIII, 1936, p. 409-410.

¹² K. K. Klein, *loc. cit.*, p. 127-128. Celebrul filozof german G. W. Leibniz (1646-1716) avea cunoștință de latinitatea românilor, dobândită probabil din opusculul comitelui sibian (cf. Egon Hajek, *Die Hecatomb Sententiarum Ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein*, Hermannstadt-Sibiu, 1923, p. 34-37). Între numeroasele sale studii asupra limbilor, se numără și un memoriu din 1712 către Petru cel Mare în care se afirmă: „Il y a encore d'autres langues, fort peu étendues, comme le valaque, qui dérive en grande partie du latin, reste d'une colonie romaine...” (cf. „Revista Istorică”, XXVIII, 1942, p. 158-159). În celebrul *Otium Hanoveranum*, Leibniz notează „De Walachis vel Blachis omnes consentiunt lingvam plurimum habere latini” (cf. E. Hajek, *loc. cit.*, p. 35-36 n., vezi și G. Bonfante, *Leibniz e la lingua romena*, în „Cahiers Sextil Pușcariu”, II (1953), 1, p. 60-62; M. Baffi, *Un problema sempre attuale: La romanità dei romeni*, în „Studi Romani” III, 1955, p. 556-558). Un alt mare filozof din prima jumătate a veacului al XVIII-lea care și-a îndreptat atenția și asupra trecutului țărilor române și având cunoștințe despre romanitatea românilor a fost G. Vico (1668-1744); cf. N. Iorga, *Un mare gânditor italian despre luptele din sud-estul Europei, Giambattista Vico*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., Seria III, tom. XIX, 1937, p. 331-344 (îndeosebi p. 338).

¹³ Vezi E. Hajek, *loc. cit.*, K.K. Klein, *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*, p. 94-101.

¹⁴ *Aus den Tagebüchern des M. Fronius*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassä*, VII, Brașov, 1918, p. 335, vezi și p. 324: „Si nunc animos a latrociniiis ad iustum bellum revocent ac arma tracta re discant, magnopere metuendum, ne redeunte in praecordia virtute Romana de imperio Transsilvaniae dimicentur (!) habit uri auxiliatrices manus Moldavas pariter et Transalpinas”.

¹⁵ *SICVLIA adcuratius quam hactenus delineata et descripta*. In lucem data et dedicata A.C. MDCCII. A.R.P. Andreae Lencrovicz e Soc. Jesu, Residentiae Vdvarhelyien. Superiori Patri multum venerando ab A.R.P. Stephano Lakatos de Oppido Vdvarhely Parocho Kozmasiensis, die 30-mo Octobris. la Arh. Stat. Sibiu, Varia, II / 5, tom. II, p. 8-9.

Se remarcă, aşadar, că în această laudă adusă secuilor se găseşte şi prilej de a afirma în două rânduri că toţi românii din cele trei ţări române nu sunt alţii decât „urmaşii romanilor” (*posterii Romanorum*).

Cea de-a doua luare în stăpânire habsburgică a Transilvaniei (după cea de la mijlocul veacului al XVI-lea) este marcată de asemenea printr-o bogată literatură informativă asupra noii achiziţii teritoriale, menită să lămurească cercurile guvernamentale vieneze despre acest colţ îndepărtat al imperiului.

Printre lucrările de acest gen merită să fie menţionat un *Additamentum*, scris probabil de un militar (juducând după scris şi fond). Amintind de colonizarea Daciei de către Traian, anonimul austriac continuă: „Eben von diesen Römern sind so vielle dörfer in der Wallachischen Sprachen und in Siebenbürgen selber so viele Inscriptiones und andere Fusstaphen des Römischen Alterthumbs Zurückge geblieben... Die Wallachen und Moldauer diese werden auff Ungarisch Ola, aufs Sächsisch Bloch und in der Wallachischen selber Romun genandt. Sie sind die ältesten und Häuffigsten, werden fast wie Leibeigene gehalten und bekommen die Unfruchtbareste Gegenden. Ihre Sprach ist ein Mischmasch von verdorbenen Lateinischen Wörtern, welches eine Anzeigung ist, dass sie aus den alten Römmern herkommen...”¹⁶

Anonimul observator al stărilor de fapt din Transilvania constată deci la faţa locului caracterul roman al românilor, confirmat atât prin vestigiile antice cât şi prin limba românilor, care constituie populaţia cea mai veche şi cea mai numeroasă dar lipsită de drepturi politice - remarcă deosebit de sugestivă arătând existenţa acestor constatări şi asocieri de idei în însuşi mediul românesc. Acest anonim găseşte însă prin analogie, chiar în situaţia inferioară a românilor transilvani o confirmare a originii lor romane: „Dieses kan man noch beyläuffig mercken, dass es Zu verwundern, in was vor Verachtung mit der Zeit die Römer gerathen sind, denn eben als auch als Galien von den Franken war eingenommen worden, so hiess man die daselbst noch übrige Lateinische Sprache Lingvam Rusticani, die bauren Sprache, weil diejenige, so sie redeten wie Slaven gehalten worden.”¹⁷

Intensificarea politicii Austriei în sud-estul european şi pătrunderea ei efectivă în acest spaţiu a avut drept consecinţă, printre altele, sporirea interesului pentru acest spaţiu al rivalilor Imperiului Habsburgic, înainte de toate al Franţei lui Ludovic al XIV-lea. În acest cadru de relaţii internaţionale se situează un mijloc de informare asupra ţărilor române, cerut de conducătorii politicii franceze; interesul acestora pentru ţările române sporise şi din cauza încercărilor lor de ieşire de sub suzeranitatea Porţii. Acest mijloc de informare se compune din numeroase întrebări privitoare la starea Moldovei şi Țării Româneşti din toate punctele de vedere. Natura răspunsurilor, îndeosebi cele referitoare la problema originii românilor, arată o influenţă polonă; ele au fost probabil redactate în Polonia:¹⁸ „Les Polonais, qui ont de l'érudition nomment ces deux provinces comme il vient d' être marqué. Il est vrai que, sans les confondre, ils semblent cependant confondre les peuples qui les habitent en nommant indifféremment les uns et les autres *Wlochy* ou *Wolochy*, et c'est apparemment la conformité qu'il y a dans ces deux noms qui a donné lieu à l'erreur qu'on attribue aux Polonais de donner à chacune de ces deux provinces le nom de l'autre; mais on trouvera que, pourvu qu'on distingue les terres, à cause de leur langage qui est pre(s)que semblable, *Wlochy* signifie en polonais l' Italie et *Wolochy* la Valachie; *Wloch* un Italien et *Woloch* un Valaque; *Wlochovie* les Italiens et *Wolochovie* les Valaques. Et quoique ce nom soit en usage parmi les Polonais en parlant de ces peuples, ce n'est pas cependant le véritable nom qu'ils leur donnent ni celui que ces peuples se donnent eux mêmes: il fait seulement connaître leur véritable origine, qu'une constante tradition générale reçue sans aucune contestation fait venir des exilés du temps de

¹⁶ *Additamentum P.W. Einige Zugaben und Anmerkungen über den Sibenbürgischen Staat A. 1708*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. B 1-5, nr. 92, f. 81-89.

¹⁷ *Additamentum*, loc. cit., f. 90.

¹⁸ Pentru datarea (între 1711-1714, probabil 1712), autorul şi împrejurările redactării descrierii, vezi C. C. Giurescu, *Une enquête française sur les Principautés roumaines au commencement du XVIIIe siècle*, în „Melanges de l' École Roumaine en France”, II, 1924, p. 39-63; A. Sacerdoţeanu, *Du nouveau concernant une enquête française sur les Principautés roumaines au commencement du XVIIIe siècle*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, VI, 1929, p. 55 urm. (datează scrierea cu anul 1714).

l' Europe des Romains qui ont peuplé ces deux provinces qui étaient auparavant désertes ou peu habitées... La langue qu' on parle dans la Moldavie et dans la Valachie est composée de latin et d' italien corrompus, et ceux qui ont quelque connaissance de ces deux dernières langues trouvent dans les autres quelques mots entiers de celle-ci et quelques autres qui y ont du rapport. Il semble que cette seule raison suffirait pour persuader que ces peuples viennent effectivement des exilés des Romains, quand même on voudrait douter de la tradition...¹⁹

Autorul anonim al acestei descrieri a țărilor române (considerată a fi cea mai amănunțită descriere franceză până la începutul veacului al XVIII-lea) afirmă atât unitatea de neam a românilor cât și descendența lor romană și latinitatea limbii lor. Totuși se constată anumite rezerve în aceste afirmații, explicabile prin poziția autorului, influențată vădit de modul polon de prezentare a originii românilor; autorul anonim nu poate însă nega existența unei tradiții autohtone a romanității, opusă teoriei exilaților.²⁰

Scurt timp după moartea lui Valentin Franck von Franckenstein, preocuparea față de romanitatea românilor redevine actuală la autori sași care scriu despre originea lor după concepția comitelui sibian. Argumentele acestuia au fost reluate și amplificate de urmașii săi. Cel dintâi dintre aceștia a fost un alt fruntaș al sașilor, Andreas Teutsch (1669-1730) „judex regius Cibiniensis”. Lucrarea sa rămasă în manuscris *Historia Regni sive Principatus Transylvaniae* este dedicată chiar lui Valentin Franck von Franckenstein și scrisă în al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea.²¹ Teutsch combate teoria geto-daco-gotică, arătând că sașii au fost aduși în Transilvania pe timpul regelui Geyza al II-lea. El începe istoria Transilvaniei, „parte a vechiului regat dac”, cu cucerirea romană și supunerea dacilor pentru care stă și astăzi mărturie Columna lui Traian. Teutsch continuă apoi: „In diesem Servilen Zustande verblieben die Dacier bey nahe 200 jähre bis selber unter unter (!) dem Kayser Gallieno sich ermunterten und wieder ihre Beherscher die Römer die Waffen engriffen, auch sehr glücklich waren Ihr Joch abschüttelten und endlich unter Aureliano sich in ihre wöllige Freyheit setzten, wobey sie denn und denjenigen Röhmern unter ihnen zu leben verstatteten, welche ihrer Herschaft sich gutwillig unterworfen. Diese seyen *die heutigen Walachen*, welche sich in ihrer Sprach *Rumuin* nennen, die andern wurden wieder alle in Welschland verjagt.”²² Dominației dace i-a pus capăt abia invazia hunilor, dacii dispărând, după Teutsch, complet de pe scena istoriei. Teutsch arată în continuare că, pe lângă „națiunile” privilegiate, în Transilvania se găsesc numeroase alte națiuni: români, sârbi, bulgari, evrei, greci, armeni, anabapțiști (!), ȣigani. Despre români, eruditul sas susține: „Die Walachen sind an der Zahl die stärksten und halten alle Siebenbürgische Scribenten davon, dass dieselben von den Römischen Colonien, als Kayser Trajanus der Gothen König Deceballum überwunden und ganz Dacien sich

¹⁹ Hurmuzaki, Supliment, I / 1, p. 417-418, 422. Acest „chestionar” a mai fost publicat o dată de Al. Odobescu în Supliment, I / 3, p. 5-11, comentat apoi de C. C. Giurescu, *loc. cit.*, și de A. Sacerdoțeanu, *loc. cit.* (la p. 62 pasajul despre latinitatea limbii: „Dans le commerce ordinaire on parle la langue moldave dont le fond est un latin et un esclavon corrompu, auquel on a ajouté du grec, du turc, du polonois et du moscovite...”). În rest, diferitele ediții nu se deosebesc mult. Tot la începutul veacului, un anonim călător din slujba lui Carol al XII-lea observă că foarte multe cuvinte din limba română se potrivesc cu cele latine; el mai afirma că această limbă se vorbea deopotrivă în cele trei țări române, exemplificând-o cu unele expresii; cf. *Reisebeschreibung von Pultawa durch das Desert Dzike Pole nach Bender und durch die Wallachey und Moldau nach Deutschland*, s.l., 1714, p. 193-194, 220.

²⁰ Aceeași teorie o susține și ofițerul suedez Erasmus Schneider von Weismantel (1688-1749) în jurnalul său, descriind șederea sa în Moldova (1710-1714) în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat. El afirmă descendența romană a românilor și latinitatea limbii lor. Dar el are o atitudine net ostilă moldovenilor; de aceea susține că „chiar după mărturia lor” li s-ar trage originea din exilați romani, ceea ce ar fi influențat firea și moravurile lor; vezi C. I. Karadja, *Ziarul lui Weismantel*, în „Revista Istorică”, XV, 1929, p. 149 -151; N. Iorga, *O nouă descriere a Moldovei în secolul al XVIII-lea, de un Suedes*, *ibidem*, XVI, 1930, p. 1-28; 85-102. Un călător contemporan, francezul Aubray de la Motraye (1674-1743) constată în Dobrogea supraviețuirea amintirii lui Ovidiu (*Voyages du Sr. A. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique*, I, Haye, 1727, p. 9; vezi și p. 203-217); vezi și John Bell of Antermomy (1691-1780), *Travels from St. Petersburg in Russia to diverse parts of Asia (1737-1738)*, Glasgow, 1765, apud Th. Codrescu, *Uricariul*, XXIV, p. 215 urm.

²¹ Catalogul manuscriselor Brukenthal de la Arhivele de Stat Sibiu indică greșit anul redactării tratatului lui Teutsch ca fiind „1696”. Această dată este de fapt anul tipăririi lucrării lui Franck, titlul căreia se află înscris la sfârșitul manuscrisului lui Teutsch. Ultima dată istorică pe care o întâlnim în *Istoria* lui Teutsch este „1717”.

²² Andreas Teutsch, *Historia Regni sive Principatus Transylvaniae*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5. nr. 83. f. 2.

unterhänig gemacht, allhier in Siebenbürgen blieben.”²³ Remarcăm, deci, că și Teutsch consideră pe români urmași direcți și puri ai romanilor care, în limba lor, se numeau „români” și care erau din punct de vedere numeric cea mai puternică „națiune” din Transilvania.²⁴

Un foarte bun cunoscător al românilor a fost Anton-Maria del Chiaro (mijlocul veacului al XVII-lea - după 1718), care a stat mai bine de șase ani în Țara Românească în calitate de secretar domnesc al lui Constantin Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat.²⁵ Scurt timp după plecarea sa din țară, el și-a scris opera principală intitulată *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, apărută la Veneția în 1718. Părțile cele mai valoroase ale acestei lucrări în ceea ce privește romanitatea românilor nu sunt cele în care del Chiaro rezumă conștiincios opiniile altor autori (Pius al II-lea, Bonfini ș.a.), ci acelea în care ne comunică propriile sale observații: românii își zic lor, țării și limbii lor, *romuni*, *rumaneasca*. Romanitatea lor este adevărată prin limba lor (care „nu este altceva decât pur și simplu o schimonosire a limbii latine”), prin uzanțe penale, obiceiuri și jocuri populare.²⁶

După mai puțin de trei decenii de stăpânire habsburgică asupra Transilvaniei, cunoștințele despre noua achiziție și despre realitățile ei etnice se generalizează în foarte mare măsură; lucrul acesta se poate vedea din înmulțirea lucrărilor generale care conțin referiri cu privire la romanitatea românilor; astfel este cazul cu scrierea lui Mihail Bombardus, *Topographia Magni regni Hungariae* sau cu cunoscutele lexicoane ale dascălului german Johannes Hübner.²⁷

²³ *Ibidem*, f. 9. Alte copii ale lui Teutsch; *ibidem*, ms. FF 1-4, nr. 20, și ms. B 1-5, nr. 92.

²⁴ Asemănător se exprima în 1716 sasul din Bistrița Daniel Körner, *Tractatus Epistolaris de Statu Ecclesiae Saxonum in Transsilvania*. Biblioteca Filialei Academiei, Cluj, Arhiva istorică, col. Kémeny, col. minor, tom. XXX, nr. 4, copie, nepag.); observând prezența românilor pe întregul cuprins al Transilvaniei, dar și lipsa lor de drepturi politice, Körner exprimă un deziderat surprinzător de democratic, cerând deplina egalitate între toate „națiunile” transilvane; în privința originii românilor, Körner face o referire la Toppeltinus.

²⁵ Vezi C. Boroiana, *Anton Maria del Chiaro*, în „Studia bibliologica”, III, 1969, p. 115-132.

²⁶ *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*. Composta da Anton-Maria del Chiaro. Nuova edizione per cura di N. Iorga, București, 1914. Atrage atenția în primul rând mărturisirea lui del Chiaro: „Appoggero la mia narazione sopra la fede, e di quanto ho veduto, e di quanto mi hanno affidato persone che ci ebbero parte...” (p. 19). Descrie apoi firea românilor: „Non già che i Valachi sieno privi di buon ingegno e di coraggio, e segno di potere star a confronto di qualsisia bellicosa nazione, ma le continue esorbitanti gravezze e tributi... gli hâ talmente avviliti, che dell' antico romano valore non è restato loro altro che'l nome. Chiamansi adunque in lingua loro *Romuni*, e la patria loro, cioè la Valachia, la chiamano *Tzara Rumaneasca*, la loro lingua: *limba rumaneasca*, ed infatti, se mai vi fosse chi dubitasse che la nazione valaca moderna traga la sua origine da' Romani che vi si stabilirono per colonia, consideri attentamente il loro linguaggio e conoscerà non esser altro la valaca favella senon una pura e mera corruttela del latino idioma (p. 24; la p. 30 uzanțe penale romane la romani, la p. 55 jocuri și obiceiuri populare „che usavansi presso gli antichi Romani...”). Pasajul despre limba română se află și la L.A. Muratori (1672-1750), *Antiquitates Italicae*, II, 89 cu adăugirea: „Cio che fecero i Valachi, corrompendo alla lor maniera la lingua latina, si osserva fatto anche da i Sardi” (cf. „Revista Istorică”, XVII, 1931, p. 247). Altă informație despre Muratori și români la Al. Marcu, *Romanticii italiani și românii*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. lit., Seria III, tom. II, 1925, p. 26.

²⁷ M. Bombardus rezumă din I. Lucius, Szamosközy, Pius al II-lea, Laonic Chalcocondil, Bonfini, Cromer ș.a. (vezi Michaelus Bombardus, *Topographia Magni regni Hungariae...*, Viennae Augustae, 1718, p. 16-17; 20, 21, 29; 361-363, 367; el este amintit de A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, p. 58; I. Minea, *Din trecutul Iașilor*, în „Cercetări Istorice”, XIII-XVI (1940), 1-2, p. 670-676; B. Daicoviciu, *Mărturii apusene despre latinitatea și continuitatea românilor*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 212). Pedagogul german J. Hübner (1668-1731) și-a câștigat o deosebită faimă datorită numeroaselor sale lucrări dedicate instrucției elevilor. În manualele și lexicoanele sale, reeditate de nenumărate ori, se constată că până în anii 1718-1719 nu apare ideea romanității românilor, cu toate că el descrie țările române; începând cu anii 1718-1719 Hübner include și un excurs despre originea romană a românilor; cf. *Kurtze Fragen Aus der Neuen und Alten Geographie Biss auf gegenwärtige Zeit continuiret*, Leipzig, cap. VIII: *Von der Wallachey* (începând cu ediția 1718 se afirmă romanitatea); *Reales Staats- Zeitungs- und Conversat ion-Lexicon*, Leipzig, 1719, ed. IX col. 1958 (afirmarea romanității; ed. XIV, Leipzig, 1732, col. 2062 mai adaugă următoarele despre români: „bey ihren Gottes-Dienst bedienen sie sich der Russischen und Syrischen (!) spräche. Der Nähme *Wallachey* bedeutet ein Land, so hinter oder unter dem Gebürge hiegt (!)”. Mai vezi și alte enciclopedii și lexicoane istorice: Samuel Pitiscus, *Lexicon Antiquitatum Romanorum*, I, Leovardiae, 1713, s.v. *Dacia*, p. 625; altă ediție: Venetiis, 1719, vol. II, p. 4 urm. (copiază fidel din Pius al II-lea); *Allgemeines Historisches Lexikon*, IV, Leipzig, 1722, p. 708-709 (*Wallachey*, lat. *Valachia*): „...Was die einwohner betrifft, so sind sie ohnstreitig Römischer herkunfft und reliquen der Römischen Colonien, welche zur zeit des Kaysers Trajani bey dem clamahligen kriege und eroberung des Königreichs Dacia in diese gegendn gekommen, daher sie sich bis auf diese stunde noch

În urma păcii de la Passarowitz (1718) Imperiul Habsburgic și-a sporit anexiunile teritoriale din sud-estul european înglobând în granițele sale și Oltenia. Cele cinci județe de peste Olt, devenite acum „Valachia imperială” vor sta timp de două decenii sub autoritatea imperială și supuse unui nou regim administrativ.²⁸ Din numeroasele rapoarte și descrieri ale noilor stăpâni ai Olteniei reține atenția - dincolo de interesul pentru latura atât de captivantă a experimentului imperial de guvernare absolutist-preluministă - revenirea frecventă, asemenea unui *leitmotiv*, asupra trecutului roman al Olteniei, a tradiției populare despre acest trecut și a descendenței romane a românilor olteni; aceste rapoarte fiind scrise în general de militari sau ingineri - deci de persoane puțin informate asupra romanității românilor așa cum era prezentată aceasta de către literatura umanistă și barocă - redau adesea laturi noi, dar deosebi de revelatoare, ale conștiinței romanității la români.

Cea mai amănunțită descriere a Olteniei se datorește inginerului Friederich Schwanz von Springfels (mort în 1728). În anexă la harta Olteniei, încheiată în 1723, se află o descriere surprinzător de exactă a Olteniei; harta și descrierea au fost cerute de generalul Stainville.²⁹ După ce arată că numele *Valachia* și *valachi* derivă din slavonește, Schwanz remarcă faptul că românii înșiși își zic „romun”, adică romani. În continuare se amintește denumirea românilor în graiul săsesc („Blôch”), combătându-se teoria lui Enea Silvio Piccolomini despre Flaccus-Flacciana. Dovadă a romanității românilor stau limba lor latină (coruptă) și moravurile lor romane. Revenind la amănunte care-l interesau din punct de vedere profesional, Schwanz arată că romanii încercaseră mult înaintea lui tăierea unui drum prin defileul Oltului; urmele lăsate de romanii lui Traian sunt numite de locuitorii băștinași „lucrarea împăratului Traian”; „Calea Trojanului”, iar ruinele porții romane de la Căineni „Poarta Romanilor”.³⁰ Afirmările acestea dovedesc persistența unei adânci și populare tradiții despre trecutul roman al Olteniei.³¹ Asemănător cu Schwanz se exprimă generalul Carol de Tige într-un raport către Consiliul Imperial de Război din anul 1727; el afirmă, așadar, că locuitorii se trag din romanii lui Traian, ei lăudându-se până în zilele sale cu numele glorioșilor romani; și baronul de Tige constată urmele romanilor în Oltenia și uimitoarele cunoștințe ale românilor despre acestea.³² Istoria antică a Daciei și mai ales cucerirea ei de către împăratul Traian

Romunx, das ist *Romanos* nennen, auch ihre spräche nichts als ein mischmasch verdorbener Lateinischer sprache ist”; citând bibliografia, autorul anonim al acestei prezentări indică printre alte lucrări: „Hulsii, *descr. Valachiae...*, Lasicius, *de rebus Valachicis* (= W. Lazius?), Opius, *Dacia* (ceea ce ar atesta existența lucrării pierdute *Dacia Antiqua*)..., Igazfalvi, *beschreib, von Siebenbürgen* (?)”; mai vezi și p. 341-345 (*Siebenbürgen*) și p. 469-470 din vol. III, Leipzig, 1722 (*Moldau*).

²⁸ Vezi Șerban Papacostea, *Der Absolutismus in den Randgebieten der Habsburgermonarchie. Die Kleine Walachei unter österreichischer Verwaltung (1718-1739)*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, 23, 1970, p. 36-63.

²⁹ Medicul grec al generalului Stainville, Michael Schendos Vanderbech descrie și el Oltenia (1720) remarcând antichitățile romane; cf. *Historica-physico-topographica Valachiae Avstriacae subterranea descriptio*, apud S. Köleseri, *Avraria Romano-Dacica*, ed. J. Seivert, Posenii, 1780. Lucrarea lui S. Köleseri (născut în 1663) apăruse la Sibiu în 1717 consacrată fiind mineritului transilvan; ea conține numeroase referiri la vestigiile romane din fosta Dacie (la p. 35, ed. cit., perpetuarea unor practici penale la români; pasajul se aseamănă în fond cu o afirmație a lui del Chiaro). Vezi și CD. Fortunescu, *Auraria romano-dacica*, în „Arhivele Olteniei”, XVI, 1937, p. 263-276.

³⁰ Vezi Hurmuzaki, IX / I, p. 620-645 (despre autor vezi însemnările din „Arhivele Olteniei”, III, 1924, p. 111-118; 233-238; IV, 1925, p. 207-209; V, 1926, p. 341-352). Această ediție trebuie confruntată și întregită cu copia de la Biblioteca Academiei, ms. germ. 10; vezi alte două copii la Arh. Stat. Sibiu, ms. Qq 275, f. 24-39; f. 42-64.

³¹ Existența acesteia este confirmată de o altă relație austriacă despre Oltenia în care autorul anonim specifică de numeroase ori că cele inserate despre ruinele romane și urmele lăsate de Traian le-a aflat „din spusele locuitorilor”; cf. N. Docan, *Explorațiuni austriace pe Dunăre la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., Seria II, tom. XXXVI, 1913-1914; p. 545-546.

³² C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, II, București, 1944, p. 210-211, 213-215 (p. 215: la Polovragi există o pădure numită de români „die Romaner” pentru că există credința că ar fi fost sădită de către romani). Se pare că Tige și-a luat o parte din cunoștințele sale despre romanitatea românilor din raportul trimis lui de către Nicolae de Porta la 18 mai 1726; cf. C. Giurescu, *loc. cit.*, p. 42-43; știrile sunt luate din Cromer și Georgius Fournier S.J., se mai citează „Status Hungariae Authoris anonimi lib. I fol. 15”. Ultima lucrare nu este cunoscută, dar știrile despre originea romană nu sunt originale (Flaccus). Alte știri despre ruinele romane și amintirea Romei printre românii Olteniei, provenite de la autori austriaci din timpul ocupației imperiale a celor cinci județe, vezi la C. Giurescu, *op. cit.*, I, București, 1913, p. 381; Hurmuzaki, VI, p. 465, 503; „Arhivele Olteniei”, VIII, 1929, p. 213-214, 320-327; IX, 1930, p. 176-178, 208-210.

declanșează cam în aceeași epocă zelul istoriografie al lui Caspar Abel (1676-1763). Culegerea sa de „Antichități germane și saxone” (și azi încă folositoare pentru epoca contemporană lui Abel!) expune pe larg confruntarea dintre Traian și „preaputernicul rege Decebal al Daciei”. Ca și Schwanz von Springfels, Abel descrie podul peste Dunăre și „drumul de piatră” de-a lungul Oltului și străbătând munții, ambele construcții permițând lui Traian cucerirea Daciei, pe care o transformă în provincie romană, „weshalben noch so viel Römische Denckmahle darinnen sind und die Wallachen sich in ihrer Sprache Romunos nennen, als wenn sie von den Römern abgestammet wären.”³³

Un alt erudit sas din prima jumătate a veacului al XVIII-lea care furnizează numeroase și prețioase informații despre poporul român în general și, în special, despre originea sa latină, este Georg Soterius (mort în 1728). Opera sa vastă, cuprinzând peste 10 tomuri de dimensiuni impresionante, a rămas în manuscris și necunoscută specialiștilor români.

Înainte de elaborarea marilor lucrări de sinteză, Soterius și-a alcătuit numeroase instrumente de lucru: bibliografii, indici, nomenclaturi, cronologii, lexicoane, liste de domnitori,³⁴ de principii și de regi etc.

Conceptiile sale, amplificate în marile monografii istorice, le surprindem lapidar mai întâi în aceste instrumente de lucru. Ideea de bază a lui Soterius în privința descendenței românilor este aceea că ei reprezintă un popor de origine romană, unitar pe întreg cuprinsul celor trei țări române.

Într-un astfel de *Nomenclator* (din 1714) găsim s.v. *Wallachen*: „sind diejenige Europäische Völcker, welche nicht nur allein die Wallachey und Moldau besitzen sondern auch in Siebenbürgen fast an allen Orlhen anzutreffen seyen, daselbst gantze Dorfschaften aus machen, ja auch jenseits der Donau sich bis in Griechenland und Dalmatien vormahls erstreckt, da Lodovicus Tubero von ihnen meldet, dass sie Morovlahi genennet würden und die Griechen sie βλαχχο genennet, woher has lateinische Blachi oder Valachi und das Sächsische Bloch kommen. Sie Selbsten nennen sich Rumuin oder Romanos, daher die Meinung ist, dass sie von den Römern sollen herkommen, welches nur so weit wahr ist, dass die Römische Colonien mit den Scythischen und Dacischen Völkern sich nach Aureliani Zeiten vermenget, und von diesen unsern Wallachen herkommen, wie denn ihre Sprach halb lateinisch halb slavonisch ist.”³⁵

Într-alt instrument de lucru, Soterius a strâns la un loc toate referirile din vasta bibliografie despre originea românilor,³⁶ lista sa bibliografică fiind pentru perioada sa aproape exhaustivă. Într-un alt paragraf al aceleiași lucrări, Soterius se ocupă de *Valachorum origo*, combătând etimologia din Flaccus și dând explicația justă a originii denumirii de *Walache*, înrudit cu termenul german pentru italian (*Welscher*).³⁷ Daciei îi corespund cele trei țări române,³⁸ iar *Valachia* a fost mai întâi o singură țară, care s-a despărțit mai târziu în Valachia mare (Moldova) și în Valachia mică care și-a păstrat de altfel numele.³⁹ Această puternică conștiință a unității românești este reafirmată și extinsă apoi de către Soterius, când explică proveniența toponimicilor latini din cele trei țări române tocmai prin permanența și stăruința elementului roman în Dacia.⁴⁰ Originea romană a românilor e dovedită nu numai prin numele și limba lor, ci și prin obiceiurile și credințele romane păstrate la români.⁴¹

³³ Caspar Abel, *Teutsche und Sächsische Alterthümer*, I, Braunschweig, 1729, p. 147.

³⁴ Credem că facem un act de dreptate restituind lui Soterius lucrarea *Moldavorum reguli* (1357-1607), atribuită de editorii *Repertoriului manuscriselor de cronici interne privind istoria României*, București, 1963, p. 373, lui Johann Filstich. O confruntare mai atentă a acestei lucrări cu manuscrisul lui Soterius, *De ducibus Valachiae* (1330- 1722) arată că avem înaintea noastră două lucrări ale aceluiași autor.

³⁵ Georgius Soterius, *Transilvania Celebris seu Nomenclator Nationum, Familiarum et Personarum ut et Locorum in Transilvania Regionibusque eidem conterminis tam antiquis quam etiam hodierno tempore celebratorum*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 17, p. 296.

³⁶ G. Soterius, *Collectanea ad Historiam patriam pertinentia cum indice*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 130, p. 65-67; 1596-1605; 1654.

³⁷ *Ibidem*, p. 150-151.

³⁸ *Ibidem*, p. 174-175.

³⁹ G. Soterius, *Collectanea ad Historiam patriam pertinentia cum indice*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 130, p. 176-177.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 696-697.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1322-1325.

Concepția lui Soterius despre originea limbii și a poporului român o găsim expusă mai pe larg în cele două lucrări consacrate istoriei antice a Transilvaniei: *De Rebus Geticis et Dacicis* și *De Rebus Romanorum in Dacia*, care alcătuiesc de fapt cele două părți ale monumentalei lucrări intitulată *Historia Daciae antiquae*.

După ce a urmărit istoria geto-dacilor până la cucerirea Daciei⁴² de către romani, Soterius analizează în continuarea primei părți a lucrării sale urmele lăsate de daci (*De Dacorum reliquiis*). Întrucât romanii nu i-au exterminat pe daci, ci i-au supus doar, dacii s-au amestecat cu colonii romani aduși de Traian. La retragerea aureliană, dacii și romanii, precum și familiile amestecate deja, nu au părăsit cu toții Dacia, ci o parte din ei a rămas locului. Această coabitare a dat naștere poporului român; din romanii plecați în sudul Dunării au ieșit românii din Balcani. Caracterul „daco-roman” (= slavo-roman) al limbii și poporului român se vede în aceea că, pe lângă urmele evidente și predominante ale romanilor - rezultate din faptul că romanii au fost cei care i-au supus și dominat pe daci - se găsesc și resturi dace în limbă, moravuri și mai ales în scrierea românilor. Pentru a demonstra urmele latine și slave („russica”) în limba română, Soterius alătură acestui capitol o listă impresionantă de cuvinte românești cu corespondențele lor în limbile latină și slavonă.⁴³

În partea a doua a lucrării, Soterius tratează pe larg stăpânirea romană în Dacia. El își încheie lucrarea cu un capitol intitulat *De reliquiis Romanorum in Dacia*: românii sunt în concepția autorului cele mai importante vestigii lăsate de romani în Dacia (pe lângă inscripții, pietre funerare, sculpturi, ruine, șosele, canale, mine, vii ș.a.) Soterius expune mai pe larg diferitele opinii emise cu privire la etimologia etniconului românilor. Toate denumirile date de străini, cu toate că multe au argumentări șubrede, desemnează în ultimă instanță un popor latin. Românii înșiși nu se numesc altfel decât... Români: „Ipsimet Valachi se ipsos Romuin et Rumuin, id est Romanos, vocant.”⁴⁴ Soterius repetă teza sa cu privire la etnogeneza românilor ca rezultat al contopirii dacilor cu romanii. La retragerea aureliană, coloniștii romani au rămas în bună parte în Dacia, ei fiind supuși de către popoarele vecine și migratoare. În această stare s-au aflat ei de-a lungul istoriei medievale.⁴⁵ Soterius explică deci situația precară a românilor din Transilvania pornind de la împrejurările vitrege în care au trăit strămoșii românilor în primele veacuri după apusul gloriei romane.

Într-un *Commentariolus* despre stăpânirea romană în Dacia, Soterius reia tezele sale despre „urmele romanilor în Dacia.” În sprijinul continuității elementului roman și al latinității românilor, Soterius citează limba românilor, moravurile, ca și numeroși toponimici de origine latină.⁴⁶

Istoricul sas care a contribuit, poate, cel mai mult la răspândirea, în afara mediului românesc, a teoriei originii romane a românilor a fost brașoveanul⁴⁷ Martin Schmeitzel (1679-1747). El a fost

⁴² Soterius îi consideră pe geți și daci strămoșii slavilor, Dacia devenind leagănul limbilor și popoarelor slave; *Historia Daciae antiquae*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 133, f. 38-43.

⁴³ *Ibidem*, f. 91-96.

⁴⁴ *Historie Daciae antiquae*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 133, f. 250.

⁴⁵ *Ibidem*, vezi și f. 148-156.

⁴⁶ G. Soterius, *Commentariolus de Rebus Romanorum in Dacia*, la Arh. Stat. Sibiu, varia II / 5, tom, V. p. 378 - 379. Opera lui Soterius a cunoscut o largă circulație, în manuscris, în veacul al XVIII-lea. Arhivele din orașele transilvane posedă numeroase copii de pe principalele lucrări ale învățatului pastor din Criș.

⁴⁷ Un alt istoric brașovean, membru al unei adevărate dinastii de istorici, Thomas Tartler, amintește și el în cronica sa *Collectanea zu einer Particulär-Historie von Cronstadt aus unterschiedlichen Documenten zusammen gebracht*. Anno 1741, de romanitatea românilor, referindu-se la: „Franc. Ant. de Simeonibus schreibt von diesen 7-bürger Wallachen in seinem Bello Transsilvanico p. 48 ad A. 1658 Valachi, quos a Romanis originem ducere lingua demonstrat, sic dicti a Flacco...” Arh. Bis. Negre, Brașov, Ms. Tq 100, p. 386 (alte copii: *ibidem*, IV, F 8, II, fără paginatie; IV, F 161, p. 279). Autorul citat de Thomas Tartler este Franciscus Antonius de Simeonibus, *De Bello Transylvanico et Pannonico libri sex*. Ad Sanctissimum Patrem dementem undecimum Pontificem Maximum, Romae, 1713, p. 48: „Sunt praeterea ibi Valachi, quos ab Romanis originem ducere lingua demonstrat. Sic dicti a Flacco quodam, qui coloniam deduxit. Barbara lingua Valachia pro Flaccia, Valachique pro Flacciis appellantur. Hi neque urbes incolunt, neque domos habent, sed in saltibus degunt. Genus hominum immite, ab nullis legibus obstrictum furtivo pecore vivit, atque vestitus praeter pelles non habet. Servorum loco ab Saxonibus, Hungarisque habentur. Haruspices in honore habent, Jovem Mercuriumque Sanctos vocant, licet Christianam Religionem Graeco ritu profitentur”.

chemat de regele Prusiei la universitatea din Halle ca profesor de istorie și științe politice. Schmeitzel a predat aici ani de-a rândul un curs despre istoria Transilvaniei.⁴⁸ În capitolul consacrat locuitorilor Transilvaniei,⁴⁹ Schmeitzel arată că, după retragerea aureliană, coloniile romane au rămas în Dacia și că din acestea își trag obârșia românii din Moldova, Țara Românească și Transilvania.⁵⁰ Urmașii coloniștilor lui Traian se numesc pe ei înșiși *Rumunys*, ceea ce arată că ei se simt romani, lucru confirmat și de limba, moravurile și credințele lor.⁵¹

Într-o altă copie a cursului găsim, pe lângă diferitele denumiri date românilor de către străini, care toate desemnează de fapt un popor latin, o idee deosebit de prețioasă. Schmeitzel arată că există unii care cred că românii ar fi imigrat mai târziu în Transilvania, și că nu ar fi sigură descendența lor romană. Schmeitzel observă la aceste obiecții că românii au rămas în Transilvania din timpul lui Traian, păstrând limba, obiceiurile și instituțiile romanilor. El admite că în timpurile mai recente au avut loc treceri de populații între cele trei țări române.⁵²

Martin Schmeitzel și-a difuzat opiniile despre romanitatea românilor și prin lucrări tipărite peste hotarele transilvane.⁵³

Contemporan cu Schmeitzel, un alt sas brașovean Johann Filstich (1684-1743)⁵⁴ s-a ocupat foarte mult cu istoria românilor și a principatelor românești. El și-a procurat informațiile despre români de la preoți și negustori români, precum și din cronicile românești manuscrise, pe care le-a tradus în parte în limba germană sau latină.

În toate lucrările sale, Filstich afirmă categoric continuitatea elementului roman pe teritoriul Daciei antice - care corespunde în timpurile moderne celor trei țări locuite de români - precum și latinitatea limbii și a poporului român. Într-o scurtă descriere a Transilvaniei din 1737, Filstich observă: „Nebst den Gothen haben auch die Wallachen das Land Siebenbürgen sehr lang bewohnt, welche von den Römischen Colonien, da sie nach der Trajanischen Eroberung herein gesandt worden sind, herkommen und Wallachen genennet worden...” Filstich trece apoi în revistă diferitele opinii cu privire la denumirea românilor: „...obgleich die ratio nominis bey den Wallachen sehr obscur ist, so kan man das dennoch klährlich sehen, dass sie von den Römern herkommen, wie sie solches bekennen, in dem sie sich nennen *Romunos* seu *Romanos* bis auf unsere Zeit, ob sie gleich nach der Zeit mit Russen, Bulgaren, Rasciern und andern Volckern Vermenget worden. Auch aus

⁴⁸ Cursul acesta nu a fost tipărit, dar la arhivele din Sibiu, Brașov, Mediaș se păstrează numeroase copii, făcute de studenți sași care i-au audiat la Halle cursul. Istoria politică a Transilvaniei din prima jumătate a veacului al XVIII-lea a constituit de asemenea obiect de prezentare pentru Schmeitzel; cf. I. Lupaș, *Știri privitoare la români, culese din manuscrisul lui Martin Schmeitzel*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, V, 1928-1930, p. 463-468.

⁴⁹ A. Scheiner și după el K. K. Klein afirmă că Schmeitzel ar fi un „Trösterianer”. Or, cercetând cu atenție cursul lui Schmeitzel constatăm că el combate teoriile greșite despre originea sașilor emise de Tröster și Toppeltinus, dezvăluind și falsificarea acestuia din urmă (*donati-vocati*).

⁵⁰ M. Schmeitzel, *De rebus Transilvanicis historicum absolutem* (curs scris de studentul Joh. Stoltz în anul 1727), la Arh. Stat. Sibiu, ms. L 5-1, nr. 331, p. 93.

⁵¹ *Ibidem*, p. 145-146.

⁵² M. Schmeitzel, *Collegium in res Transilvanicas praelectum*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. E I, 1-6, nr. 9. p. 100-101: Schmeitzel amintește aici și de rezultatele unui recensământ austriac al românilor transilvăni din anul 1733, după care existau 85827 contribuabili și 2758 preoți (2268 uniți + 490 neuniți); vezi și ms. Z 1-7, nr. 196 și Varia, II / 5, 1.

⁵³ Vezi *De Statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania*, dissertatio epistolica, Jenae, 1722, p. 20, n. 65 („Wallachi, Romanorum posterii”); p. 21, n. 4 („Wallachi reliquiae sunt et fragmina ex coloniis Romanorum, tempore Trajani post devictos Dacos, huc introductis, ceu ex linguae tenore, nomine que domestico clarissime adparet, quo se ipsos Rumunys, h.e. Romanos vocitant”; în continuare Schmeitzel face referire la o disertație a sa intitulată *De Valachis Romanorum reliquiis*, care e pierdută astăzi); *Versuch einer Historie der Gelehrtheit*, Jena, 1728, p. 382-383: „Die Wallachische und Moldauische (Sprache) ist corrupt Römisch, wie denn diese Nationen sich in ihrer Sprache noch zur Zeit Rumunys nennen und sind ein ohnfehlbares Überbleibsel von denen Römischen Colonien so zur Zeit Trajani in diese Gegenden transportiret worden...”; se retipărește și un *Tatăl nostru* românesc. O trimitere la această lucrare o face Schmeitzel într-un manuscris târziu: *Belehrung der unwissenden und irrenden von den unterschiedlichen fremdbden Völkern, die sich gegenwärtig bei denen streitenden Heerschaaren auf deutsch und Wälschem Grund und Boden befinden*, la Arh. Bis. Negre, IV, F 8, I-II, nepag.

⁵⁴ Cu toate că Filstich s-a ocupat aproape exclusiv de români, el nu s-a bucurat până acum, ca de altfel nici Soterius, de o apreciere cuvenită; ocazional e amintit în diferite ediții ale cronicilor muntene sau în tratate de istorie a României.

ihrer Sprache kan man solches erkennen sintemahl lingua valachica nichts anders ist als eine corrupta lingua latina...”⁵⁵

Aceleași idei le regăsim într-o altă lucrare a lui Filstich, din anul 1742: *Oratio de Historia Valachorum Annalibus Transilvanensibus avctissimum ob nexum haud inutiliter jungenda*.⁵⁶ Față de descrierea Transilvaniei, în „Cuvântare” găsim elemente⁵⁷ și argumente în plus în ceea ce privește romanitatea românilor. Ideea de bază care se degajă din *Oratio* este aceea că istoria Țării Românești, a Moldovei și Transilvaniei se află în interdependență, datorită tocmai elementului românesc comun celor trei țări, legate astfel între ele chiar din antichitate.⁵⁸ Această concepție predomină dealtfel întreaga „Cuvântare,” Filstich reținând din istoria românilor tocmai acele momente care ilustrează cât mai fidel întrepătrunderea soartei istorice a celor trei țări române.⁵⁹ Dar „Cuvântarea” conține și o explicație originală a variantei săsești a denumirii date românilor de către străini (*Bloch*), teorie dezvoltată apoi în ultima lucrare a lui Filstich, singura, dealtfel, care a fost tipărită: *Schediasma historicum de Valachorum historia*. Lucrarea este de fapt o prelucrare a „Cuvântării”. Reținem doar explicația dată cuvântului *Blôch*: „Cur vero Valachi a Saxonibus nostris dicantur *die Bloch*, similiter Historici disceptant. Sunt, qui illos a *Blachis* populis antiquis, alii vero aliunde, sed nulla certitudine deriuant; nobis el hic non improbabile videtur, quod Gothi siue Daci nostri ideo Valachos *die Bloch* nominauerint, quod viderent eosdem a patrum suorum Romanorum moribus multum degenerasse, et longe ineptiores factos esse, ad capiendas iractandasque artes, et scientias, ideoque per iocum eosdem nuncupasse *die Bloch*, metaphora a stipite et trunco desumta. Quod respectu et hodie Transilvani, hominem ineptum, rudern rusticilatique deditum, prouerbialiter nominare soient.”⁶⁰ Explicația acestei interpretări fantastice date de Filstich expresiei de *Bloch* trebuie căutată în situația grea în care se afla majoritatea românilor transilvani în prima jumătate a veacului al XVIII-lea. Tröster și Filstich sunt singurii care dau o interpretare originală dar falsă - rod, însă, al unei gândiri demne de luat în seamă - a expresiei *Bloch*.

În cursul documentării ultimei mele lucrări apărute în România înaintea plecării mele definitive în Germania (este vorba de *Dacoromano-Saxonica*) am avut norocul să descopăr la Brașov (Biserica Neagră) niște manuscrise care pun în lumină o altă latură a acestui mare savant sas, în care romanitatea românilor joacă de asemenea un rol mare. În anii 1742-1743, domnitorul Constantin Mavrocordat solicită eruditului sas de la Brașov precizări privind începuturile românilor și apoi a istoriei lor din evul mediu timpuriu. Răspunsurile lui Filstich la chestionarul voievodal

⁵⁵ Johann Filstich, *Kurtze Historische, Geographische, Politische Anmerckungen von Sieben Bürgen*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 102, f. 44-45 (ms. autograf; copii: ibidem, ms. BB 1-4, nr. 39 și B 6-8, nr. 155 și 156). La Arh. Bis. Negre, ms. IV, F 188 se păstrează alt original al lui J. Filstich, *Siebenbürgische Historie*, scrisă în anul 1735; la p. 106-108 se găsește exact pasajul citat despre romanitatea românilor; o altă referință la descendența romană a românilor o întâlnim în lucrarea *Historia Ecclesiastica totius Transylvaniae* (1743) la Arh. Stat. Brașov, Fond Honterus, ms. 310, nepag. § 11 - 12.

⁵⁶ Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 102, f. 127-134.

⁵⁷ Iată de pildă cum explică Filstich disensiunile boierești din timpul lui Constantin Brâncoveanu: boierii români „nepoții străvechilor romani” se opun îndepărtării din funcțiile lor de către boierii greci, pornind de la aversiunea milenară dintre latini și greci (*ibidem*, f. 133). Filstich a fost un foarte bun cunoscător al Țării Românești din timpul lui Constantin Brâncoveanu, el traducând cronica lui Radu Greceanu; cf. Arh. Bis. Negre, ms. IV, F. 124).

⁵⁸ Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 102, f. 128-129.

⁵⁹ Concepția aceasta străbate și alte lucrări ale lui Filstich: *Excerpta Patriae vicinarumque Regionum Historiam concernentia*, la Arh. Bis. Negre, ms. IV, F 125; *Tentamen Historiae Valachicae*, ibidem. I. F 20 (una din cele mai complete prezentări săsești istorico-geografice a țărilor române din toate timpurile). După Filstich, istoria antică a românilor începe cu perșii și dacii, cea medie cu Traian, iar cea „recentă” cu Basarab și „Rudolf” (= Radu Negru); vezi acum Johann Filstich, *Încercare de istorie românească: Tentamen historiae Vallachicae*. Studiu introductiv, ediția textului și note: Adolf Armbruster. Traducere: Radu Constantinescu, București, 1979; Johann Filstich, *Rumänische Chroniken*. Aus dem Manuskript herausgegeben, eingeleitet, mit Anmerkungen und einem Glossar von Adolf Armbruster, Bukarest, 1984. Vezi și studiile noastre: *Johann Filstich und Südosteuropa*, în „Revue des études Sud-Est européennes”, XVIII (1980), 1, p. 47-6, și *Johann Filstichs Beziehungen zum Rumänentum*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, IX (XIII), 1982, p. 135-144.

⁶⁰ J. Filstich, *Schediasma historicum de Valachorum historia*, Jenae, 1743, p. 11.

exprimă cât se poate de clar opiniile sale privind romanitatea, latinitatea și continuitatea românilor la nord de Dunăre după retragerea aureliană.⁶¹

Cam în aceeași vreme cu Filslich, un alt sas, Laurentius Weidenfelder (1693-1755), preot la Cisnădioara, se ocupă și el de trecutul Transilvaniei. Din cele patru tomuri de manuscrise rămase de la el reține atenția una din puținele lucrări originale, scrisă în 1744: *Problema historico-criticum in Daciae Veteris et Romanae Inscriptionem lapidariam M. VLP. Nerv. Traiani olim nostrae provinciae donnions fere primi*.⁶² Weidenfelder se ocupă în această lucrare și de mineritul din Dacia romană.⁶³ După ce expune procedeele folosite de către exploatareții minelor în timpul stăpânirii romane în Dacia, Weidenfelder afirmă că în Valahia s-ar fi păstrat obiceiurile romanilor în exploatarea salinelor și în extracția metalelor.⁶⁴ Găsim aci un argument în plus pentru susținerea continuității elementului roman în Dacia și a romanității românilor. Într-o altă lucrare, Weidenfelder copiază din Soterius, dar introduce și un capitol original *De moribus et ritibus immo et superstitione coloniarum Romano-Da.ico-Valachicarum in Transilvania*.⁶⁵ Însuși titlul acestui „caput VI” trădează concepția lui Weidenfelder despre originea românilor: ei au rezultat din sinteza daco-romană. Bun cunoscător al românilor, Weidenfelder înșiră o sumedenie de credințe funerare, obiceiuri, superstiții precum și diferite expresii românești legate de acestea, care toate vin să-i întărească convingerea descendenței romane a românilor.

Surprindem deci la Weidenfelder, de altfel destul de modest în lucrările sale, câteva aspecte originale și prețioase ale discuției cu privire la romanitatea românilor.

Dar erudiții sași nu au fost singurii care s-au interesat în această perioadă de originea romană a poporului român. Concomitent cu ei se constată o curiozitate științifică sporită la unii istorici și geografi, mai ales iezuiți, pentru țările române. Astfel e cazul lui Fr. Csernovics care, în cadrul elogiului adus Ungariei în apărarea creștinătății de-a lungul veacurilor, descrie și țările române, afirmând romanitatea românilor (pretinzându-se că sunt originari din Latium!) și latinitatea lor: „Corrupto Lalij utuntur idiomate Valachi, quorum primores e Latio oriundi, missi fuerant a Trajano ad excolendam terram et fruges exercitui Romano parandas, quem Caesares perpetuum ibi alebant contra erumpentes e Sarmatia reliquoque septentrione nationes.”⁶⁶ Alți doi iezuiți care au scris despre români în această perioadă sunt Fr. Fasching și A. Illia. Primul a consacrat Daciei (Transilvaniei) o lucrare amplă în care îi analizează atât istoria antică cât și cea modernă. Vorbind de „velus Dacorum idioma”, Fasching combate teoria descendenței românilor din romani aduși în Dacia în timpul lui Ovidiu; românii își trag obârșia din cei aduși de Traian (amintirea acestuia dăinuie în numele „câmpiei lui Traian” la Turda sau „Prat de la Trajan”). Românii s-au numit „olim” *Bubaci* (!), strămoșii lor (30000) au fost trimiși în Dacia pentru apărarea granițelor;⁶⁷ ei se

⁶¹ Adolf Armbruster, *Historiographische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Mavrocordato (1742-1743)*, în „Revue des études Sud-Est européennes”, XIII (1975), 1, p. 51-72; 2, p. 209 - 229; vezi și *Dacoromano-Saxonica*, passim. Această colaborare fanarioto-săsească reprezintă de fapt încununarea unor raporturi de decenii care i-au legat pe savanții brașoveni de curtea Mavrocordaților de la București și Iași. Însuși Johann Filslich predase elevilor săi de la gimnaziul brașovean lecții despre cultura Mavrocordaților și despre romanitatea românilor. Un poet anonim (italian?) a scris și el o *Nicolai Maurocordati Laudatio* (1726?) în care se cântă și romanitatea moldovenilor, urmași ai coloniștilor aduși în Moldova de Traian în persoană, vezi *Genealogie des Maurocordato de Constantinople et autres documents concernant cette famille*, publiées par Emile Legrand, Paris, 1886, p. 39.

⁶² Bibl. Muz. Brukenthal, ms. V 1-5, nr. 54.

⁶³ El se afla în corespondență cu Samuel Köleseri a cărui influență asupra operei lui Weidenfelder e evidentă; lui Köleseri i-a dedicat Weidenfelder și lucrarea sa *Imago Valachiae subterraneae* (1748), la Arh. Bis. Negre, ms. Tn 211.

⁶⁴ Bibl. Muz. Brukenthal, ms. V 1-5, nr. 54, f. 9.

⁶⁵ L. Weidenfelder, *Noctes Michaelis Montanae*, *ibidem*, nr. 60, f. 239-240.

⁶⁶ Franciscus Csernovics S.J., *Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum Hungarorum fortitudine V saeculis defensum*, Tyrnaviae, 1724, p. 162 (elogiul principal îl aduce Csernovics lui Matei Corvin, de origine antică, dar nu română!).

⁶⁷ Același lucru afirmă și *Epitome Geographiae Cluverianae Nova*, ed. VII, Nürnberg, 1727, p. 482; despre români mai afirmă după Szentiványi (?) că ar fi „zur Neuerung geneigt” (!). În schimb, *Geographia globi terraquei synopsis*, Utini, 1732, adaugă despre români: „qui se *Rumenos* seu *Romanos* appellant” (p. 207; o altă ediție a acestei „Geografii” a apărut la Cluj în 1737). Enciclopedistul italian Scipione Maffei (1675-1755), *Verona illustrata*, Verona, 1732, p. 538, amintind de celebra expresie *torna, torna fratre* introduce un excurs despre latinitatea limbii române, pe

numesc de atunci „romani” susținând că „sie noi sentem rumeni; noi sentem di sange Romuna”. Din Transilvania numeroși români au emigrat în Sudul Dunării (Thesalia, Pind, Bosnia). Fasching discută apoi diferite opinii emise despre originea elniconului *valachus*.⁶⁸

Asemănător se exprimă și A. Illia despre români, urmași ai coloniștilor romani „quorum posteros sese hodieum Valachi, deducta a Romanis nomenclatione *Rumun sive Romun* fatentur.” Ei sunt ortodocși schismatici, dar la origine au fost catolici, unirea cu biserica de la Roma de la sfârșitul veacului al XVII-lea echivalând unei regăsiri confesionale peste secole.⁶⁹

În această perioadă nu lipsește nici o reluare a teoriei lui Bielski despre descendența românilor din răufăcători, exilați. De data aceasta, ea este afirmată de către un călător polon prin Moldova (1731), rămas necunoscut în istoriografia noastră: „Valachorum origo ab Italia profluxit, qui cum semper seditiones, latrocinia, sacrilegia perpetraient, Imperatores vt hanc postem longe eliminarent a suis finibus ad ista loca deșerta et silvestra eosdem ablegarunt.”⁷⁰

Un foarte bun cunoscător al românilor a fost iezuitul slovac Samuel Timon (1673-1736). În lucrarea sa istorică consacrată Ungariei, Timon rezervă un spațiu apreciabil Daciei antice amintind, cu ocazia expunerii luptelor daco-romane, de „câmpul lui Traian” („Traditur, pugnatum fuisse collatis signis in Campo Cruciato (Keresztes-Mező) quod Pratum Trajani Valachi vocant”). Timon prezintă apoi una din cele mai complete și competente vederi de ansamblu asupra teoriilor savante privitoare la etniconul *valachus*.⁷¹

care o explică din latina „plebeo e scorretto” a miliției romane trimise în Dacia spre apărarea granițelor imperiului; cf. Al. Marcu, *Romanticii italieni și românii*, loc. cit., p. 34.

⁶⁸ R. P. Franciscus Fasching S. J., *Vetus Dacia ex Probatis Scriptoribus deprompta ac Antiquitatum Cultoribus*, Claudiopoli, 1725, p. 15; 23-24; 91; Franciscus Fasching S. J., *Nova Dacia ex probatis Scriptoribus Deprompta*, Claudiopoli, 1743, p. 17-20.

⁶⁹ R.P. Andrea Illia S. J., *Ortus et progressus variarum in Dacia gentium ac Religionum cum principibus ejusdem*, Claudiopoli, 1730. p. 4-13. Bazându-se pe această lucrare, dar utilizând și manuscrisele lui Soterius și opusculule lui Toppeltinus și Franck, un autor anonim a compus în 1735 o descriere detaliată a Transilvaniei: *Neue Historische, Geographische und Topographische Beschreibung Daciae Mediterraneae oder des Heutigen Fürstenthums Siebenbürgen*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1 -5. nr. 17 (vezi îndeosebi p. 23 - 28; 143). Între manuscrisele fondului austro-ungar al arhivelor din Stuttgart se află și o copie a acestei descrieri; cf. A. Sch., *Ein Beitrag zur siebenbürgischen Litteratur*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, 7. 1884, p. 78-80.

⁷⁰ Thomas Stanislaus Wolski, *Illustris peregrinatio Ierosolimitana latins protracta per tres insigniores mundi partes*, Leopoli, 1737, p. 272. Întrucât relația este foarte interesantă pentru cunoașterea stării Moldovei o reproducem aci: „Reliquimus urbem Galaci et vix in via aliquot passus progressi fuimus, cum statim unus Surus cujusdam mercatoris in praeceps fuit actus cum insigni rotarum fractura, pro qua restauranda coacti fuimus dormire in campo. Post aliquot dies pervenimus in civitatem Iasi, caput Valachiae in qua idem Princeps sedem habet; ista provincia Valachiae spectat ad dicionem Turcarum, Princeps tamen qui illam gubernat, juxta pacta debet esse Christianus Schismaticus, qui tamen consensu Sultani eligitur et qui majores pecunias offert certius eligitur et praeter pecunias illas erogatas tenetur etiam annuum tributum sol vere Sultano.

Tota provincia latissima est, pratis, silvis dentissimis in suo circuitu occupata praeruptis montibus inaccensa. Tanta erat inopia aquae (ei călătoresc vara) in itinere quod per Turciam habuimus, ut vix puteum invenerimus aqua plenum, quam cum haurire unusquisque nostrum studeret, ego cum etiam equum quo vehebar reficere eadem aqua voluissem, disturbavit me nequissimus Turca educto cultro me sauciare conabatur. In hac civitate Jasi sunt multae Ecclesiae Valachorum Schismaticorum, excepta una parva tabulis constructa, quam Franciscanus Missionarius custodit.

Paucis ab hinc annis fuerant combustae Jasi aliquae domus et supradictus princeps Valachiae vana ostentatione elatus scripsit ad principes et urbes Europae mendacia in epistolis, cumulans nimirum, quod Jasi multa millia domorum una cum palacijs fuerunt cremata, cum tamen pateat omnibus Geographis et praecipue illis qui ibi fuerunt, quod miserae domus lignee et tuguria tantum reperiuntur... (urmează pasajul despre originea românilor). Observavimus per viam plurima loca, in quibus Poloni cum Turcis et Tartaris atrocissima praelia commiserunt” (p. 271-272).

⁷¹ S. Timon S. J., *Imago antiquae Hungariae*, Viennae Austriae, 1754, p. 67-74; *Imago novae Hungariae*, Viennae Austriae, 1754, p. 87-111 (îndeosebi p. 87-89). Pasajele din Timon sunt semnalate de A. A. Mureșianu, loc. cit., p. 410. Contemporanul și conaționalul lui Timon, Mathias Bél (1684-1749) și-a câștigat merite în răspândirea ideii romanității românilor datorită tipăririi unor colecții de izvoare și scrieri de bază despre originea românilor; unele pasaje despre ea le însoțește cu observații critice și întregiri din alți autori (de ex. *Prodomosul* lui D. Frölich în *Adparatus ad Historiam Hungariae*, p. 399 urm., note). Amintind de merituoasa colecție de izvoare a lui I. G. Schwandtner atragem atenția asupra unei alte culegeri de izvoare cu prețioase informații despre români: Șt. Kaprinai, *Hungaria Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad, regis Hungariae*, I-II, Vindobonae, 1767, 1771. Kaprinai exemplifică romanitatea românilor cu pasaje din S. Timon și Ioan Szegedius; dar vezi și nota proprie la II, p. 235, n. 20.

Opinii cu totul inedite despre originea românilor emite maramureșeanul Andrei Huszti (mort în 1755) într-o lucrare tipărită abia la sfârșitul veacului al XVIII-lea, dar care a cunoscut o largă circulație în manuscris. Huszti pornește în explicarea originii românilor de la colonizarea romană a celor trei Dacii (Moldova, Țara Românească și Transilvania) și de la limba vorbită de români. Huszti susține că românii vorbesc limba cea mai aproape de „limba diecilor” (adică latina). Numele adevărat al poporului este *rumuny* „adică din Roma (roman) sau romanus, nu pentru că pe ei i-ar fi strămutat aici din orașul Roma ci pentru că ei s-au adunat din Imperiul roman și că de aici s-au strămutat în Dacia.” Huszti întreprinde apoi o amplă discuție etimologică asupra etniconului, „din limba cultă”, *valachus*. Cu simț critic se combat toate teoriile chiar și cele juste. Observând deci că nici o derivație nu este satisfăcătoare, Huszti continuă: „Se pune problema de unde își trag originea aceste două cuvinte (*Oláh, Valachus*)? La această întrebare se pot da două răspunsuri. În primul rând: în limba sciților *Ola, Ula, Gala* înseamnă ceea ce noi numim *munte, deal*, ceea ce, aplicat la Olosz și Oláh înseamnă oameni care locuiesc între munți, sub munți sau în locuri păduroase. În al doilea rând: în limba turcă *Olán* sau *Ulán* înseamnă pe ungurește *slugă*; de aceea *Oláh* înseamnă slugă așa ca și cum ar fi cei pe care ungurii i-au învins cu armele și pe care poporul nostru i-a cucerit cu armele, ei devenind slugile supuse stăpânirii noastre.”⁷² Explicația aceasta este, evident, greșită, dar ea este o încercare originală de a concilia trecutul istoric cu situația românilor din epoca autorului care cunoștea probabil și accepțiunea socio-profesională a termenului *valachus* (rumân).⁷³

Romanitatea românilor o constată în al cincilea deceniu și câțiva călători. Astfel este cazul cu un funcționar turc, foarte bun cunoscător al Moldovei („Boglidan, se numea mai întâi Dacia”) și Țării Românești. În relația sa din anul 1740, anonimul secretar turc observă că *Eflack-ul* (Valahia) forma la început o singură țară. Teritoriul a fost colonizat de „Traian Krali” cu 30.000 de coloniști agricoli, înlocuiți de „un alt împărat cu o colonie militară”. Limba românilor îi pare acestui turc a fi „un amestec de slavonă și rusească.”⁷⁴ În schimb, în anul 1745, franciscanul Onofrie di Leopoli, trecând prin Moldova, constată: „Idioma Moldavorum videtur ex Italico originem habere, sed propter ejus nimiam corruptionem et plurimorum vocabulorum ab alijs quoque nationibus mutationem et usum, singulare, et ipsis tantum Moldavis et Valachis proprium, evasit.”⁷⁵

Un alt prelat străin, ortodox de data aceasta, ajuns la înalte demnități în Țara Românească, care a descris realitățile române este Neofit din Creta (mitropolitul Ungrovlahiei între 1738-1753). Acest grec cult a vizitat în anii 1746-1747 mănăstirile românești relatând amănunțit despre această călătorie canonică. Neofit s-a interesat în mod deosebit de trecutul românilor, depunând de altfel eforturi serioase pentru generalizarea slujbei religioase în limba română. Ceea ce surprinde în jurnalul lui Neofit este faptul că, asemenea militarilor și inginerilor austrieci, prelatul grec constată

⁷² Huszti András, *Ó és Új Dácia az az Erdélynek regi és mostani állapotjáról való Historia*, Betsban, 1791, p. 135-137. Arhivele clujene posedă numeroase copii după această lucrare din anii 1740-1790; la Arh. Stat. Sibiu (Varia II / 5, tom. V) și la Bibl. Municipală Sighișoara (ms. 358), se păstrează o copie latină intitulată *Dacia mediterranea seu Transilvania vetus et nova*, Claudiopoli, 1740; Arh. Stat. Brașov (fondul Honterus, ms. 244), posedă o copie românească: *Dacia Veche și Nouă, adică istoria situației vechi și actuale a Ardealului până la 1699, cu tabele completate de Huszti András în 1736 și de Nagy Iosef în 1772, scrisă în Colegiul din Aiud*. Lucrarea lui Huszti e amintită de A. A. Mureșianu, *loc. cit.*, p. 411-412, și de C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p. 36 (dar îl crede pe Huszti în 1791 încă în viață!).

⁷³ Pe lângă acest pasaj obiectiv despre români, lipsit de invective, surprinde caracterizarea aspră a românilor făcută de iezuitul Francisc Kazi, *Historia Regni Hungariae*, II, Tyrnaviae, 1741, p. 251. Kazi nici nu recunoaște românilor ascendența romană; tonul său este asemănător cu cel al lui Szamosközy și al altor istorici maghiari de după el.

⁷⁴ Marcelle C. Karadja, *Principatele Române văzute de un funcționar turc din veacul al XVIII-lea*, în „Arhivele Olteniei”, XII, 1933, p. 263-274, îndeosebi p. 264-266. După cunoștințele noastre, aceasta e prima afirmație turcă a romanității românilor; textul relatării în limba rusă la M. Guboglu, *Turefkii istocinik 1740 g. o Valachii, Moldavii i Ukraine*, Moscova, 1964 (extras din *Fontes Orientales ad historiam popularum Europae meridie-orientalis atque centralis pertinentes*, Moscova, 1964, p. 131-161).

⁷⁵ Cf. Francisc Pall, *Raportul călugărului Onufrie din Liov despre misiunile catolice din Moldova*, București, 1936, p. 19 (extras din volumul omagial pentru frații Alexandru și Ioan I. Lapedatu). Alt raport catolic din 1743 înregistrează de asemenea descendența romana a românilor: *Ex relatione de missionibus Dacicis S. J. anno 1743*, apud N. Nilles S. J., *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris Coronae S. Stephani*, II, Oeniponte, 1885, p. 1023 -1029; vezi și N. Iorga, *Francisc Rákoczy al II-lea, înviitorul conștiinței naționale ungurești și românii*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist., Seria II, tom. XXXIII, 1910-1911, p. 1-33.

existența unei vii și larg răspândite tradiții popular-românești despre trecutul romanilor pe teritoriul românesc. Neofit nu uită să arate că „tradiția spune” sau „locuitorii povestesc” despre încercările lui Traian fie de a tăia un drum, fie de a construi cutare castel sau cetate.⁷⁶

Din acest deceniu mai reținem câteva știri mărunte despre romanitatea românilor culese din lucrări generale, tipărite sau rămase în manuscris.⁷⁷

Ultimul istoric de care intenționăm să ne ocupăm, pe scurt, este Martin Felmer (1720-1767), cel mai valoros istoric sas din veacul al XVIII-lea,⁷⁸ alături de I.C. Eder (1760-1810). Martin Felmer a scris un tratat despre originea românilor, publicat exact 100 de ani după moartea autorului, dar rămas ca și necunoscut, întrucât chiar un bun cunoscător al lui Felmer scria în 1935 că acest tratat ar fi rămas în manuscris.⁷⁹ Teoriile lui Felmer despre continuitatea romanilor, etnogeneza românilor, ca și argumentele aduse de el în favoarea susținerii romanității poporului român, toate acestea ar merita o analiză deosebită din cauza vederilor juste și progresiste pentru vremea sa. Întrucât opera depășește limita cronologică pe care și-a impus-o lucrarea noastră vom reține un singur aspect, deosebit de însemnat.

O teză larg răspândită în istoriografia noastră atribuie lui Daniel Philippide prima mențiune a „României” pentru cele două principate dunărene, în lucrarea sa apărută în 1816.⁸⁰ Or, cercetând cu

⁷⁶ Jurnalul a fost editat de Ghenadie Enăceanu în „Biserica Ortodoxă Română”, II, 1875-1876, p. 314-327, 632-640, 737-744; III, 1876-1877, p. 6-22, 175-183; XIV, 1890-1891, p. 718-724. Pentru Neofit și jurnalul său vezi acum Petre Ș. Năsturel, *Le journal des visites canoniques du Métropolit de Hongro-vlachie Néophyte le Cretois*, Atena, 1969 (extras).

⁷⁷ *Merckwürdige Historische Nachrichten von denen bey den jetzigen Kriegen von denen bekannt gewordenen Völckern*, Jena, 1743 (cap. IV: *Von denen Wallachen*); Johann Brukner (1712-1765). *Historia Universalis Politica et Ecclesiastica* (1745), la Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, ms. 913, p. 77-84 (românii sunt urmașii coloniștilor romani „Stylo hujus aevi Blochi dicti quasi a suis deserti”!); *Relation der Beschaffenheit des Fürstenthums Siebenbürgen* (1747) la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 194: „Die nunmehrige Einwohner in Siebenbürgen bestehen in drey Haupt Nationen; Als da sind die Zeckler und Hungarn, die Sachsen und die Wallachen”, (f. 6-7); „Es mag daran seyn, was ihm wolle, so sind die Dacier glücklicher gewesen als ihre Überwinder, die Römer in diesem Lande waren; indem selbe bis auf dem letzten Mann vor ihr Vatterland und Freyheit gestritten, so dass schier Niemand von ihnen übrig geblieben, wie Man auch von der Zeit an von keinem Dacier in 7-bürgen oder da herum mehr gehöret. Dahingegen die hieher transferirte Römmer, welche die heutige Wallachen, die sowohl in der Wallachey als in der Moldau, im Bannat und in 7-bürgen wohnen und schier alle ein Mühseliges Annes Leben führen, von denen Hunnen und andern Nationen unterhänig gemacht worden sind” (f. 6); „Was die Wallachen Anbelangt, so sind solche nicht alleine Unterthanen sondern auch Leibeigene von denen Herrschaften. Sie haben noch ihre Römische Mine und Lebhaftigkeit, (sind) auch sehr geschickt... Sie haben auch bis Dato ihre alte Sprach behalten, die in vielen mit der Welschen übereinkommt... Wie nun diese Lenthe zur Zeit Trajani in 7-bürgen gekommen sind, wie billig zu schliessen ist, so muss damahlen die Lateinische Sprache unter dem gemeinen Manne schon sehr corumpiret gewesen seyn” (f. 8-9); *Compendiosa descriptio Principatus Transilvaniae et Partium Regni Hungariae eidem incorporatorum*, la Arh. Stat. Sibiu, ms. A 1-5, nr. 132, f. 12: „Valachi luquuntur lingvam Valachicam ex italica uti videtur corruptam”; *Historia Universalis* (scrisă între 1744-1748), la Alba Iulia, Batthyaneum, ms. IX, nr. 117, p. 688-690 (colonizarea Daciei cu romani din care se trag românii); *Historia Transilvaniae antiquae*, la Arh. Bis. Negre, ms. IV, F 34, p. 17-68 (la p. 48 latinitatea limbii romane); Joh. Georg Hager, *Ausführliche Geographie*, III, Chemnitz, 1747, p. 306-331 (continuitatea și romanitatea românilor); Josephus Innocentius Desericius, *De initiis ac majoribus Hungarorum Commentaria*, Budae, 1748, p. 21-25 (amplă analiză a romanității românilor, obiectivă dar lipsită de originalitate); *Staat von Siebenbürgen, Wallachey und Moldau*, f. a., f. l., lucrare inițiată probabil de către Heinrich Ludwig Gude, mort în 1709 (romanitatea și latinitatea românilor pe baza trecutului, colonizării, continuității, etniconului străin și autohton; dintre toate populațiile Transilvaniei românii „sind die ältesten und häufigsten”; p. 17). Lucrarea este descrisă de Alex. Apponyi, *Hungarica. Ungarn beireffende, im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*, IV, München, 1927, nr. 2509, p. 379. Un pamflet din 1747 adresat împotriva habsburgilor va suscita o mare neliniște la Sibiu. Un sas anonim redactează acest pamflet sub un titlu foarte sugestiv: *Die Verlassenheit eines Christlichen Wanderers*; pamfletul demască persecuțiile confesionale declanșate de imperiali, cărora nu au scăpat nici „națiunea romană sau valahă”, Arh. Stat. Sibiu, ms. L 6-8, nr. 176, II, p. 40.

⁷⁸ Vezi acum Martin Felmer, *Schriften*. Herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Adolf Armbruster, Bukarest, 1974, p. 6-32; idem, *Dacoromano-Saxonica*, passim.

⁷⁹ G. Brandsch, *Die Martin Felmer-Handschrift. Eine Darstellung der Geschichte und Volkskunde der Siebenbürger Sachsen aus dem Jahre 1764*, Berlin, Leipzig, 1935, p. V-XXII; Th. Bălan, *Valachia maior et minor*, București, 1968, p. 28, repetă aceeași greșeală.

⁸⁰ P. P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre, în Interpretări românești*, p. 82; mai recent, Victor Popa, *Câteva date în legătură cu adoptarea numelui de „România” (1838-1862)*, în „Studia Universitatis Babeș-

atenție tratatul lui Felmer, constatăm într-un loc preocuparea autorului de a exprima printr-o singură expresie realitățile contemporane lui, corespunzătoare Daciei antice, așa cum a fost ea circumscrisă de autorii antici. Singurul element comun în acest spațiu era poporul român. Ca atare, Martin Felmer aplică acestui spațiu denumirea de *Românien*.⁸¹

§ 2. ÎNCEPUTUL LUPTEI NAȚIONALE PENTRU EMANCIPAREA POLITICĂ ȘI SOCIALĂ

Alipirea Transilvaniei la Imperiul Habsburgic adăugase la stăpânirile teritoriale ale acestuia încă o provincie, complet deosebită de celelalte pe care le deținea coroana imperială. Conglomeratul habsburgic de teritorii și popoare a sporit astfel cu o achiziție care nici în interiorul ei nu se prezenta ca o unitate politică, națională și confesională. Dar, acest mozaic local, odată înglobat în vastul imperiu, a fost învăluit de politica absolutismului dinastiei vieneze, de puterea militară și administrativă a noilor stăpâni. Formula ideologică și politică chemată să suplinească lipsa de unitate națională a Imperiului Habsburgic a fost catolicismul, instrument spiritual-cultural și politic mânuit cu abilitate de iezuiții austrieci în noile cuceriri teritoriale necatolice sau slab catolicizate. Rostul preponderent politic al catolicizării imperiale se vedește clar în Transilvania. Această politică viza în primul rând populația românească. Atragerea acesteia la „Unirea cu Roma” însemna slăbirea considerabilă a pozițiilor națiunilor politice privilegiate și religiilor lor recepte - necatolice - din Transilvania, ceea ce nu putea decât să slăbească opoziția constituțională, local transilvană, față de politica absolutismului imperial.

Aceasta este latura austriacă, imperială, a actului Unirii: instrument politic necesar Vienei în stăpânirea Transilvaniei.⁸²

Dar, mult mai importantă este latura național-românească a Unirii: ea nu s-a făcut din considerente confesionale (Unirea fiind destul de formală din punct de vedere dogmatic); ea era pentru populația românească din Transilvania un act politic, un prilej oferii, neintenționat, de austrieci, care trebuia folosit pentru încetarea stării precare de *tolerați* a românilor transilvani și pentru intrarea lor în rândurile națiunilor politice și a confesiunii lor între religiile recepte.⁸³

Lupta aceasta de ridicare social-politică și de emancipare națională, pusă în mișcare de actul Unirii cu Roma, cunoaște diferite faze.⁸⁴ După o fază latentă, în care realizatorii Unirii încă nu-și dau pe deplin seama de posibilitățile reale pe care le oferă complexul politic al Unirii, lupta se activează grație inițiativelor luate de Inochentie Micu (1692-1768), episcop între 1728-1751.

Bolyai”, series Historia, IV (1959), fasc. 1, p. 81-90; Eugen Stănescu, *Geneza noțiunii de „România Evoluția conștiinței de unitate teritorială în lumina denumirilor interne*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 237-254. Studiul a mai fost publicat sub titlul: „Roumanie”: *Histoire d' un mot. Développement de la conscience d' unité territoriale chez les Roumains aux XVIIe-XXIe siècles* (sic! în tabla materiilor în schimb: „...aux XVIIe-XIXe siècles”), în „Balkan Studies”, X (1969), 1, p. 69-94).

⁸¹ M. Felmer, *Kurzgefasst Historische Nachricht von der Wallachischen Völkerschaft überhaupt und derjenigen insonderheit der heut zu Tage in dem Kayserlichen Königlich Erb-Fürstenthum Siebenbürgen anzutreffen ist*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde”, VII, 1867, p. 419. Studiul „genezei noțiunii de „România” nu ar trebui să ocolească încă două mențiuni premergătoare istoriei lui Philippide: Ioannes Tomka Szaszky, *Introductio in Orbis hodierni Geographiam*, Posonii, 1748, p. 554 („Valachia Transalpina seu Montana, Valachey ab Vlathis incolis, id est Italis, denominata et a suis Romvli...”); A.F. Büsching, *Neue Erdbeschreibung*, I / 2, Hamburg (1754 - 1816), p. 1841 („Den Namen Walachely hat dieses Land nach seinen Einwohnern, den Wlachen bekommen... sie selbst ader sollen es *Romulien*... nennen”); cf. Adolf Armbruster, *Sinn und Bedeutung des Begriffs „România” im rumänischen Mittelalter*, în vol. nostru *Auf den Spuren der eigenen Identität*, p. 154-163.

⁸² Într-o lucrare rămasă inedită și intitulată *De Unione Ecclesiae Valachorum* (1801) și scrisă cu mare probabilitate de cineva aproape cercurilor guvernamentale vieneze, romanitatea românilor este implicit pomenită ca argument în favoarea unirii bisericești. Manuscrisul a fost donat Institutului „Nicolae Iorga” de către istoricul ceh Josef Macurek.

⁸³ Vezi Radu R. Florescu, *The Uniate Church: Catalyst of Rumanian National consciousness*, în „The Slavonic and East European Review”, XLV, 1967, p. 324 - 342; M. Bernath, *Habsburg und die Anfänge der rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972.

⁸⁴ Lucrarea de bază pentru această luptă de amploare națională este D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 114 urm.

Episcopul Inochentie Micu își începe lupta încă de la Viena, înaintea instaurării sale în scaunul episcopal din Transilvania, închegând-o progresiv într-un amplu program de emancipare națională, politică și socială a românilor transilvăni.

Ca bază de pornire a luptei naționale, Inochentie Micu își alege cea de a doua diplomă leopoldină care, mai ales datorită punctului 3, oferea perspectiva recunoașterii românilor în toată masa lor (deci, a întregii națiuni române), a drepturilor politice egale cu cele trei națiuni constituționale din Transilvania.

Dar lupta lui Inochentie Micu nu se întemeiază doar pe acest act imperial. În numeroasele sale memorii, Inochentie Micu a elaborat un ansamblu de argumente politice și istorice ale programului de revendicări menite să ridice condiția socială și politică a întregii națiuni române din Transilvania până la egalitatea cu celelalte trei națiuni politice.

Revendicările acestea, deși invocă în primul rând diploma leopoldină (prima, dar mai ales cea de a doua), apelează cu timpul și la alte argumente și temeuri. Astfel este de exemplu justificarea cererilor sale cu numărul românilor, mult mai mare decât cel al celor trei națiuni politice privilegiate; românii poartă cele mai grele și numeroase sarcini publice; în virtutea acestei realități, Inochentie Micu invocă „justiția distributivă” și consecința firească în spiritul dreptului natural: „qui sentit onus, sentiat et commodum” („cine poartă sarcina să beneficieze și de avantaj”).

Dar revendicările românilor sunt îndreptățite și în virtutea vechimii și a viețuirii moștene, neîntrerupte, a națiunii române pe solul băstinaș al Transilvaniei. Românii s-au statornicit pe acest sol pe timpul împăratului Traian. Această argumentare istorică apare ca un *leimotiv* în „gravaminele” (revendicările) națiunii române formulate și exprimate de Inochentie Micu în numeroasele memorii, petiții, plângeri înaintate cabinetului de la Viena, îndeosebi după înscăunarea pe tronul imperial a Mariei Tereza.⁸⁵ În titlurile și cuprinsul acestor memorii apar expresii ca: „Romano-Valachi”, „populus Romano-Valachicus”, „natio Romano-Valachica.” Româno-valahii sunt pe deplin îndreptățiți să fie primiți cu drepturi egale în rândurile națiunilor de stări din Transilvania căci ei sunt înainte de toate cea mai veche națiune din Transilvania, locuind-o neîncetat din timpul lui Traian, deși ea a fost nevoită să îndure o soartă istorică vitregă care a aruncat-o într-o situație inferioară din punct de vedere social și politic. Dar românii trebuie să-și redobândească antica libertate și podoabă romană.

Argumentele acestea istorice nu sunt izolate în scrierile lui Inochentie Micu. Încă în timpul episcopatului său, clericii români din Transilvania prezintă revendicări similare, cu argumentări identice: numărul, vechimea și originea nobilă a românilor; deci, atât cantitativ cât și calitativ, românii nu sunt cu nimic inferiori națiunilor privilegiate, ci dimpotrivă. Nobilimii sociale i se opune nobilimea de neam.

Inochentie Micu a fost primul care a elaborat un program complex de emancipare politică și socială a națiunii române din Transilvania. Pentru înfăptuirea acestui program, episcopul român a dus o luptă dărză, impresionantă prin consecvența, ardoarea și convingerea ei, prin spiritul eroic al luptătorului. În cursul acestei lupte, Inochentie Micu a încheat progresiv un ansamblu de argumente istorice și politice care vor intra în arsenalul luptelor programatice ale românilor din veacurile XVIII-XIX.

Între aceste argumente - arme de luptă - un loc important îl ocupă romanitatea neamului, vechimea și continuitatea românilor, deci noțiuni și categorii istorice luate din conștiința colectivă a românilor⁸⁶ și politizate activ de Inochentie Micu. Începând cu Inochentie Micu, ideea romanității

⁸⁵ D. Prodan, *op. cit.*, p. 149 urm.

⁸⁶ Acad. D. Prodan acorda o mare importanță achiziționării de către Inochentie Micu la Viena a unei copii a *Hronicului* lui Dimitrie Cantemir, din care episcopul român s-ar fi inspirat în mod hotărât pentru argumentările sale istorice (*op. cit.*, p. 141 și 198; *Istoria României*, III, București, 1964, p. 496). Posibilitatea nu este exclusă; dar Inochentie Micu nu avea nevoie pentru argumentele sale să apeleze la Dimitrie Cantemir; formulările sale nu amintesc de opera domnitorului moldovean; ele provin din propriile cunoștințe, din tradiția locală; termenul de *român* era în Transilvania deosebit de răspândit; chiar în vremea lui Inochentie, Leopold I numește în edictele sale scrise în limba română și cu litere latine pe românii ortodocși cu adevăratul lor nume *Romeni* (cf. Ioan Ursu, *Un manifest românesc tipărit cu litere latine al împăratului Leopold I din anul 1701*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., Seria II, tom. XXXIV, 1911-1912, p. 1049-1063); vezi și A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 147-149), iar poetul

românilor (care include și cea a vechimii, stăruinței și unității neamului) se transformă dintr-o stare latentă a conștiinței colective într-o idee-forță politică, mănuită și activizată de înșiși românii, după ce cu veacuri înainte străinii își dăduseră seama de importanța ideii romanității ca forță politică.

Lupta inițiată de Inochentie Micu, continuată și extinsă de urmașii săi, provoacă o violentă reacție din partea reprezentanților națiunilor constituționale, care se văd amenințate în privilegiile lor tradiționale. La argumentele științifice și îndreptățite invocate de campionii luptei românilor, ei răspund cu contraargumente și contradovezi, dintre care unele vizează argumentele istorice ale lui Inochentie Micu. Trecând peste tonul vehement care amintește de cel al contemporanilor maghiari ai lui Iancu de Hunedoara și Mihai Viteazul, observăm că adversarii românilor nu știu să opună vechimii și priorității istorice a românilor, a originii lor romane, decât teorii neștiințifice, tendențioase, menite să „dovedească” caducitatea unor realități și argumente luate din conștiința românilor și ancorate aci de veacuri. Acum se nasc primele teorii tendențioase despre originea neromană a românilor, despre prezența lor recentă în Transilvania ca urmare a unei imigrări târzii. Pe de altă parte se reactivează acum teorii mai vechi, umaniste, despre pretinsa vechime antică a ungurilor sau sașilor.

Momentul luptei lui Inochentie Micu și mai ales argumentele istorice ale acesteia marchează așadar un punct crucial în istoria ideii romanității românilor.

Această idee se transformă acum în conștiința românilor într-un factor politic dinamic și ofensiv, capabil să fie utilizat în lupta pentru emanciparea românilor și așezarea lor într-o situație politică și socială egală cu cea a națiunilor politice, îndreptățiți fiind la această situație de numărul și de vechimea lor.

Aceste titluri de drept, invocate conștient și activ de români, provoacă la națiunile amenințate în privilegiile lor sentimentul de neputință, de recunoaștere tacită a îndreptățitelor lor cereri; dar, pentru a-și salva situația ele reacționează vehement, atitudine ce-și găsește expresia, în ceea ce privește ideea romanității românilor, în negarea originii lor romane. Se ajunge, astfel, la prima negare conștient tendențioasă a originii romane a românilor, a stăruinței lor în Dacia. La astfel de reacții, românii vor răspunde prin noi argumente istorice, uneori ajungând la exagerări („școala latinistă”).

Argumentarea istorică a revendicărilor naționale ale românilor de către Inochentie Micu nu este rodul izolat al unei minți izolate. Ea este luată din conștiința colectivă a românilor și ea se adresează acestei conștiințe. Ajunsă la un stadiu avansat de evoluție, această conștiință se dovedește extrem de receptivă la politizarea națională a ideii romanității, devenită armă națională într-o luptă națională.

Următoarea fază în evoluția ideii romanității românilor - faza epocii moderne - este cea a ideii folosite de români ca armă politică în revendicările lor naționale. O constatăm ca atare în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la moștenitorii și continuatorii luptei lui Inochentie Micu, dar o constatăm și în Moldova și Țara Românească în memoriile unor boieri.⁸⁷ În secolul al XIX-lea ea va apare simptomatic în momentele-cheie ale luptei românilor pentru țelurile naționale: emanciparea

Mihail Halici (1643-1712), român de origine, se numește *Romanus Apollo, Nobilis Romanus*, iar limba română *Lingua Romano-Rumana*; cf. N. Drăganu, *Mihail Halici iunior (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în „Dacoromania”, IV (1924 / 1926), 1, p. 77-168; V. Bologa, *Traducerea latină a versurilor lui Halici către Păpai*, în „Revista Istorică”, XIII, 1927, p. 22-23; Musnai Lâszlo, Dani Iános, Engel K., *Date noi privitoare la Mihail Halici*, în *Studii de istorie literară și folclor. Institutul lingvistic, filiala Cluj*, București, 1964, p. 87-106. În 1746, Gherontie G. Cotore scrie: „...și cunosc cum că n-am avia oacă a ne despărți de Bisiarecă Ramului fiind și noi sânge adevărat a Râmleanilor cu cât strămoșii noștri în vriamia împăratului Traian deacolo s-ar fi prelins în părțile aceștia...” (cf. N. Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, 1944, p. 96; vezi și D. Prodan, *op. cit.*, p. 229, descifrarea diferă - în loc de „prelins” se citește „trimis”). Mai vezi și observațiile unor capelani catolici din anul 1757; Hurmuzaki, XV, 2, p. 1827; vezi și D. Prodan, *op. cit.* În sfârșit, merita să invocăm și *Supplex Libellus Valachorum*, în care romanitatea românilor este atestată atât prin „fide historica” cât și printr-o „traditione nunquam interrupta” (D. Prodan, *op. cit.*, p. 475).

⁸⁷ Cf. Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines, 1769-1830*, București, 1970.

socială și politică, unitatea și independența națională.⁸⁸ În aceste momente hotărâtoare în făurirea României moderne se relevă forța politică extraordinară a ideii de romanitate a românilor ajunsă la maturitatea ei.

Această fază în evoluția ideii romanității naționale nu intră în preocupările noastre; clar ea reclamă cu stăruință analiza pe care o merită.⁸⁹

⁸⁸ Romanitatea românilor va juca un mare rol în diplomația europeană în vremea lui Cuza-vodă, vezi Paul Henry, *L'abdication du Prince Couza et l'avènement de la dynastie Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 135-136, și îndeosebi M. D. Sturdza, *La Russie et la désunion des Principautés Roumaines, 1864-1866*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, XII, 1971, p. 247-285, îndeosebi p. 261.

⁸⁹ O orientare bună a trasat C. Bodea, *L'idée d'unité et de continuité dans la conscience du peuple roumain*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VII (1968), 6, p. 859-876; eadem, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834-1849*, București, 1967, versiunea engleză: *The Romanians Struggle for Unification. 1834-1849*, Bucharest, 1970.